

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

KARAY TÜRKÇESİNDE FİİLİMSİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nazmi ŞEN

Balıkesir, 2017

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

KARAY TÜRKÇESİNDE FİİLİMSİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nazmi ŞEN

Tez Danışmanı

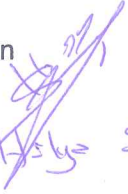
Doç. Dr. Hüseyin DURGUT

Balıkesir, 2017

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ONAYI

Enstitümüzün Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda 201412511002 numaralı Nazmi ŞEN'in hazırladığı "Karay Türkçesinde Fiilimsiler" konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 20/10/2017 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Doç. Dr. Hüseyin DURGUT
Üye (Danışman)

Başkan

Prof. Dr. Hüseyin Sauran

Doç. Dr. Murat Cenktaş
Üye

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylım.

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN
Müdür

Bu alışma Balıkesir Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından BAP 2016/122 kodlu proje ile desteklenmiştir. Teşekkür ederiz.

ÖN SÖZ

UNESCO'nun yayımladığı Tehlike Altındaki Diller Atlası'na göre Karay Türkçesinin Trakay ağızı "ciddi anlamda tehlikede", Haliç-Lutsk ağızı ise "son derece tehlikede" kategorisinde yer almıştır. Karay Türkçesini konuşan kişi sayısının çok olmaması bu lehçeyi "kaybolmuş diller" kategorisine yaklaştırmaktadır. Bu nedenle Karay Türkçesi hakkında yapılacak her araştırma çok önemlidir. Çalışmada Trakay ve Haliç-Lutsk ağızındaki fiilimsi ekleri incelenmiştir.

Şüphesiz Türk dili, Türk topluluklarının geleceği için önem teşkil etmektedir. Mustafa Kemal Atatürk Türk dili için "*Türk dili, zengin, geniş bir dildir; her mefhumu ifadeye kabiliyeti vardır. Yalnız, onun bütün varlıklarını aramak, bulmak, toplamak, onlar üzerinde işlemek lazımdır. Türk milletini ve Türk dilini medeniyet tarihinin ve kültür dillerinin dışında görmeyen ne yaman bir yanlış olduğunu bütün dünyaya göstereceğiz.*" şeklinde görüş bildirmiştir. Bu bilinçle, çalışmada çok az konuşuru kalan Kıpçak grubu lehçelerinden Karay Türkçesindeki fiilimsiler ele alınmıştır.

Çalışmanın başında "Ön Söz", Türkçe "Özet" ve bu özetin İngilizcesi "Abstract", "İçindekiler", "Çizelgeler" ve "Kısaltmalar" yer almaktadır. "Giriş" bölümünde "Karay Türkleri" ve "Karay Türkçesi" olmak üzere iki alt başlık bulunmaktadır. "Karay Türkleri" başlığı altında bu topluluğun kökeni, dini, kültürel özellikleri ve nüfusları hakkında bilgi verilmiştir. Sonra "Karay Türkçesi" kısmına geçilerek bu lehçenin Türk dili içindeki yeri, ağızları tanıtıldıktan sonra ağızlar arasındaki fonetik farklar ve söz dizimi hakkında bazı özellikler verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde "İsim-Fiiller", "Sıfat-Fiiller" ve "Zarf-Fiiller" ile ilgili tanımlar ve bu kavramların adlandırılış farklılıkları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölüm "Karay Türkçesinde Fiilimsiler" başlığı altında "İsim-Fiil Ekleri", "Sıfat-Fiil Ekleri" ve "Zarf-Fiil Ekleri" olmak üzere üç alt başlığa ayrılmıştır. "İsim-Fiil Ekleri" kısmında Karay Türkçesindeki isim-fiil ekleri tespit edilip bunların yapısı hakkında bilgi verildikten sonra kullanılış ve fonksiyonlarına göre incelenmiştir. Daha sonra "Sıfat-Fiil Ekleri" alt başlığına geçilerek sıfat-fiiller, "Geniş Zaman İfadeli Sıfat-Fiil Ekleri", "Gelecek Zaman İfadeli Sıfat-Fiil Ekleri" ve "Geçmiş Zaman İfadeli Sıfat-Fiil Ekleri" olmak üzere üç gruba ayrılıp kullanılış ve fonksiyon özelliklerine göre alt

başlıklara ayrılarak incelenmiştir. “Zarf-Fiil Ekleri” bölümünde ise zarf-fiiller, “Basit Zarf-Fiil Ekleri” ve “ Birleşik Zarf-Fiil Ekleri” olarak iki grupta toplanmıştır.

Çalışmada fiilimsi ekleri izah edilirken verilen cümle örnekleri, Karay Türkçesi ile yazılmış olan şiir kitaplarından, dua kitaplarından ve dergilerden alınmıştır. Alınan örneklerin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları da verilmiştir. Fiilimsi ekinin bulunduğu kelimeler koyu olarak yazılmıştır. Örneklemeden sonra sırasıyla eser isminin kısaltması, sayfa ve satır numarası parantez içinde gösterilmiştir.

Bu bölümden sonra “Sonuç”, “Kaynakça”, “Sözlük” ve “Ekler” kısımları yer almaktadır. “Sonuç” bölümünde tespit edilen fiilimsi ekleri tablolarla gösterilerek Karay Türkçesinin günümüzdeki durumu hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. “Kaynakça” kısmında çalışma hazırlanırken yararlanılan kitapların, makalelerin ve internet sayfalarının künyeleri gösterilmiştir. “Sözlük” bölümünde fiilimsi örneklerini göstermek için metinlerden alınan cümle örneklerinde geçen kelimelerin anlamları verilmiştir. “Ekler” kısmında ise örnekleme yapılan eserlerden metin parçaları verilmiştir.

Bu çalışmanın çok az konuşuru olan Karay Türkçesine karşı ilgiyi arttıracığını öngörmekteyiz. Çalışmanın en başından beri fikirleriyle ve bilgileriyle beni destekleyen, çalışma ile ilgili kaynaklar konusunda yardımını esirgemeyen saygıdeğer danışmanım Doç. Dr. Hüseyin DURGUT’a teşekkürü borç bilirim. Çalışmam sırasında maddi ve manevi desteğiyle yanımda olan sevgili aileme şükran ve sevgilerimi sunarım. Çalışmanın araştırma aşamasından sonuna kadar fikirleri ve sabırla bana sonsuz destek veren nişanım Hatice BURKAY’a sevgi ve teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

KARAY TÜRKÇESİNDE FİİLİMSİLER

ŞEN, Nazmi

Yüksek Lisans, Türk Dili Ve Edebiyatı AnaBilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hüseyin DURGUT

2017, 141 sayfa

Karaylar, nüfusları son derece azalmış ve dilleri yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmış olan bir Türk topluluğudur.

Çalışmamızda, giriş bölümünde Karayların tarihi ve Karay Türkçesi hakkında genel bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde isim-fiiller, sıfat-fiiller ve zarf-fiiller hakkında tanımlamalara ve adlandırmalara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde Karay Türkçesindeki fiilimsi ekleri belirlenip incelenmiştir. İsim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerini almış olan fiillerin kullanılış özellikleri, fonksiyonları ve cümle içindeki görevleri belirlenmiştir. Sıfat-fiil ekleri “Geniş Zaman İfadeli Sıfat-Fiil Ekleri”, “Gelecek Zaman İfadeli Sıfat-Fiil Ekleri” ve “Geçmiş Zaman İfadeli Sıfat-Fiil Ekleri” olmak üzere üç ana gruba ayrılıp incelenmiştir. Zarf-fiil ekleri ise “Basit Zarf-Fiil Ekleri” ve “ Birleşik Zarf-Fiil Ekleri” olmak üzere iki alt başlıkta değerlendirilmiştir.

Ekler incelenirken örnekleme, Karay Türkçesi ile yazılmış olan dua kitapları, dergiler ve şiir kitaplarından yapılmıştır. Eklerin yer aldığı cümle örnekleri Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karaylar, Karay Türkçesi, isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil.

ABSTRACT

VERBALS IN KARAIM TURKIC

ŞEN, Nazmi

Master Degree, Department of Turkish Language and Literature

Adviser: Doç. Dr. Hüseyin DURGUT

2017, 141 pages

Karaites are a Turkish community whose population has extremely diminished and their language which is in danger of extinction.

In our study, information about history of Karaites and Karaim Turkic has been given generally in the introduction. In the second chapter, definitions and namings has been included about verbal noun, participle and gerundium. In the third chapter, verbals of Karaim Turkic has been identified and examined. The functions of the verbs which have taken the suffixes of verbal noun, participle and gerundium, their functions and their duties in the sentence have been determined. Participle suffixes three groups has been separated and examined: "Aorist Participle Suffixes", "Future Participle Suffixes" and "Past Participle Suffixes". Gerundiums has been studied in two subcategories: "Simple Gerundium Suffixes" and "Compound Gerundium Suffixes".

When the suffixes has been examined, samples has been made from prayer books, magazines and poetry books written in Karaim Turkic. The sentences in which the suffixes are included are transferred to Turkey Turkic.

Key Words: Karaites, Karaim Turkic, verbal noun, participle, gerundium.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÇİZELGELER LİSTESİ	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiv
TARANAN ESERLERİN KISALTMALARI	xv
1. GİRİŞ.....	1
1.1. KARAY TÜRKLERİ.....	1
1.2. KARAY TÜRKÇESİ	6
2. FİİLİMSİLER	16
2.1. İsim-Fiiller	17
2.2. Sıfat-Fiiller	18
2.3. Zarf-Fiiller	19
3. KARAY TÜRKÇESİNDE FİİLİMSİLER.....	21
3.1. İSİM-FİİL EKLERİ	21
3.1.1. -ma / -mia; -me	21
3.1.1.1. Ekin Kullanılışı	22
3.1.2. -mah / -miak, -mach; -mak / -mek, -mah	23
3.1.2.1. Ekin Kullanılışı	24
3.1.2.1.1. İyelik Ekleriyle Kullanılışı	25
3.1.2.1.2. Hâl Ekleriyle Kullanılışı	25
3.1.2.1.3. Edatlara Bağlanarak Kullanılışı.....	26
3.1.2.2. Ekin Fonksiyonları.....	26

3.1.2.2.1.	Kalıcı İsim Yapması.....	26
3.1.3.	-ş, -yş / -ış, -uş / -iuş; -s, -ys / -is, -us	27
3.1.3.1.	Ekin Kullanılışı	27
3.1.3.1.1.	Hâl Ekleriyle Kullanılışı	28
3.1.3.1.2.	Yapım Ekleriyle Kullanılışı	28
3.1.3.2.	Ekin Fonksiyonları.....	29
3.1.3.2.1.	Kalıcı İsim Yapması.....	29
3.1.4.	-v, -yv / -iv, -uv / -iuv; -w, -yw / -iw, -uw	30
3.1.4.1.	Ekin Kullanılışı	31
3.1.4.1.1.	İyelik Ekleriyle Kullanılışı	31
3.1.4.1.2.	Hâl Ekleriyle Kullanılışı	32
3.1.4.2.	Ekin Fonksiyonları.....	33
3.1.4.2.1.	Kalıcı İsim Yapması.....	33
3.2.	SIFAT-FİİL EKLERİ	34
3.2.1.	Geniş Zaman İfadeli Sıfat-Fiil Ekleri.....	34
3.2.1.1.	-r, -ar / -iar, -yr / -ir, -ur / -iur; -r, -ar / -er, -yr / -ir, -ur	34
3.2.1.1.1.	Ekin Kullanılışı.....	35
3.2.1.1.1.1.	Çokluk Ekiyle Kullanılışı.....	35
3.2.1.1.1.2.	İyelik Ekleriyle Kullanılışı	36
3.2.1.1.1.3.	Hâl Ekleriyle Kullanılışı	36
3.2.1.1.1.4.	Yapım Ekleriyle Kullanılışı	36
3.2.1.1.2.	Ekin Fonksiyonları	36
3.2.1.1.2.1.	Kalıcı İsim Yapması.....	36
3.2.1.1.2.2.	Şekil ve Zaman Eki Durumuna Geçmesi	37
3.2.1.2.	-mas / -mias / -mes	38
3.2.1.2.1.	Ekin Kullanılışı.....	39
3.2.1.2.1.1.	İyelik Ekleriyle Kullanılışı	39
3.2.1.2.1.2.	Hâl Ekleriyle Kullanılışı	39

3.2.1.2.1.3.	Yapım Ekleriyle Kullanılışı	39
3.2.1.2.1.4.	Edatlara Bağlanarak Kullanılışı.....	39
3.2.1.2.2.	Ekin Fonksiyonları	40
3.2.1.2.2.1.	Şekil ve Zaman Eki Durumuna Geçmesi	40
3.2.1.3.	-uvču / -iuvčiu / -vču / -včiu; -uwcu / -iwci / -wcu / -wci.....	40
3.2.1.3.1.	Ekin Kullanılışı.....	41
3.2.1.3.1.1.	Çokluk Ekiyle Kullanılışı.....	41
3.2.1.3.1.2.	İyelik Ekleriyle Kullanılışı	42
3.2.1.3.1.3.	Hâl Ekleriyle Kullanılışı	42
3.2.1.3.1.4.	Edatlara Bağlanarak Kullanılışı.....	43
3.2.1.3.2.	Ekin Fonksiyonları	44
3.2.1.3.2.1.	Sıfat Olarak Kullanılan Sıfat-Fiiller Yapması	44
3.2.1.3.2.2.	Kalıcı İsim Yapması.....	44
3.2.1.4.	-adohon / -iadohon / -jdohon, -adohan / -edohan / -jdohan.....	45
3.2.1.4.1.	Ekin Kullanılışı.....	46
3.2.1.4.1.1.	Çokluk Ekiyle Kullanılışı.....	46
3.2.1.4.1.2.	Hâl Ekleriyle Kullanılışı	47
3.2.1.4.2.	Ekin Fonksiyonları	47
3.2.1.4.2.1.	Sıfat Olarak Kullanılan Sıfat-Fiiller Yapması	47
3.2.1.4.2.2.	İsim Olarak Kullanılan Sıfat-Fiiller Yapması	48
3.2.2.	Gelecek Zaman İfadeli Sıfat-Fiil Ekleri	48
3.2.2.1.	-iası; -esi	48
3.2.2.1.1.	Ekin Kullanılışı.....	49
3.2.2.1.2.	Ekin Fonksiyonları	50
3.2.2.1.2.1.	Kalıcı İsim Yapması.....	50
3.2.3.	Geçmiş Zaman İfadeli Sıfat-Fiil Ekleri	50
3.2.3.1.	-han / -gian, -chan; -kan / -gen, -han	51
3.2.3.1.1.	Ekin Kullanılışı.....	52

3.2.3.1.1.1.	Çokluk Ekiyle Kullanılışı.....	52
3.2.3.1.1.2.	İyelik Ekleriyle Kullanılışı	52
3.2.3.1.1.3.	Hâl Ekleriyle Kullanılışı	53
3.2.3.1.1.4.	Yapım Ekleriyle Kullanılışı	54
3.2.3.1.1.5.	Edatlara Bağlanarak Kullanılışı.....	54
3.2.3.1.2.	Ekin Fonksiyonları	54
3.2.3.1.2.1.	Sıfat Olarak Kullanılan Sıfat-Fiiller Yapması	54
3.2.3.1.2.2.	İsim Olarak Kullanılan Sıfat-Fiiller Yapması	55
3.2.3.1.2.3.	Kalıcı İsim Yapması.....	56
3.2.3.1.2.4.	Şekil ve Zaman Eki Durumuna Geçmesi	56
3.2.3.2.	-myš / -miš / -muš / -miuš; -mys / -mis / -mus	57
3.2.3.2.1.	Ekin Kullanılışı.....	57
3.2.3.2.1.1.	Çokluk Ekiyle Kullanılışı.....	57
3.2.3.2.1.2.	İyelik Ekleriyle Kullanılışı	58
3.2.3.2.1.3.	Hâl Ekleriyle Kullanılışı	58
3.2.3.2.1.4.	Edatlara Bağlanarak Kullanılışı.....	59
3.2.3.2.2.	Ekin Fonksiyonları	59
3.2.3.2.2.1.	Sıfat Olarak Kullanılan Sıfat-Fiiller Yapması	59
3.2.3.2.2.2.	İsim Olarak Kullanılan Sıfat-Fiiller Yapması	59
3.2.3.3.	-dyh / -duch, -dyk / -duh	60
3.2.3.3.1.	Ekin Kullanılışı.....	60
3.2.3.3.2.	Ekin Fonksiyonları	60
3.2.3.3.2.1.	Kalıcı İsim Yapması.....	60
3.3.	ZARF-FİİL EKLERİ	61
3.3.1.	Basit Zarf-Fiil Ekleri	62
3.3.1.1.	-p, -yp / -ip, -up / -iup.....	62
3.3.1.1.1.	Ekin Kullanılışı.....	62
3.3.1.2.	-a / -e, -j	65

3.3.1.2.1.	Ekin Kullanılışı.....	66
3.3.1.2.1.1.	Yeterlik Fiilinin Kuruluşunu Oluşturması	66
3.3.1.2.1.2.	Yaklaşma Fiilinin Kuruluşunu Oluşturması.....	67
3.3.1.2.1.3.	Tezlik Fiilinin Kuruluşunu Oluşturması	67
3.3.1.2.2.	Ekin Fonksiyonları	67
3.3.1.2.2.1.	Şekil ve Zaman Eki Durumuna Geçmesi	67
3.3.2.	Birleşik Zarf-Fiil Ekleri.....	68
3.3.2.1.	-handa / -giandia, -kanda / -kende / -chanda; -handa / -gende, -kanda / -kende.....	68
3.3.2.1.1.	Ekin Kullanılışı.....	69
3.3.2.2.	-adohon / -iadohon / -jdohon; -adohan / -edohan / -jdohan.....	70
3.3.2.2.1.	Ekin Kullanılışı.....	71
3.3.2.3.	-majyn / -miajin.....	72
3.3.2.3.1.	Ekin Kullanılışı.....	73
3.3.2.4.	-maska / -miaskia / -meske, -mascha.....	74
3.3.2.4.1.	Ekin Kullanılışı.....	74
3.3.2.5.	-mastan / -miastian.....	75
3.3.2.5.1.	Ekin Kullanılışı.....	75
3.3.2.6.	-maksyz / -meksiz, -machsyz	75
3.3.2.6.1.	Ekin Kullanılışı.....	76
3.3.2.7.	-hynča / -ginče / -kynča / -kinče, -chynča / -hunča / -chunča / -kunča / -kiunče	76
3.3.2.7.1.	Ekin Kullanılışı.....	77
3.3.2.8.	-adohoč / -iadohoč / -jdohoč; -adohac / -edohac / -jdohac.....	78
3.3.2.8.1.	Ekin Kullanılışı.....	78
3.3.2.9.	-hačoch / -gečoch; -kačoch / -kečoch.....	80
3.3.2.9.1.	Ekin Kullanılışı.....	80
4.	SONUÇ	82

KAYNAKÇA	88
SÖZLÜK	94
EKLER.....	111
TRAKAY AĞZINA AİT ÖRNEKLER.....	111
SYRY TROCHNUN.....	111
Türkiye Türkçesine Çeviri	112
KOLTCHA ORUČ KIUNIUNĐIA	113
Türkiye Türkçesine Çeviri	113
JARATYLMACHNYN JERGIALIARI.....	114
Türkiye Türkçesine Çeviri	114
ALHIŠ ŠARAP ÜSTIUNIA	114
Türkiye Türkçesine Çeviri	115
ŠELEMUNUN MAŠALLARY	115
Türkiye Türkçesine Çeviri	116
HALIÇ-LUTSK AĞZINA AİT ÖRNEKLER.....	117
KARAJ AWAZY.....	117
Türkiye Türkçesine Çeviri	117
AJ JARYHYNDA	118
Türkiye Türkçesine Çeviri	118
HALIC	119
Türkiye Türkçesine Çeviri	120
ZEMERLER	121
Türkiye Türkçesine Çeviri	121

ÇİZELGELER LİSTESİ

Çizelge 1 Tarihî Karay Türkçesi ile Trakay – Haliç-Lutsk Ağızlarının Fonetik Farklılıkları	11
Çizelge 2 Trakay Ağızı İçin Karay Alfabeti	13
Çizelge 3 Haliç-Lutsk Ağızı İçin Karay Alfabeti.....	14
Çizelge 4 İsim-Fiil Ekleri.....	83
Çizelge 5 Sıfat-Fiil Ekleri.....	84
Çizelge 6 Zarf-Fiil Ekleri.....	85

KISALTMALAR LİSTESİ

Çev.	: Çeviren
DTCF	: Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi
Hal.	: Haliç-Lutsk
s.	: Sayfa
TDAYB	: Türk Dilleri Araştırmaları Yıllığı Belleten
TDK	: Türk Dil Kurumu
Trak.	: Trakay
vb.	: ve benzeri

TARANAN ESERLERİN KISALTMALARI

AJ	: Aj Jaryhynda
ČUT	: Čypčychley Učma Trochka
H	: Halic
KA	: Karaj Awazy
KDJJ	: Karaj Dinliliarnin Jalbarmach Jergialiari I-II
KK	: Karaj Koltchalary
ŠM	: Šelomonun Mašallary
Z	: Zemerler

1. GİRİŞ

1.1. KARAY TÜRKLERİ

Karay Türkleri, günümüzde Litvanya, Polonya, Ukrayna ve Kırım başta olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerinde dağınık şekilde yaşayan Musevilik inancına sahip bir Türk topluluğudur. İlk olarak “Karay” kelimesinin kökenini ve anlamını incelemek konunun anlaşılması bakımından faydalı olacaktır.

Ananiasz Zajackowski, “Karay” kelimesinin kökenini “*okumak*” anlamına gelen İbranice “*qara*” köküne dayandırır (Zajackowski, 1961). Ayrıca bazı araştırmacılar Arapça “*kiraat*” kelimesi ile aynı anlamda olduğunu söylemiştir. Şaban Kuzgun, “Karay” kelimesinin bu topluluğun Musevi dinine mensup olduğunu göz önünde bulundurarak İbranice kökenli olduğu görüşündedir (Kuzgun, 1985). Simeon Starikov ise kelimenin Türkçe “*karam*” kelimesinden türediğini belirtip Karayların kökenlerini eski dönemlerde Kırım’a yerleşen Kimmerler’e dayandırmıştır (Starikov, 1999). Kelime “*okumak*” anlamı dışında Arapça’ “*davet etmek*” ve Batı dillerindeki “*misyoner*” anlamına gelmektedir (Gülsevin, 2016). İbranicede tekil “*kari*” şeklinde geçen kelimeyi Karay toplumu, “i” vokalini “y” ye çevirerek kendilerini “Karay” olarak adlandırmıştır (Çağatay, 1972). “Karay” kelimesi Arapçada “*Karaim*”, Fransızcada “*Caraim*”, Rusçada “*Karaim*” şeklinde kullanılıp bazı eserlerde “*Karait*” olarak geçmektedir (Zajackowski, 1961). Kelime Karaylara ad olmadan önce Musevilikteki sözlü geleneği kabul etmeyen, sadece Tevrat’ı kabul eden Musevilere verilen isimdir. Ancak 20. yüzyıldan itibaren bu topluluğun ismi olarak kullanılmaya başlanmıştır (Gülsevin, 2016). Bu sebeple Karayların dinî ve siyasi tarihlerine değinmek gerekir.

Karailik genel anlamıyla Mişna, Gemara ve daha sonra gelen Yahudi literatüründeki sözlü geleneği kabul etmeyen, sadece Tevrat’ı kabul eden ve bunun üzerinde kendi otoritesini kuran Yahudi mezhebi mensuplarına verilen bir isimdir (Kuzgun, 1985). Bu mezhebin kurucusu Anan ben David’dır. Talmudiler tarafından baskıya uğrayan Anan, yaşadığı Bağdat’ı terk edip Filistin’e göç ederek Kudüs’te “Kenesa” isimli bir mabet yapmıştır (Şapşaloğlu, 1928). Kenesalar Anan devrinden beri Karayların ibadet yerleri olmuştur.

Kudüs'te bulunan Karaylar tüm dünyaya yayılarak o zamana kadar gizli olan bu mezhebin mensuplarını toplayıp kenesalar inşa etmişlerdir (Çulha, 2002). Güney ve güneybatıda Mısır'a kadar gidip sahili takip ederek Fas'a geçmişlerdir. Kuzeyde ise Şam'a kadar gitmişlerdir. Bizans devrinde, önce İzmit'e yerleşip daha sonra İstanbul'a ve Edirne'ye yerleşmişlerdir (Şapşaloğlu, 1928). Karayların Osmanlı topraklarına ne zaman yerleştiğini söylemek güç olsa da Bizans Devleti'nin eski dönemlerinde İstanbul'a gelmiş oldukları şüphesizdir. Hazarların yıkılışından sonra Kumanlar, Bizans Devleti ile sürekli temas hâlinde olup sık sık Bizans topraklarına girmişlerdir. Kumanlar arasında da Karay dini yaygındı. Fakat Bizans topraklarındaki Karayların kültürleri Bizans kültürü, dilleri ise Rumcadır (Şişman, 1971). Osmanlı döneminde 1361 yılında Edirne, I. Murat tarafından fethedildikten sonra bu şehir Balkan Karaylarının merkezi olmuştur ve Fatih döneminden itibaren Korfu, Parga, Selanik, İzmit, Kırım ve Kefe'den İstanbul'a gelen Karaylar İstanbul Karay topluluğunu oluşturmuştur (Şişman, 1971). Simon Şişman, İstanbul'da günümüzde Karaköy olarak bilinen semtin adının Karayköy'den geldiğini ifade etmiştir (Şişman, 1971). Karayların İstanbul'daki yerleşim muhitinin Galata civarı olduğu düşünüldüğünde Şişman'ın yaptığı bu tespit yerindedir.

Doğuda Bağdat ve Hit'ten, İran'ın Isfahan ve Nihavend şehirlerine gitmişlerdir. Buralarda 15. asrın sonuna kadar kaldıktan sonra Hazar hâkimiyetinde olan Kırım'a göç etmişlerdir (Şapşaloğlu, 1928).

Genel görüşe göre günümüzdeki Türk Karaylar, Hazar Devleti'nde yaşayan gruplardan biridir. Batı Göktürk İmparatorluğu'nun 8. yüzyılda çökmesiyle Hazarlar ve onların Karadeniz-Hazar bozkırlarına hâkimiyetteki rakipleri Bulgar birliği, tam olarak ortaya çıktılar. Hazar Kağanlığı kuzeyde, İdil Bulgar devleti de dâhil, Orta İdil bölgesini içine alıyordu (Golden, 2002). Hazarlar yaklaşık beş asır varlığını bu bölgede devam ettirip Asya ve Avrupa'nın büyük bir bölümünde sosyal, siyasal ve kültürel açılardan büyük etkiler meydana getirmişlerdir (Kuzgun, 1997). 8. yüzyıl sonları ile 9. yüzyıl başlarında İshak Sengari önderliğinde bir grup Musevi, Hazar Devleti'nin güney kıyısında bulunan şehirlere gelmiştir. Bu dönemde Hazar Devleti'nde her üç dine mensup tüccar ve halkın bulunması dinî baskı bulunmadığının kanıtıdır (Şapşaloğlu, 1928). Bu dönemde Museviliğin Karailik ve Talmudilik olmak üzere iki mezhebi bulunuyordu. Şapşaloğlu'na göre Hazar coğrafyasında henüz Talmudilik yoktu ve Hazarların kabul ettiği mezhep Museviliğin Karailik mezhebidir (Şapşaloğlu, 1928). Artamonov'a göre o günkü şartlarda Hazar yönetimi, ya atalarının dinini (Gök Tanrı) ya da Museviliği benimseyerek, onu Hristiyanlık ve İslamiyet karşısına dikmek

zorundaydı. Hazarlar ikinci seçeneği seçtiler (Artamonov, 2008). Yani bu seçim tamamen siyasidir. Musevilik Hazar kavminin değil, Hazar Devleti'nin dini olmuştur.

Hazar Devleti Rus-Normanların 965 yılında yaptıkları saldırılar sonucunda zayıfladı ve sonra topraklarına Oğuz ve Kıpçaklar hâkim oldular (Togan, 1981). 13. yüzyıldan itibaren çeşitli bölgelerdeki Karay cemaatleri yok olurken Kırım'da yaşayan Karay cemaati varlığını korumuş ve Kırım Karailiğinin merkezi hâline gelmiştir. 14. yüzyılda Karayların bir kısmı Litvanya büyük prensi Vytautas (Witold) tarafından Litvanya'ya götürülmüştür. Litvanya'da saray muhafızlığı görevinde bulunup daha sonra başka iş kollarında da çalışmışlardır (Gülsevin, 2016). Haliç-Lutsk bölgesine Karay göçleri 16. yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir (Kizilov, 2009). Sovyet rejimi döneminde Litvanya Karaylarının kültürel mirası ciddi ölçüde etkilenmiştir. 1940'ta Litvanya'nın Rusya tarafından işgal edilmesiyle bölge, bağımsızlığını kaybetmiştir. Rus rejimi Litvanya bağımsız olana kadar dinî farklılıklara ve toplumun kendini ifade etmesine izin vermemiştir (Firkaviçute, 2014). Litvanya'da yaşayan Karay topluluğu, Litvanya'nın Sovyetler Birliği tarafından işgaline kadarki dönemde oldukça rahat yaşamış ve herhangi bir baskı ve zulüme uğramamıştır. Kırım'da yaşayan Karaylar ise Litvanyadakiler kadar rahat bir yaşam sürmemiş, 1917 ihtilalinde ve 2. Dünya Savaşı'nda yurtlarını terk etmek zorunda kalmışlardır (Gülsevin, 2016). Dolayısıyla Kırım'da çok az sayıda Karay kalmıştır. Kapalı bir toplum özelliği gösterdikleri için nüfusları günümüzde çok az durumdadır. Karayların nüfusları ile ilgili araştırmalara bakıldığında verilen sayıların güncel olmadığı gerçeğiyle karşı karşıya kalınmaktadır. Litvanya'da yaşayan Karay nüfusu 1959 yılında 423, 1970 yılında 388, 1979 yılında 352, 1989 yılında 289, 2001 yılında 273, 2011 yılında 241 olarak kaydedilmiştir.¹ Polonya'da 2002 yılında yapılan nüfus sayımında 45 Karay'ın yaşadığı ve bu kişilerin Varşova, Gdansk, Krakow, Wroclaw da ikamet ettiği tespit edilmiştir (Süleymanov, 2010). Ukrayna ve Kırım'da yaşayanların sayısı 2003 yılında yapılan sayıma göre Simferepol'da 320, Yevpatoriya'da 260, Feodosiya'da 100, Bahçesaray'da 57, Melitopol'de 30, Yalta'da 21, Sevastopol'da 60, Harkov'da 30, Odessa'da 100, Nikolayev'de 40, Dnepropetrovsk'ta 20, Haliç'te 10'dur (Süleymanov, 2010).

¹ <http://statistics.bookdesign.lt/>

Yukarıda verilen sayısal verilerin güncelliğini yitirdiği ve özellikle Polonya’da ve Ukrayna’da yaşayanların sayısının tartışmalı olduğu açıktır. Güncel ve doğru bilgiye ulaşmak amacıyla Polonya Karay Derneği sekreteri ve kendisi de Polonya Karay’ı olan Anna Sulimowicz ile yaptığımız görüşmede Polonya’da ve Ukrayna’da yaşayan Karayların sayıları hakkında dikkate değer bilgilere ulaşılmıştır. Anna Sulimowicz, *“Polonya’da 2002 yılında yapılan nüfus sayımında 43 Karay nüfusu gösterilirken 2012 yılında yapılan sayımda 314 kişi gösterilmiştir. Bu iki bilgi de doğru değildir. İlk sayımda soy bilgisi sorusu, ankette olduğu hâlde sayım yapan memurlar bu soruyu sormaktan kaçınmıştır. Ancak 2012 yılındaki sayımda bu soru sorulmuş olup birçok azınlık Karaylığı seçmiştir. Bunun nedeni ya Karaylara destek vermektir ya da kimlik arayışındaki grupların seçimidir. Günümüzde Polonya’da 120 kadar Karay kökenli kişi bulunmaktadır. Bunların 18’i Varşova’da yaşayan dışarıdan evlilik yapmamış olan Karaylardır. Karma evlilikten doğan topluluk mensuplarının sayısı 20 kadardır. Kırım ve Ukrayna bölgesinde ise toplam sayının 700 olduğu şüphelidir.”* şeklinde bilgiler vermiştir.

Kırım ve Ukrayna bölgesindeki yaşayan Karay sayısının tam anlamıyla belirlenememesinin nedeni, Karay kökenli olmadığı hâlde toplulukların kendilerini öyle göstermeleri ya da azınlıklara verilen ödenekten daha fazla pay alma isteğidir. Ayrıca İsrail’e göç etmek isteyenlerin kendilerini Karay olarak tanıtmamasından dolayı gerçek Karay sayısını tespit etmek güçleşmiştir. Anna Sulimowicz, günümüzde Haliç-Lutsk bölgesinde yaşayan Karay sayısını şöyle açıklamaktadır: *“Haliç-Lutsk bölgesinde sadece iki Karay yaşamaktadır. Haliç’te Şimon Mardkowicz Lutsk’ta Jozef Eszowicz. Ukraynalı eşlerle evlidirler. Ancak yapılan bazı araştırmalarda bu sayının yüzlerce olarak ifade edilmesi yanlış bir bilgidir.”*

Karaylar hakkında tartışmalı konulardan birisi onların kökeni meselesidir. Araştırmacılar bu konuda ikiye ayrılmış olup bazı araştırmacılar, Karayların Hazarların varisleri olduğunu dolayısıyla Türk olduğunu, bazı araştırmacılar ise onların Türk olmadığını sadece Türkçe konuştuğunu iddia etmektedir.

A. Zajaczkowski, Hazar Devleti’nde ortaya çıkan Karailiğin özellikle Hazar-Karadeniz bozkırlarında yaşayan Hazarlar ve Kumanlar arasında yayıldığından bahsedip günümüzdeki Karayların bu grupların kalıntıları olduğunu söylemiştir (Zajaczkowski, 2002).

Sereya Şapşaloğlu, 14. yüzyıldan sonra “Hazar” ismine rastlanmadığını ve Kırım’da bulunan Musevi Türklerin onların bakiyesi olduğunu belirtmiştir (Şapşaloğlu, 1928).

Şaban Kuzgun, Hazar-Karay bağlantısını kanıtlamak amacıyla yazdığı “*Hazar ve Karay Türkleri*” adlı kitabında Karayların Hazarların torunları olduğu görüşündedir (Kuzgun, 1985).

Akdes Nimet Kurat da “*IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*” adlı çalışmasında Karayların Hazarların kalıntısı olduğu görüşündedir (Kurat, 1972).

İbrahim Kafesoğlu “*Türk Milli Kültürü*” adlı kitabında Karayların Musevi Hazar Türklerinin ve Karaim Kumanların torunları olduğu görüşündedir (Kafesoğlu, 1998).

Timur Kocaoğlu, Karayların kendilerini Hazarların torunu olarak gördüklerini söyleyip, Karay Türkçesi ile Hazar Türkçesi arasında Hazar Türkçesi ile yazılmış herhangi bir metin bulunmadığından bir bağın olduğunu söylemenin güç olduğunu belirtmiştir (Kocaoğlu, 2006).

“*Hazar Tarihi*” adlı kitabın yazarı olan Artamanov da Karayların Hazar kökenli olduklarını kanıtlayan yegane delilin Kıpçak-Oğuz lehçesine yakın bir dil konuşuyor olmalarını göstermiştir (Artamanov, 2008).

Hazarların Türk kökenli olmadığını iddia eden araştırmacıların başında Peter B. Golden gelir. Golden, Hazarların Yahudiliğin Karaim mezhebini değil Rabbani mezhebini kabul ettiğini savunmuştur (Golden, 2006).

Peter B. Golden ile yaptığımız şahsi yazışmalarda kendisi Karayların kökeni konusunda şunları söylemiştir:

“Karaylar Bizans döneminde Irak’tan İstanbul’a gelmiştir. Bazıları İstanbul’dan Kırım’a göç etmiştir. Kırım’da o dönemde Kumanca hâkimdi ve 19.yüzyılın ikinci yarısında bazı Karay liderleri Yahudilikten kendilerini ayırmaya başladılar. Rus yönetimi Yahudi yanlısı kanunlar çıkardı. Karaylar bu yasalara bağlanmamak için İsa’nın çarmıha gerilmeden önce diğer Musevilerden ayrıldıklarını iddia etmeye başladılar. Çarlık yönetimi bu iddiayı kabul etti. Bazı Karay uzmanlar Kırımdaki mezar taşlarına verilen gerçek ölüm tarihlerinden daha erken tarihleri eklemeye başladılar. Bu durum Firkowicz, Karay uzmanları ve hahamlar arasında büyük bilimsel

tartışmalara yol açtı. Firkowicz Yahudi olmadığını hiç iddia etmedi. 20. yüzyılın başlarında Şapsal gibi Karay liderler Karayların Yahudi olmadığı fikrini ileri sürdüler fakat köklerini Hazarlara dayandırdılar. Son olarak Karaylar sadece Türkçe konuşan bir topluluktur.” Peter B. Golden bu görüşleriyle Hazarların Yahudilik mezhebini benimsediğini, Kırım’da bulunan mezar taşlarının tarihlerinin değiştirildiğini ve Karayların Hazar kökenli olmadığını sadece Türkçe konuşan bir grup olduğunu savunmuştur.

Mikhail Kizilov da Karayların etnik köken bakımından Türk olmadığını, onların göçleri esnasında Kıpçakça öğrendiğini ve Rabbanî mezhebine daha yakın bir din anlayışında olduklarını söylemiştir (Kizilov, 2009).

Dan D.Y. Shapira “*Khazars and Karaites, Again*” isimli makalesinde Hazar-Karay bağlantısını reddedip Hazarların Museviliğin Karailik mezhebini benimsemediğini savunmuştur (Shapira, 2007).

Osman Karatay da “*Hazar’ın Musevileşme Tarihi*” adlı makalesinde Golden ve Shapira’nın düşüncelerine yer vererek Hazarların Karay mezhebinden olmadığı sonucuna varmıştır (Karatay, 2010).

İki zıt görüşün bulunduğu Karayların kökeni meselesinde aydınlatılmayan noktalar olduğu görülmektedir. Hazar Devleti’nden geriye malzeme kalmayışı Hazar-Karay bağlantısını ispat etmeyi güçleştirse de, Karay Türklerinin diline ve kültürlerine bakıldığında Kıpçak kökenli bir Türk topluluğu olduğu düşünülebilir.

1.2. KARAY TÜRKÇESİ

Bugün Litvanya’da Trakai (Troki), Vilnius (Vilno) ve Panevėžys (Ponevej) şehirlerinde; Ukrayna’da Lutsk (Luck) ve Haliç (Halicz) şehirlerinde; Kırım’da Gözleve (Yevpatoriya) ve Bahçesaray civarında; Polonya’da Gdonsk, Varşuva, Wrocław, Opole bölgelerinde dağınık bir cemaat hâlinde yaşayan Musevi Karay Türklerinin konuştuıkları ve edebi bir dil olarak kullandıkları bu lehçe Karadeniz-Hazar bölgesi lehçeleri arasında değerlendirilmiştir (Doğan ve Kıvrakdal, 2002).

Karay Türkçesinin sınıflandırılmasıyla ilgili kısma geçmeden önce Kıpçak Türkçesi dönemini incelemek yararlı olacaktır. Orta Türkçe döneminin batı kolu içerisinde yer alan Kıpçak Türkçesinin ortaya çıkmasında başta Kıpçaklar ve Oğuzlar

olmak üzere pek çok Türk boyunun batıya doğru göçleri etkili olmuştur (Güner, 2013). Kıpçak Türkçesini Karadeniz'in kuzeyine Kafkasya'ya ve Orta Doğu coğrafyasına yayılmış olan Kuman-Kıpçak boylarının lehçesi meydana getirir (Güner, 2013). Kıpçaklar tarih boyunca kendi devletlerini kuramamışlardır. Ancak Kıpçak devleti olarak bir karakter kazanan Altın Ordu'nun yıkılması, aslında Kıpçak Türkçesinin yazı dili geleneğini zayıflatmıştır (Öner, 2013). Özetle daha 10. asır başında İslamiyet'i kabul eden Bulgar devleti ve onu takiben, Moğol yayılmasıyla hâkim olan Altın Ordu Devleti ile çağının ötesinde bir medeniyeti yaşayan İdil-Ural ve Hazar-Bozkır bölgesi, artık 16. asırdan itibaren siyasi yayılmasını, Ortodoks kilisesini arkasına alarak ruhani ve medeni bahanelerle süsleyen Rus devletinin toprağı olma yoluna girmiştir. Bugün konuşulan veya 20. asır başından itibaren yazı dili olarak kullanılan Türk lehçelerini sınıflandırmak üzere, genellikle kabul edilmiş üçlü etnik tasnifte (Oğuz; Karluk; Kıpçak) Kıpçak lehçeleri geniş bir grup teşkil eder (Öner, 2013). Yapılan sınıflandırmalara bakıldığında Samoyloviç Karay Türkçesini *TAV Kuzeybatı grubuna* dâhil edip Moğol döneminden önce oluştuğunu belirtmiştir (Arat, 1992).

1. Moğol devrinden önceki şiveler

- a. Altay
 - Teleüt
 - Kırgız
- b. Kumuk
 - Karaçay
 - Balkar
 - Karaim
 - Tatar

Ligeti, Karay Türkçesini *Kıpçak dilleri* grubunda göstermiştir (Arat, 1992).

II. Kıpçak Dilleri

1. Balkar	8. Kırım
2. Başkırt	9. Kumuk
3. Karaçay	10. Kurdak
4. Karaim	11. Mişer
5. Kara-Kırgız	12. Nogay
6. Kazan	13. Özbek
7. Kazak-Kırgız	14. Tobol

Baskakov, Karay Türkçesini *Kıpçak - Oğuz* grubunda tasnif edip eskilerden Polovets ve bugünkülerden Karaim, Kumuk v.b. örneklerini vermiştir (Arat, 1992).

Johannes Benzing ve Karl Heinrich Menges'in tasnifinde Karay Türkçesi *Batı Türkçesi (Kıpçak-Kuman Dilleri)* bölümünde yer almıştır (Benzing ve Mendes, 1979).

1. Karayimce
2. Karaçayca ve Balkarca
3. Kumuk
4. Tatarca
5. Başkırtça
6. Kazakça
7. Kırgızca

R. Rahmeti Arat, Karay Türkçesini *Kuzey-Batı grubu (tav: ayak, tav, tavlı, kalgan)* grubu içerisinde değerlendirmiştir (Arat, 1992). Talat Tekin ise "*ayak tavlı (Kıpçak)*" grubunda sınıflandırmıştır. (Tekin, 1989).

Mustafa Öner "*Bugünkü Kıpçak Türkçesi*" isimli çalışmasında Kıpçak lehçelerini şöyle tasnif etmiştir (Öner, 2013).

I. Karadeniz-Hazar Bölgesi

1. Karaim (Karay)
2. Kırım-Tatar
3. Karaçay-Balkar
4. Kumuk

II. İdil-Ural Bölgesi

1. Tatar
2. Başkırt

III. Aral-Hazar Bölgesi

1. Kazak
2. Karakalpak
3. Nogay
4. Kırgız

Yukarıdaki sınıflandırmalardan anlaşılacağı üzere Karay Türkçesi etnik bakımdan Kıpçak grubu, coğrafi bakımdan ise Kuzey veya Kuzeybatı grubu Türk dilleri içerisinde değerlendirilmektedir (Durgut, 2016).

Karay Türkçesi Saadet Çağatay tarafından Kumancanın en yakın halefi ve devamı olarak belirtilmiştir (Çağatay, 1944). Selma Gülsevin Oğuzca ile ilgili olan paralelliklerini tespit etmiştir ve Karay Türkçesinin kapalı bir toplum olmalarından dolayı başka Türk lehçeleriyle etkileşiminin az olduğu görüşündedir (Gülsevin, 2016). W. Zajaczkowski, Karay Türkçesinin Bulgar, Hazar, Uz, Peçenek ve Kıpçak Kumanları'nın karşılıklı etkileşiminden doğduğunu söylemiştir (Zajaczkowski, 1983). Karay Türkçesinde Arapça ve Farsça sözcükler fazladır. İbrani yazı dilinin etkisiyle söz dizimi bozulmuştur ve Eski Türkçe döneminden kalan arkaik özellikler taşımaktadır (Çulha, 2002).

Karay Türkçesinin üç ağzı vardır. Bunlar;

1. Trakay ağzı
2. Haliç-Lutsk ağzı
3. Kırım ağzıdır.

Kırım ağzı Kırım Tatarcası ile karıştığı için günümüzde kullanılmamaktadır. Trakay ağzı ile Haliç-Lutsk ağzı arasında fonetik ve söz varlığı açısından farklar bulunmaktadır.

Fonetik farklar sıralanacak olursa;

1.Haliç-Lutsk ağzında, Trakay ağzında bulunan yuvarlak ön ünlüler *ö, ü* bulunmaz. Bunların yerine Haliç-Lutsk ağzında *e, i* kullanılır. Bu değişimde Rusçanın da etkisi vardır (Gökçe, 2000) *öp- Trak. ép- Hal., yür- Trak. yir- Hal.*

2.Trakay ağzındaki *ş, j, ç, c* ünsüzlerine karşılık Haliç-Lutsk ağzında *s, z, ts, dz* vardır. Trakay: *baş, terejya* (Pencere), *aç, can*. Haliç-Lutsk: *bas, tereze, ats, dzan*.

3.Trakay ağzında kelime sonu arka damak *q*'sı sızmalı gırtlak sesi *h*'sına Haliç-Lutsk ağzında ise orta damak *k*'sine dönüşür. *barmax Trak, barmak* (parmak) *Hal.*

4. *ay* diftongu Trakay ağzında çoğu kez *éy* olur: Haliç-Lutsk ağzında ise değişmez. *buléy Trak. bulay Hal.* (böyle).

5. Trakay ağızında çift ll > ɲl benzeşmezliğı görülür: *éɲli Trak. élli Hal.* (elli).
6. *ɲ* (*ng*) sesi Trakay ağızında bazı durumlarda *y*'ye dönüşür: *maya Trak. mana Hal.* (bana).
7. Haliç.-Lutsk ağızında «i» ünlüsünün önünde bulunan t-d > k-g 'ye dönüşür. *tis/kis* (diş), *keldi / kelgi* (geldi) (Musayev, 2002).

Michal Németh “*A Historical Phonology Of Western Karaim. The Process of Its Diversification into Dialects*” isimli makalesinde Batı Karaycası başlığı altında Trakay ve Haliç-Lutsk ağızlarının hem birbirleriyle hem de tarihî Karay Türkçesi dönemi ile fonetik farklarını belirtmiştir (Nemeth, 2014).

Çizelge 1 Tarihi Karay Türkçesi ile Trakay – Haliç-Lutsk Ağızlarının Fonetik Farklılıkları

Middle Western Karaim	Modern North-Western Karaim	Modern South-Western Karaim	Time-frame of change
ŋ	j, n, ŋ	n	late 17.c.
vowel harmony	consonant harmony	vowel harmony	17./18.c.
š, ž, č, ž	š, ž, č, ž	s, z, c, ʒ	late 18.c.
ö-, ü-	ö-, ü-	e-, i-	18./19.c.
-ö-, -ü-	-'o-, -'u-	-e-, -i-	18./19.c.
-ü	-'u	-i	18./19.c.
Syllable-closing aj	syllable-closing ej	syllable-closing aj	19.c.
syllable-closing q	syllable-closing χ	syllable-closing k	19.c.
-men, -sen	myn~rniń, syn~siń	-men, -sen	19.c.

Kaynak: Michal Nemeth (2015). A Historical Phonology Of Western Karaim. The Process of Its Diversification into Dialects. *Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis*, sayı: 132, 167-185

Aleksander Dubinski, iki ağız arasındaki söz varlığı açısından farkları dört gruba ayırmıştır.

Aynı kelime ayrı ayrı şekilde kullanılır. tüvül *Trak.* divil, givil (değil) *Hal.*

Aynı kelimenin iki ağızda ayrı anlamları bulunur. çapma *Trak.* (vurmak), tsapma *Hal.* (Koşmak).

Aynı kavram ayrı ayrı kelimelerle ifade edilir. Çıldırmaq, delirmek, kudurmak anlamında alcama *Trak.*, kuturğan *Hal.*

Bazı kelimelere tek bir ağızda rastlanır. Kulaçlama (dolaşmak), kopta (köfte), bek (güçlü) *Trak*. Tsalısma (çalışmak), yek (şeytan), panair (panayır) *Hal*. (Dubinski, 1994).

Karay Türkçesinin dikkat çekici özelliklerinden birisi söz dizimindeki İbrani yazı dili ve Slav dillerinin etkisiyle oluşan farklılıktır. Karay Türkçesindeki tamlamaların yapısı çoğunlukla Hint-Avrupa dillerindeki gibidir.

İsim tamlamalarında Türk dilindeki genel kullanımın aksine tamlanan unsur tamlayan unsurdan önce gelmektedir.

Da bolsunlar kabulluchka ajtmachlary avzumnun. “Ağzımın sözleri kabul olsunlar.” (KK, 20/11) *Trak*.

Bajtajdlar bizni aziz jergie bawlary dinimiznin. “Bizi dinimizin bağları aziz yere bağlar.” (Z, 5/32) *Hal*.

Sıfat-fiil ile oluşturulan sıfat tamlamalarında sıfat unsuru nitelediği isimden sonra gelmektedir.

Ki ol kutcharyr sieni tuzachtan tuzachlanhan; öliattian da kavşarlychtan. “Ki o seni tuzaklanan tuzaktan, hastalıktan ve ölümden kurtarır.” (KDJJ II, 25/22) *Trak*.

Karayların kullandıkları alfabelerden ilki inançlarından dolayı İbrani alfabesidir. Edebi eserleri dinî ağırlıklı olduğu için genellikle İbrani alfabesi kullanılmıştır. 1928-1940 yılları arasında Litvanya ve Polonya’daki Karaylar Latin alfabesini kullanmışlardır. 2. Dünya Savaşı’ndan sonra Sovyet döneminde Karay yayınları Kiril alfabesiyle basılmıştır. 1992 yılından sonra Litvanya’daki Karaylar Latin alfabesini kullanmaya başlamışlardır. Kırım’daki Karaylar Kiril alfabesini kullanmışlardır (Kocaoğlu, 2006). Çalışmamız için örneklemeleri yaptığımız Trakay ağızı ve Haliç-Lutsk ağızında kullanılan sesleri tanıtmak amacıyla aşağıdaki tablolar hazırlanmıştır.

Çizelge 2 Trakay Ağzı İçin Karay Alfabeti

Alfabe	Transkripsiyon
A, a	A, a
B, b	B, b
C, c	Ts, ts
Ch, ch	H, h
Č, č	Ç, ç
D, d	D, d
D', d' (ince)	D, d
Dž, dž	C, c
ia	e
E, e	E, e
Ě, ě (yalnızca kelime başında)	Ě, ě
ie	è
F, f	F, f
G, g	G, g
H, h	H, h
H, h	Ĝ, ĝ
Y, y	I, i
I, i	Ī, ī
J, j	Y, y
K, k	K, k
L, l	L, l
L', l' (ince)	L, l
M, m	M, m
N, n	N, n
Ń, ń (ince)	N, n
O, o	O, o
Ŏ, ŏ (yalnızca kelime başında)	Ŏ, ŏ
io	ö
P, p	P, p
R, r	R, r
S, s	S, s
Ś, ś (ince)	S, s
Š, š	Ş, ş
T, t	T, t
T', t' (ince)	T, t
U, u	U, u
Ü, ü (yalnızca kelime başında)	Ü, ü
iü	ü
V, v	V, v
Z, z	Z, z
Ž, ž (ince)	Z, z
Ž, ž	J, j

Çizelge 3 Haliç-Lutsk Ağzı İçin Karay Alfabeti

Alfabe	Transkripsiyon
A, a	A, a
B, b	B, b
C, c	C, c
Cz, cz	Ç, ç
Ch, ch	H, h
Dz ,dz	C, c
D, d	D, d
D', d'	D, d
E, e	E, e
ie	è
F, f	F, f
G, g	G, g
H, h	H, h
H, h	Ġ, ġ
Y, y	I, i
I, i	İ, i
J, j	Y, y
K, k	K, k
L, l	L, l
Ł, ł	L, l
M, m	M, m
N, n	N, n
Ń, ń	N, n
O, o	O, o
P, p	P, p
R, r	R, r
S, s	S, s
Ś, ś	S, s
Sz, sz	Ş, ş
T, t	T, t
T', t'	T, t
U, u	U, u
W, w	V, v
Z, z	Z, z
Ż, ż	Z, z

Karay Türkçesinin bugünkü durumu endişe vericidir. Günümüzde dinî törenlerde Litvanya’da yaşayan Karaylar ana dillerini anlamalarına rağmen günlük hayatlarında Karayca konuşmamaktadırlar. (Kocaoğlu, 2006). UNESCO’nun yayımladığı “Tehlike Altındaki Diller Atlası” na göre Karay Türkçesinin Trakay ağzı “*ciddi anlamda tehlikede*”, Haliç-Lutsk ağzı ise “*son derece tehlikede*” kategorisinde yer almıştır. Karay Türkçesini konuşan kişi sayısının çok olmaması da bu lehçeyi “*kaybolmuş diller*” kategorisine yaklaştırmaktadır.

2. FİİLİMSİLER

Türkçede fiilimsilerin cümle kuruluşunda önemli bir yeri vardır. Çoğu dilde iki ayrı cümleyi birleştirmek için bağlaçlar kullanılırken Türkçede fiilimsi ekleriyle yargılar tek bir cümlede ifade edilebilir. Fiilimsiler yan cümleler kurarak bileşik cümleler oluşturup anlatıma büyük bir kıvraklık ve rahatlık kazandırır (Hengirmen, 1999). Ali Şir Nevayi Türkçenin Farsçaya üstünlüğünü anlattığı Muhakemet'ül-Lugateyn adlı eserinde *-gU* ve *-dlk* sıfat-fiil eklerini örnek vererek bu eklerin eklendiği fiillerin anlamına incelik kattığını söylemiştir (Özönder, 2011).

Fiilimsiler için kitaplarda *yatık fiil* (Banguoğlu, 2011), *fiil müştakları* (Çağatay, 1947), *eylemsi* (Hengirmen, 1998), *sözdizimsel adlaştırma ekleri* (Demircan, 1977), *çekimsiz fiil* (Korkmaz, 2014) gibi terimler kullanılmıştır. Çalışmada fiilimsi terimini kullanmayı tercih ettik. Araştırmacılar fiilimsiler ile ilgili çeşitli tanımlamalarda bulunmuşlardır. Tahsin Banguoğlu, çekimsiz fiiller kategorisinde değerlendirdiği fiilimsileri, fiillerin isimleşmiş şekilleri olduğunu ve kişi eklerini almadığını belirtmiştir (Banguoğlu, 2001). Saadet Çağatay, “*Eski Osmanlıcada Fiil Müştakları*” isimli makalesinde bu üç şeklin, en bariz noktasının hem isim hem fiil olabilmeleri olduğunu, isim-fiillerle sıfat-fiillerin birbirine daha yakın görüldüğünü ifade edip bu eklerin her ikisinin de tasrif edilebileceğini, her ikisi de bir isim gibi özne ve nesne olabileceğini, her ikisinin de yüklem ismi olarak kullanılabilirliğini; bazen küçük edatlar olarak zarf da olabileceğini söylemiştir. Zarf-fiillerin, bunlara rağmen zarf olarak (isimleşmişleri hariç) hiçbir zaman tasrif edilmediğini, iyelik eklerini almadıklarını özne ve nesne olamadıklarını, daima fiili tayin eden ve manalar verebilen isimler olduğunu belirtmiştir (Çağatay, 1947). Zeynep Korkmaz da çekimsiz fiiller başlığı altında değerlendirdiği fiilimsileri, fiil kök ve gövdelerinden belirli eklerle türetilen; ancak, şahıs ekleri olarak çekime girmedikleri için, yargı bildirmeyen, dolayısıyla da bitmemiş fiil niteliğinde olan fiiller olarak tanımlamıştır (Korkmaz, 2014).

Dilbilgisi ile ilgili sözlüklerde de fiilimsi ile ilgili tanımlar mevcuttur. Vecihe Hatipoğlu fiilimsi terimi için “*olumsuzu yapılan, tümleş alan, fakat eylem çekimine girmemiş bulunan sözcük*” tanımını yapmıştır (Hatipoğlu, 1982). Ahmet Topaloğlu'na göre fiilimsi, fiilden türetilen ancak çekime girmeyip yalnız olumsuz yapılabilen fiil ismi, isim-fiil ve zarf-fiilin ortak adıdır (Topaloğlu, 1989). Nurettin Koç'a göre fiilimsi, Türkçede eylemden türeyen, eylem gibi tümleş alan, ancak eylem gibi çekilmeyen sözcüklere verilen genel addır (Koç, 1992). Mehmet Hengirmen fiilimsiyi, “*eylemden*

türeyen, tümleç alan, olumsuz yapılan ama eylem çekimine girmeyen sözcük” olarak tanımlamıştır (Hengirmen, 1999). Berke Vardar’a göre fiilimsi, isim-fiillere sıfat-fiillere ve zarf-fiillere Türkçede verilen ortak addır (Vardar, 2002).

Fiilimsiler, cümlede isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil şekillerinde kullanılarak ve bazen kalıcı isim oluşturarak isimlere yaklaşırken, hareket ve zaman anlamı taşıyarak fiillere yaklaşırlar. Fiilimsiler, isim-fiiller, sıfat-fiiller ve zarf-fiiller olmak üzere üç kategoride incelenir. Eklerin tarihî gelişimleri ve kullanılışları “Karay Türkçesinde Fiilimsiler” adlı bölümde inceleneceği için bu bölümde sadece tanımlamalara yer verilecektir.

2.1. İsim-Fiiller

Fiillerin isim şekli olan ve hareket ifadesi taşıyan bu yapılar, çalışmada isim-fiil olarak adlandırılmıştır. İsim-fiiller için diğer çalışmalarda *masdar* (Banguoğlu, 2011), *fiil ismi* (Topaloğlu, 1989), *ad-fiil* (Korkmaz, 2014), *eylemlilik* (Vardar, 2002), *fiil ismi* (Eraslan, 2012) gibi terimler kullanılmıştır.

Zeynep Korkmaz isim-fiilleri, fiil kök ve gövdelerinin karşıladıkları oluş, kılış ve durumları; şahıs ve zamana bağlı olmadan gösteren fiil adları olarak tanımlamıştır (Korkmaz, 2014). Tahsin Banguoğlu ise isim-fiillerin, fiilin ad şekli, yani bir kılış, bir durum veya oluşum adı olduklarını belirtmiştir (Banguoğlu, 2011). Mehmet Hengirmen, eylemlerin adını bildiren, tümleç alan ve ad gibi kullanılan sözcüklere isim-fiil dendiğine işaret etmiştir (Hengirmen, 1998). Berke Vardar, “*Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*”nde isim-fiilleri, başlıca işlevi eylemin belirttiği oluşu göstermek olan ad özellikli fiilimsi olarak tanımlamıştır (Vardar, 2002). Nurettin Koç, isim-fiillerin tümce içinde tümleç aldığını ve ad gibi kullanıldığını söylemiştir (Koç, 1992).

İsim-fiiller, çokluk, iyelik, hâl eklerini alabilir. Eylemi geçici olarak nesne imgesinde temsil etme işlevi görür (Yılmaz, 2009). Bu eklerle türetilen fiiller isimlerin tüm özelliklerini gösterirler ve adlaşarak kalıcı isimler yaparlar. Bu fiilimsi ekleriyle yapılan adların sonuna onları oluşturan eylemler getirilerek birleşik fiiller yapılır (Bayraktar, 2004).

Türk dilindeki isim-fiil ekleri *-mA*, *-mAK*, *ş*, *-İş / -Uş* ve *-v*, *-İv / -Uv* olmak üzere dört farklı ekten oluşmaktadır.

2.2. Sıfat-Fiiller

Türkçenin en eski dönemlerinden beri kullanılagelen ve cümlede anlatıma zenginlik, kolaylık katan bu yapılara çalışmada sıfat-fiil terimi uygun görülmüştür. Sıfat-fiil adlandırılışı dışında diğer çalışmalarda *isim-fiil* (Eraslan, 1980), (Eckmann, 1962), *ortaç* (Hatiboğlu, 1972), *partisip* (Ergin, 2013), *fiilin sıfatlık siygaları* (Eraslan, 1980) gibi terimler kullanılmıştır.

Sıfat-fiiller konusunda önemli araştırmalardan birisi şüphesiz Kemal Eraslan'ın "*Eski Türkçede İsim-Fiiller*" adlı çalışmasıdır. Eraslan bu çalışmasında "*İsim-fiiller kullanım sahalarına çıkmaları için bir şahsa bağlanmaları gerekmez, bir şahsa bağlanmadan da isim-fiiller kullanılabilirler. İsim-fiillerin bir şahsa bağlanmaları hâlinde de, bu bağlantı fiillerden farklıdır. 'icra' ifade eden fiil çekimi şahsa, şahıs ekleri ile bağlanır ve bağlanılan şahıs, fiilde belirtilen hareketin faili durumundadır*" şeklinde görüş belirtmiştir (Eraslan, 1980).

Muharrem Ergin, partisip olarak adlandırdığı sıfat-fiillerin nesnelere hareket vasıflarını karşılayan fiil şekilleri olduğunu ve hareket vasıflarını belirtmek suretiyle nesnelere karşıladıklarına göre nesne karşılayan kelimeler olarak partisiplerin anlam bakımından isim cinsinden kelimeler arasına girdiğini belirtmiştir (Ergin, 2013).

Zeynep Korkmaz sıfat-fiilleri, sıfat gibi kullanılan fiil şekilleri olarak tanımlamıştır (Korkmaz, 2014). Tahsin Banguoğlu, sıfat-fiilin, fiilin zamana bağlı olarak kavramını sıfatlaştıran bir şekli olduğunu ifade etmiştir (Banguoğlu, 2011).

Berke Vardar, ortaç başlığı altında değerlendirdiği sıfat-fiilleri, "*Eylemden türemiş, çoğunlukla sıfat, arada da ad olarak kullanılan eylems*" olarak tanımlamıştır. Türkçede sık kullanıldığını zaman kavramını aktardığını ve kişi kavramı taşımadığını belirtmiştir (Vardar, 2002). Nurettin Koç da Berke Vardar'a benzer şekilde sıfat-fiillerin zaman kavramı taşıdığını ancak kişi kavramı taşımadığını söyleyip eylemden türemiş, önad gibi kullanılabilen eylemsi olduğunu belirtmiştir (Koç, 1992). Mehmet Hengirmen "*Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*"nde yukarıda belirttiğimiz özellikleri nedeniyle diğer sıfatlar ve fiilimsilerden ayrı özellikler gösterdiğini söylemiştir (Hengirmen, 1999).

Sıfat-fiil ekleri ismin hâl ekleri, çoklu eki ve iyelik ekleriyle birlikte kullanılabilirler. Edatlara bağlanabilirler. Fiillerin üzerinde kalıplaşmış kalıcı isimler oluşturabilirler.

Kemal Eraslan'ın Türk dilinde belirlediği sıfat-fiil ekleri şunlardır: *-duğ /-dük, -tuğ /-tük; -ğan /-gen, -kan /-ken; -ğu /-gü, -ku /-kü; -maz /-mez; -miş /-miş; -r, -ar /-er, -ur /-ür; -sığ /-sig, -suğ /-süg; -yuğ /-yük -acağ /-ecek; -ası /-esi, -dağı /-deği, -tağı /-teği; -malu /-melü -ğlı /-gli ve -ğma /-gme*. Bu eklerden bazılarının Türk lehçeleri içerisinde kullanım sıklığı azalmıştır. Ayrıca fonetik olarak değişime uğrayanlar da vardır.

2.3. Zarf-Fiiller

Bu çalışmada yüklemi zaman, durum, miktar, sebep gibi yönlerden sınırlayan bu ekler için cümle içinde zarf olarak görev yaptığı göz önünde bulundurularak zarf-fiil terimi kullanılmıştır. Diğer çalışmalarda zarf-fiiller için *ulaç* (Hengirmen, 1999), zarf-fiil (Korkmaz, 2014), *gerundif* (Çağatay, 1947), *gerundium* (Ergin, 2013) gibi terimler kullanılmıştır. Zeynep Korkmaz, zarf-fiiller hakkında "*Bir yanıyla fiil, bir yanıyla da zarf özelliği taşıyan gramer kategorileri oldukları için, fiil yönleriyle yalnızca hareket ve zaman kavramını karşılarlar; zarf yönleriyle de bir oluş ve kılışın durum ve tarzını bildirme niteliğine sahiptirler.*" şeklinde görüş bildirmiştir (Korkmaz, 2014).

Muharrem Ergin, hareket hâli ifade eden fiil şekilleri olduğunu söyleyip, ne fiil çekimleri gibi şekle, zamana ve şahsa bağlanmış bir hareket, ne sıfat-fiiller gibi nesne ifade ettiklerini belirtmiştir (Ergin, 2013).

Saadet Çağatay zarf-fiilleri, "*Zarf olarak (isimleşmişleri hariç) tasrif edilmezler, mülkiyet ekleri almazlar, subjekt ve objekt olamazlar, daima fiili tayin eden ve pek elastiki manalar verebilen isimler*" olarak tanımlamıştır (Çağatay, 1947).

Tahsin Banguoğlu, zarf-fiillerin fiilin zarf işleyişine girmek üzere aldığı özel şekiller olduğunu belirtip hepsinin zamana bağlı olmadığını söyleyerek zarf-fiillerin bu özelliğiyle hem isim-fiillerden hem de sıfat-fiillerden ayrıldığını ifade etmiştir (Banguoğlu, 2011).

Dil biliminde en yaygın ve yerleşmiş görüşe göre zarf-fiiller esas eylemle bağıntıda bulunan, ikincil (ilave) eylemi ileten bitimsiz fiil şeklidir (Yılmaz, 2009).

Berke Vardar, zarf-fiilleri eylemden türeme, çoğunlukla zarf işlevi yerine getiren eylemsi olarak tanımlayıp zarf-fiillerin kişi ve kesin bir zaman kavramı aktarmadığını, öğeleri bağlayıcı bir özellik taşıdığını belirtmiştir (Vardar, 2002). Nurettin Koç da Vardar ile aynı görüştedir (Koç, 1992). Mehmet Hengirmen, sıfat-

fiillerden ayrılan yönlerine değinip cümlede özne, yüklem ve tümleç görevlerini üstlenmediğini ifade etmiştir (Hengirmen, 1999).

Türk dilinde birçok zarf-fiil bulunmaktadır.² Türkiye Türkçesindeki başlıca zarf-fiil ekleri: *-(y)A*, *-(y)I / (y)U*, *(y)ArAk*, *-(y)Ip / -(y)Up*, *-(y)IncA / -(y)UncA*, *-(y) All*, *-mAdAn*, *-ken'* dir (Korkmaz, 2014).

² Ayrıntılı bilgi için bakınız. Bayraktar, Nesrin. (2004). Türkçede Fiilimsiler, Ankara: TDK Yayınları

3. KARAY TÜRKÇESİNDE FİİLİMSİLER

3.1. İSİM-FİİL EKLERİ

Karay Türkçesindeki isim-fiil ekleri iki grupta incelenebilir. Bunlardan birincisi asıl isim-fiil eki diyebileceğimiz *-mA* ekidir. Bu ek, Türkiye Türkçesindeki *-mAk* isim-fiil eki ile ifade edilir. Fiillerin üzerine gelerek geçici hareket isimleri yapar. İkinci gruptakiler ise *-mAK*, *-ş*, *-İş / -Uş*, *-v*, *-İv / -Uv* ekleridir. Bu eklerden *-mAK*, hareket ismi yapmasının dışında kalıcı isim yapma işleviyle de kullanılmıştır. *-ş*, *-İş / -Uş*, eki ise fiilin ifade ettiği hareketin ismini yaparak kalıcı isimler oluşturmuştur. *-v*, *-İv / -Uv*, eki genellikle fiilden kalıcı isimler türetmiştir.

3.1.1. *-ma / -mia; -me*

-ma / -mia; -me, Karay Türkçesindeki asıl isim-fiil ekidir. Türkiye Türkçesinde *-mAk* ekinin karşılığı olarak Karay Türkçesinde bu ek kullanılır. Fiillerin üzerine gelerek onların geçici hareket isimlerini yapar. Bunun yanında kalıcı isimler de yapmaktadır. Ekin olumsuzluk ekiyle birlikte kullanılmaması ilgi çekici özelliklerden birisidir. Olumsuz şekli *-mAsKA* biçimindedir. Bu özelliğe, ekin kullanılışı bölümünde değinilecektir.

Ekin, Eski Türkçe döneminde fazla kullanılmadığı tespit edilmiştir. Gabain, fiilden sıfat yapan ekler başlığı altında verdiği isim-fiil ekinin çok sık kullanılmadığını belirtmiştir (Gabain, 2007). Eski Uygur Türkçesi döneminde de ek, seyrek olarak kullanılmıştır (Eraslan, 2012). Karahanlı Türkçesi döneminde ekin fonksiyonu iş isimleri yapmaktır (Hacıeminoğlu, 2003). Nesrin Bayraktar Harezmi Türkçesinde ekin fiilden kalıcı isim ve fiilden sıfat yapma göreviyle kullanıldığını ifade etmiştir. (Bayraktar, 2004). Kıpçak Türkçesi döneminde artık ad türetme göreviyle de kullanıldığı tespit edilmiştir (Güner, 2013). Çağatay Türkçesi döneminde bu isim-fiil eki kullanılmamıştır. Gürer Gülsevin Eski Anadolu Türkçesinde bu isim-fiil ekinin çok kullanılmadığını söylese de Nesrin Bayraktar ismin hâl eklerini ve iyelik eklerini almış örnekler tespit etmiştir (Bayraktar, 2004). Ekin tarihî lehçelerdeki kullanımının seyrek olmasına karşın çağdaş lehçelerdeki kullanımı sıktır.

Tahsin Banguoğlu, en çok kullanılan isim-fiil eki olduğunu belirtip ekin kökenini Eski Türkçeden Eski Osmanlıcadan beri mastar yapan *-mAk* ekinin çekim hâlinde iki

sesli arasında kalıp süreklileşen son damak sesini düşürerek (hafif mastar) yapan -*mA* hâline geldiği şeklinde açıklamıştır (Banguoğlu, 2011).

Muharrem Ergin, -*mak* / -*mek* isim-fiil ekinin hareket isimleri yapmasına karşın, -*ma* / -*me* isim-fiil ekinin iş isimleri yaptığını söylemiştir. Ek herhangi bir harekete ve isme bağlanmaz; hareketle yapılan işi ifade eder (Ergin, 2013). Zeynep Korkmaz, -*mA*'lı isim-fiilin ad ve sıfat tamlamaları kurma, ad çekimi, iyelik ve çokluk eki ile genişletilme, kalıplaşma veya türetme yoluyla bir yapım eki olarak kullanılma bakımından -*mAk* isim fiil ekinde olduğu gibi herhangi bir sınırlamaya girmediğini ve çok daha geniş imkânlarla sahip olduğunu ifade etmiştir (Korkmaz, 2014).

3.1.1.1. Ekin Kullanılışı

Karay Türkçesinde -*ma* / -*mia*; -*me* isim-fiil ekini almış olan kelimenin üzerine hâl, iyelik ve çokluk eklerini almadığı görülür. Ekin Türkiye Türkçesindeki karşılığı -*mAk* tır. Bu kullanılışının dışında -*mAk için -mAyA* anlamıyla da kullanılır. Kalın ünlülü fiillerden sonra -*ma*, ince ünlülü fiillerden sonra -*mia* / -*me* biçiminde gelir.

İsim-fiil eki -*mAk* işleviyle kullanıldığında eklendiği kelime cümlenin nesnesi konumundadır.

Kiožliarija bachma kliadim. “Gözlerine bakmak istedim.” (ÇUT, 42/14) *Trak.*

Jachšydyr machtav biermia Tiehrigja. “Tanrıyı övmek iyidir.” (KDJJ I, 50/11) *Trak.*

Kledim k'erme seni. “Seni görmek istedim.” (KA, 1.sayı, 7/20) *Hal.*

-*mAk için ve -mAyA* işleviyle kullanıldığında cümlenin zarfı olur.

Kieliajim šiukiur ét'mia alnynda Tiehriniñ. “Tanrının huzurunda şükür etmeye geleyim.” (KDJJ II, 7/6) *Trak.*

Kieniesaha kiočmia hadirliañsiñliar. “Kenesaya gitmek için hazırlansınlar.” (KDJJ II, 62/20) *Trak.*

Anlama ajtmachlaryn akylnyn. “Aklın sözlerini anlamak için.” (ŞM, 1/2) *Trak.*

Basladlar sezleme anar Chan-Arab için. “Han-Arap hakkında konuşmaya başladılar.” (KA, 1.sayı, 5/7) *Hal.*

Kajtarma bizg'e bu jarykny sajlady Tenrimiz aramyzdan karyndasymyzny Aleksanderni Mardkowiczni. "Tanrımız bu ışığı bize döndürmek için kardeşimizi Aleksander Mardkowicz'i aramızdan seçti." (KA, 1.sayı, 16/36) Hal.

Bu isim-fiil ekinin olumsuzu *-mA*'nın üzerine gelmez. Olumsuz yapı *-mAsKA* biçiminde yapılır.

Bu jaryk duńjaga tuwmaska. "Bu parlak dünyaya doğmamak." (KA, 2.sayı, 29/5) Hal.

Firkovičius mastar eki olarak nitelendirdiği bu ekin olumsuz yapısına aşağıdaki örnekleri vermiştir.

Özgia Tieńrilial da abachlar kylmascha. "Başka Tanrılar ve putlar yapmamak."

Tieńriniń adyn jalhanha sahynmascha. "Tanrı'nın adını yalandan düşünmemek."

Hieč iş šabbatkiunniu kylmascha. "Cumartesi günü hiç iş yapmamak."

Tiorivčiuliarimiźni syjlama. "Anne-babaya saygı göstermek."

Karachlamascha. "Öldürmemek."

Azmascha. "Zina etmemek."

Urlamascha. "Hırsızlık yapmamak."

Jalhan tanychlych ét'miaśkia. "Yalancı tanıklık etmemek."

Dostujnun éliń hiem niersialiarin suklanmascha "Dostunun malına ve eşyalarına göz dikmemek." (Firkovičius, 1996).

3.1.2. -mah / -miak, -mach; -mak / -mek, -mah

Söz konusu isim-fiil, eki Türkiye Türkçesindeki *-mA* isim-fiil ekine karşılık gelir. Karay Türkçesinde bazı fiillerin üzerinde kalıplaşarak kalıcı isimler yapmıştır. Bu kalıcı isimlerden bazıları iş isimleridir.

Söz konusu isim-fiil eki, Köktürk Türkçesi döneminde sık olarak kullanılmamıştır. Orhun Yazıtları'nda sadece "armakçisin" kelimesinde tespit edilmiştir (Tekin, 2003). Gabain Ekin Eski Türkçe döneminde, soyut isim ve diğer isimler yaptığını belirtmiştir (Gabain, 2007). Eski Uygur Türkçesi döneminde *-mağ / -mek* ve *-mağlığ / -meklik*, *-mağsız / -meksiz* genişlemiş biçimleriyle tespit edilen ekin kullanımı bu dönemde artmıştır (Eraslan, 2012). Karahanlı Türkçesi döneminden itibaren ek, üzerine isimden isim yapma eklerini, iyelik ve isim hâl eklerini almaya başlamıştır (Hacıeminoğlu, 2003). Harezmi Türkçesi döneminde de aynı özellikleri göstermiştir. Kıpçak Türkçesi döneminde ekin *-mak / -mek* şeklinde kullanılmasının yanında Karay Türkçesinde de görülen *-mach* şeklide kullanılmaya başlanmıştır (Bayraktar, 2004). Çağatay Türkçesi döneminde tek isim-fiil eki olarak *-mA* şeklinde kullanılmıştır (Argunşah, 2013). Eski Anadolu Türkçesi döneminde en çok kullanılan isim-fiil eklerindedir (Gülsevin, 2011).

Fiilin isim şekli olan bu ek, Türkiye Türkçesinde mastar olarak adlandırılır ve hareket isimleri sayılır (Korkmaz, 2011). Tahsin Banguoğlu'na göre Yeni Türkçede kullanım sıklığı düşmüştür, yerini daha çok *-mA* isim-fiiline bırakmıştır (Banguoğlu, 2011). Ekin fonksiyonu fiillerin hareket isimlerini yapmaktır (Ergin, 2013).

Ekin yapısı hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Ramstedt, *-m* fiilden isim yapma eki + *-ak* küçültme eki biçiminde açıklarken; Brockelmann, *-ma* mastar eki + *-k* isimden isim yapma eki olarak ekin oluşumunu açıklamıştır (Bayraktar, 2004). Ahmet Bican Ercilasun, *-ma* ekiyle pekiştirici *ok* edatının birleşmesinden meydana geldiğini söylemiştir (Ercilasun, 1997).

3.1.2.1. Ekin Kullanılışı

Söz konusu isim-fiil eki, Karay Türkçesinin Trakay ağzında kalın ünlülü fiillerden sonra *-mah* ve *-mach* ince ünlülülerden sonra *-miak*, Haliç-Lutsk ağzında kalın ünlülü fiillerden sonra *-mak* ve *-mah*, ince ünlülülerden sonra *-mek* şeklinde kullanılmıştır.

Da adamha unutulmach / kiel'tiriat tiež tarlylyhyndan. "Ve insana sıkıntılarını / hemen unutmasını sağlıyor." (ÇUT, 198/21) *Trak.*

Da bierdij džynsyna adamnyn tynčalmach vachty da unutma zachmietiň juku vachtynda. "Uyku vaktinde insanoğluna, çektiği zahmeti unutma ve dinlenme vakti verdin." (KK, 9/14) *Trak.*

Onarmach jazlandy eki tilde. “Onarmak iki dilde yazıldı.” (KA, 8.sayı, 25/10) Hal.

3.1.2.1.1. İyelik Ekleriyle Kullanılışı

Söz konusu isim-fiil eki, Karay Türkçesinde iyelik ekleri ile birlikte sıklıkla kullanılmaktadır.

Jalbarmahym kabul ét'kiñ. “Yalvaramı kabul et.” (KK, 55/11) Trak.

Acyłmahynda ystyrynmaknyn aldy sez profesor Torden. “Profesör Torden toplantının açılışında söz aldı.” (KA, 2.sayı, 11/31) Hal.

Ne kerekli di **kutułmahymyzga**? “Kurtulmamıza ne gereklidir?” (KA, 1.sayı, 15/52) Hal.

3.1.2.1.2. Hâl Ekleriyle Kullanılışı

Ekin tüm hâl ekleri ile birlikte kullanılışı tespit edilmiştir. İsim-fiil ekini almış olan kelime belirtme hâli ekini alarak cümlenin nesnesi olur.

Mujajtmachny sien kietiaris. “Üzüntüyü sen giderirsin.” (ÇUT, 218/16) Trak.

Tiugiallamia ürañmiakni awlach et'ti mijmižni. “Öğrenmeyi tamamlamak, zihnimizi genişletti.” (KA, 2.sayı, 36/24) Hal.

Yönelme hâli ekini alan isim-fiil ekli kelime cümlenin yer tamlayıcısı olur.

Bulunma hâli ekini alan isim-fiil ekli kelime cümlede yer tamlayıcısı olarak kullanılır.

Alhyš üvniuñ tojlanmachynda. “Ev kutlanmasında dua.” (KK, 47/1) Trak.

Çıkma hâliyle birlikte kullanılan isim-fiil cümlede yer tamlayıcısı olarak kullanılır.

Ajaktary anyn jaratahan edter kep jirimekten kujutuhunda ormanny. “Onun ayakları ormanın çalılığında yürümekten yaralanmıştı.” (KA, 7.sayı, 7/42) Hal.

Julujt any taspolmachtan. “Onu mahvolmaktan kurtar.” (KA, 4.sayı, 6/27) Hal.

3.1.2.1.3. Edatlara Bağlanarak Kullanılışı

Söz konusu isim-fiil eki, Karay Türkçesinde üçün, kibik, bıla, son, üstüne, alın edatları ile kullanılmaktadır. Edatlara bağlanan isim-fiil ekli kelimeler cümlede zarf görevi görür.

Da bižni čyhardy andan; kiel'tirmiak üçiuñ bižni. “Bizi getirmek için bizi oradan çıkardı.” (KDJJ II, 41/33) *Trak.*

Kipliamiak üçiuñ dinimižni alej öziu -karaj tiliñde-, dahy tiuž jolha karaj élin kijirmiak üçiuñ bijik ochuhan, uslu, akylyly avalhy üvriatiuvčiuliarimiz koltchalaryn ügiut'liar byla birdiañ tiuziur éd'liar. “Dinimizi korumak için, Karay halkını doğru yola sokmak için, çok okumuş, akıllı, uslu önceki öğretmenlerimiz dualarını öğütler ile Karay dilinde yazarlardı .” (KK, 3/17) *Trak.*

Talaš siožliari vatmachlar kibik. “Kavga sözleri dayak gibidir.” (ŠM, 41/22) *Trak.*

Ki kujušturmachlar byla kylarsyn öziuja čieriv. “Sağlam öğüt ile savaşsın.” (ŠM, 37/6) *Trak.*

Koltcha ürianmiaktiañ son. “Öğrenmeden sonraki dua.” (KK, 38/5) *Trak.*

Kičli da tok ez kajnar inanmahy byla. “Güçlü ve tok kendi samimi inancı ile.” (Z, 4/12) *Hal.*

3.1.2.2. Ekin Fonksiyonları

3.1.2.2.1. Kalıcı İsim Yapması

İsim-fiil eki bazı fiillerin üzerinde kalıplaşarak kalıcı isim yapmıştır.

Ajtmachlaryma kajyrhyn kulahyjny. “Sözlerime kulağını çevir.” (ČUT, 28/14) *Trak.*

Uvlum, saklahyn ajtmachlarymny. “Oğlum, sözlerimi muhafaza edin.” (ŠM, 9/1) *Trak.*

Alhyš öt'miak üštiunia. “Ekmek üstüne dua.” (KK, 40/1) *Trak.*

Jylma avuzlu kyladyr azašmach. “Kaypak ağızlı hata yapar.” (ŠM, 42/28) *Trak.*

*Ki ušpu kiuńdia ajrichsy étiabiž bunjat tašyn bu **kondarmachny**.* “Bugün bu binanın temel taşını kutsallaştırıyoruz.” (KK, 45/12) *Trak*.

*Awlawcu ystyryndy **awlamakka**.* “Avcı ava çıktı.” (KA, 1.sayı, 30/30) *Hal*.

*Ribbi ekiladi **sormachny**.* “Haham sorusunu tekrarladı.” (KA, 5.sayı, 30/32) *Hal*.

*Karaj-eli **kutlamakka** bar janlardan keldi.* “Karay halkı törene her taraftan geldi.” (H, 10/3) *Hal*.

3.1.3. -š, -yš / -iš, -uš / -iuš; -s, -ys / -is, -us

Karay Türkçesinde diğer isim-fiil eklerine göre daha az kullanıldığı tespit edilen bu ek, Eski Türkçe döneminden beri tarihî ve çağdaş lehçelerde kullanılmaktadır. Söz konusu isim-fiil eki, Karay Türkçesinde birçok fiil üzerinde kalıplaşarak kalıcı isimler yapmıştır.

Bu isim-fiil ekinin Köktürkçe döneminde *uruş* “savaş” (Gabain, 2007), Eski Uygur Türkçesi döneminde *biriş* “veriş” (Eraslan, 2012) gibi kalıcı isimler yaptığı tespit edilmiştir. Karahanlı ve Harezmi Türkçesi dönemlerinde de işlek olarak kullanılmıştır. Kıpçak Türkçesi döneminde yoğun olarak kullanılan eklerden biridir. Bu dönemde de kalıcı isimler oluşturmuştur. Fiilin genel adını veya hareketin adını ifade eden kelimeler yapmıştır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde işlek olarak kullanılmamıştır.

Ek ile ilgili Tahsin Banguoğlu, ekin asıl kılış adı anlamını taşıdığını söyleyip, *-mA* isim-fiil eki gibi iyelik ve her türlü isim çekim eklerini aldığını belirtmiştir (Banguoğlu, 2011). Ekin fonksiyonu varlık, mefhum, eşya gibi nesne ismi yapmak değil, hareket ve iş isimleri yapmaktır ve Eski Türkçede ek *-ş* şeklindedir (Ergin, 2013).

Zeynep Korkmaz’a göre bu isim-fiil eki, kılışın tarzını gösteren adlar yapar ve fiil kök ve gövdelerini tarz gösterme işlevi ile birer ad kalıbına sokar (Korkmaz, 2014).

3.1.3.1. Ekin Kullanılışı

Karay Türkçesinde geçici hareket ismi olarak çok fazla kullanımına rastlanmamasına karşın bazı kelimelerle (*tuvuş, olturuş, turuş*) kullanım sıklığı fazladır. Trakay ağızında ünlü ile biten fiillere *-š*, ünsüzle biten fiillere düzlük-yuvarlaklık uyumuna göre *-yš / -iš, -uš / -iuš*, Haliç-Lutsk ağızında ünlü ile biten fiillere

-s, ünsüzle biten fiillere düzlük-yuvarlaklık uyumuna göre -ys / is / -us biçiminde kullanılmıştır. Ekin Karay Türkçesindeki işlevi hareket ve iş isimleri yapmaktır.

*Ol kiuń **tuvuř** jeli, kiotiurdiu ol čiegirt'kiani.* “O gün doğusu yeli, o çekirgeyi yükseltti.” (KDJJ II, 37/12) *Trak.*

*Dzymat berdi atarha ez jiwinde bir chudzura **olturus** ornuna.* “Toplum onlara kendi evinde bir oda oturma yeri verdi.” (KA, 4.sayı, 27/8) *Hal.*

3.1.3.1.1. Hâl Ekleriyle Kullanılışı

Belirtme hâli ekini alan isim-fiil, cümlenin nesnesi olmuştur.

*Bu kyska sezlerimden son enkejtemen **turusumnu** ahnyyzda.* “Bu kısa sözlerimden sonra huzurunuzda eğiliyorum.” (KA, 6.sayı, 10/94) *Hal.*

Bulunma hâli ekini alan isim-fiil yer tamlayıcısı olmuştur.

*Bar **olturuşlarjyzda** aşajyz tymbyllar.* “Bütün oturularınızda (öğünlerinizde) mayasız ekmekler yiyiniz.” (KDJJ II, 40/15) *Trak.*

İsim-fiil ekli olan kelime çıkma hâli ekini aldığı cümlenin yer tamlayıcısı olur.

*Avara bolhan buvunlar, **üriuřliardiań** tynčaladlar.* “Yürümekten yorgun olan organlar dinlenirler.” (KK, 12/10) *Trak.*

3.1.3.1.2. Yapım Ekleriyle Kullanılışı

Karay Türkçesinde bu isim-fiil ekinin kalıcı isim yapma özelliğinden dolayı kelime, -II / -IU ve -IIk / -IUK isimden isim yapma ekleriyle de yaygın olarak kullanılmaktadır.

-II / -IU ekini alan isim-fiil aşağıdaki örneklerde bir ismi niteleyerek sıfat görevinde kullanılmıştır.

***Tuvuřlu** katyn tadžydyr érińiń.* “Becerikli kadın kocasının tacıdır.” (ŠM, 17/4) *Trak.*

Aşağıdaki örnekte -II / -IU yapım ekini almış olan isim-fiil, cümlenin yüklemi olmuştur.

*Edi yigit da bijik **turuslu**.* “Genç ve uzun boyluydu.” (KA, 7.sayı, 12/38) *Hal*.

-ll / -IU, ekiyle kullanılan isim-fiil bildirme ekini de alarak cümlede yüklem olabilir.

*Adamha **tijišlidir** kyjaslary üriakniñ; da Tieñridiañ sioziu til'niñ.* “İnsana yüreğin ölçüleri aittir (uygundur); ve dilin sözü Tanrıdandır.” (ŠM, 24/1) *Trak*.

İsim-fiil ekinin geldiği bazı kelimeler -llk / -IUk ekini de üzerine alabilir.

*Sieñdiañ kolabyz **boluśluch**.* “Senden yardım istiyoruz.” (KK, 37/15) *Trak*.

*Ajamanyz ez **bolusluhunuznu** bu işke.* “Bu işe kendi yardımınızı esirgemeyiniz.” (KA, 3.sayı, 24/76) *Hal*.

3.1.3.2. Ekin Fonksiyonları

3.1.3.2.1. Kalıcı İsim Yapması

Karay Türkçesinde bu isim-fiil eki, birçok fiilin üzerinde kalıplaşarak kalıcı isim yapmaktadır.

*Jaman kliagim érkliañmiasiñ, jachšy **sahyšym** kipliañsiñ.* “Kötü isteğim güçlenmesin, iyi düşüncem güçlensin.” (KK, 13/1) *Trak*.

*Aškartchyn Tieñrigia işliarijñi; da tiuziuliurliar **sahyšlaryj**.* “Tanrıya işlerini bildir ve düşüncelerin düzelir.” (ŠM, 24/3) *Trak*.

*Jeterler joharhy **olturusuna**.* “Yukarıdaki sohbeta (toplantıya) varırlar.” (KA, 5.sayı, 20/35) *Hal*.

*Kajdad **bitisi** ałarnyn cacuwunun?* “Onların tahılının kazancı nerede?” (KA, 4.sayı, 23/47) *Hal*.

*Kezlerim kermejdler **cyhys** jołnu.* “Gözlerim çıkış yolunu görmüyorlar.” (KA, 10.sayı, 2/46) *Hal*.

*Artych bar saklavdan abrahyn üriagijni ki andan **čyhyšlary** tirlikniñ.* “Artık yüreğini bütün sakladıklarından koru ki hayatın kaynakları ondadır.” (ŠM, 6/23) *Trak*.

Cyrlaklar enislerde, toľutar edi suwdan “Vadilerde akarsular, suyla doluydu.” (KA, 7.sayı, 19/18) *Hal*.

Kiriřindia eřikliarniň sarnejdyrlar. “Kapıların giriřinde řarkı söylüyorlardır.” (řM, 11/3) *Trak*.

Ėriřliari tieliniň kieliadirliar talařcha; da avzu vatmachlarny čahyradyr. “Delinin dudakları kavgaya gelir; ağızı kavgaları çağırır.” (řM, 28/6) *Trak*.

Zamanlarba ystyrynyredler Tordennin jiwinde anyn tanyslary. “Onun tanıdıkları zamanla Torden’in evinden toplanırdı.” (KA, 2.sayı, 10/3) *Hal*.

Mieň uruřtan üvgia kajttym. “Ben savařtan eve döndüm.” (čUT, 168/9) *Trak*.

Eski Türkçe döneminden beri kullanılan *alış-veriş* kelimeleri Karay Türkçesinde de kalıcı isim olarak yaşamaya devam etmektedir.

Kynhyrlychba iştyrhan mal hiečlikkia, alyř beriş boladyr tieptiarlikkia. “Haksız bir şekilde toplanan mal, boşuna ve ezmek için yapılan bir alışveriş olur.” (KK, 95/4) *Trak*.

Türkiye Türkçesinde *doğu* ve *batı* olarak kullanılan yön isimleri Karay Türkçesinde isim-fiil ekinin *tuv-* ve *bat-* fiilleri üzerinde kalıplaşarak oluşturduğu *tuvuş* ve *batyş* kelimeleriyle karşılanmaktadır.

Niečik jyrachtyr kiun tuvuř kiun batyřtan, alej jyrach kietiargiej biźdeň tanmachlarymyzny. “Nasıl ki uzaktır doęu batıdan, günahlarımızı da bizden öyle uzaęa götürsin.” (KDJJ I, 30/8) *Trak*

3.1.4. -v, -yv / -iv, -uv / -iuv; -w, -yw / -iw, -uw

Kuzey grubu Türk lehçelerinde isim-fiil yapmak için kullanılan bu ek, Köktürkçe döneminde fiilden isim yapma eki olarak *-(x)g / -(x)ğ* biçimindedir. Eski Uygur Türkçesi döneminde yaygınlaşarak bu işleviyle kullanılmaya devam etmiştir. Karahanlı Türkçesinde de fiilden isim yapan eklerde değerlendirilip yer isimleri ve soyut isimler yaptığı belirtilerek bir işin sonucunda ortaya çıkan şeyi gösterdiği tespit edilmiştir (Hacıeminoğlu, 2003). Bu dönemde ek isim-fiil eki olarak da kullanılmaya başlanmıştır (Aydoğdu, 2009). Janos Eckmann, Çağatay Türkçesi döneminde dudak uyumundan dolayı eklerin kendisinde bulunan ünlünün ve bağlantı ünlüsünün yuvarlaklaştığını (*-iğ > -uğ, -nıı > -nuı, -im > -um* vs.), bunda kelimelerde bulunan dudak ünsüzlerinin

de etkili olduğunu belirtmiştir (Eckmann, 1996). Kıpçak Türkçesi döneminde -g / -ğ ekinden geliştiği kaydedilen bu ekin tamamen düştüğü veya -g > -v şeklinde değiştiği görülmüştür (Öner, 2013). Çağatay Türkçesinde sıfat veya iş, hareket bildiren mücerret işler yapmıştır (Eckmann, 2005). Gürer Gülsevin, Eski Türkçe dönemindeki -(I)G ekinin ünsüzünün Eski Türkiye Türkçesinde eridiği için bu ekle türetilen kelimelerin son sesinde -ğ/-g'lerin bulunmadığını, ancak “bağ, ög” gibi tek heceli kelimelerde bu -ğ/-g'lerin korunduğunu söylemektedir (Gülsevin, 2011).

Zeynep Korkmaz, Oğuz-Türkmen lehçelerinde böyle bir ekin olmadığını söyleyip bu ekin eski -AgU ekinden gelişmiş olarak Kıpçak lehçelerine özgü bir ek olduğunu belirtmiştir (Korkmaz, 2014).

3.1.4.1. Ekin Kullanılışı

Kıpçak grubu lehçelerinde bütün fiil kök veya gövdelerinden hareket isimleri (matar, infinitif) yapmak için bu ek kullanılır (Öner, 2013). Karay Türkçesinde söz konusu isim-fiil ekinin, matar yapma işlevi dışında kalıcı isim yapma veya sıfat-fiil ekinin yerine kullanılışı gibi işlevleri de vardır. Trakay ağızında ünlü ile biten fiillere -v, ünsüz ile biten fiillere düzlük-yuvarlaklık uyumuna göre -yv / -iv, -uv / -iuv, Haliç-Lutsk ağızında ünlü ile biten fiillere -w, ünsüz ile biten fiillere -w, -yw / -iw, -uw getirilerek kullanılır.

Kojhun é Tieñri saklav avzuma abrav açylmahy üštiunia ériñliarimniñ. “Ey Tanrı dudaklarımın açılmaması için onu saklayacak şeyler koy.” (KK, 69/3) *Trak.*

Ot wachtta kaplady ałarny uñu korkuw da synyklyk. “O vakitte onları büyük korku ve kırıklık kapladı.” (KA, 1.sayı, 5/18) *Hal.*

Bu bitikte prof. Kowalski ystyrdy k’ep tiziwler jazgan karaj-sezibe. “Prof. Kowalski bu kitapta, Karayca ile yazılmış çok ürün topladı.” (KA, 2.sayı, 2/14) *Hal.*

3.1.4.1.1. İyelik Ekleriyle Kullanılışı

Bu ek genellikle kalıcı isim yaptığından üzerine iyelik ve hâl eklerini alabilir.

Uvlum üvriatiuviumniu unutmahyn. “Oğlum öğrettiklerimi unutma.” (ŞM, 3/1) *Trak*

Korchuvu tanuvčunun ol kieliadir anar. “Ona günahkârların korkusu gelir.” (ŞM, 15/24) *Trak.*

3.1.4.1.2. Hâl Ekleriyle Kullanılışı

İsim-fiil belirtme hâli ekini aldığı cümlede nesne olur.

Ojatma awruwnu, unut kajhyfarny. “Ağrıyı uyandırma, kaygıları unut.” (KA, 3.sayı, 9/76) *Hal.*

İsim-fiil bulunma hâli ekiyle kullanıldığında cümlede yer tamlayıcısı olur.

Niečik altyn almalar kiumiuš ojuvlarda; alejdyr siož siožliaňgiañ kolajy üštiunia. “Nasıl altın elmalar gümüş motiflerdeyse; güzel söylenmiş söz de öyledir.” (ŞM, 39/11) *Trak.*

İsim fiil üzerine çıkma hâli ekini aldığı cümlenin yer tamlayıcısı olur.

Tynč bolur jaman korchuvdan. “Kötü korkudan sakinleşir.” (ŞM, 2/33). *Trak.*

3.1.4.1.3. Yapım Ekleriyle Kullanılışı

-// /-IU isimden isim yapma ekini alan isim-fiil cümlede sıfat tamlaması yapmıştır.

Valie jolu rastlarnyn jaryhy kibik balkuvlu juldznun “Fakat doğruların yolu parlak yıldızın ışığı gibidir.” (ŞM, 6/18) *Trak.*

-// isimden isim yapma ekini alan isim-fiil eki, ek-fiilin geçmiş zamanı ile birlikte kullanılarak cümlenin yüklemi olmuştur.

Tek biliwli edi anyn icin. “Onun için tek bilgili kişiydi.” (AJ, 4/10) *Hal.*

-// / -IU ekinin tersini ifade eden -s/z / -sUz eki söz konusu isim-fiille birlikte kullanılabilir.

Bitin tynçlyhyba dzanymyznyn acuwsuz da talassyz inçkelerbiz bu ulıu da kepjanly sormakny. “Canımızın bütün dinçliğiyle bu büyük ve çok yanlı soruyu öfkesiz ve münakaşasız çözeceğiz.” (KA, 4.sayı, 22/13) *Hal.*

İsim-fiil eki -ç/ / -çU ekinin üzerinde kalıplaşmasıyla yeni bir sıfat-fiil eki oluşturur. Sıfat-fiil eylemi yapan kişiyi ifade eder.

Jazuwcu bu suraŕarny eki for kerdı. “Yazan, bu sureleri iki kez gördü.” (KA, 3.sayı, 14/82) Hal.

Eńdirıuvčiu, kiotıuruvčiu, bar  tiuvčiu, kutchar mieni. “İndiren, götüren, var eden, beni kurtar.” (KDJJ II, 85/15) Trak.

3.1.4.2. Ekin Fonksiyonları

3.1.4.2.1. Kalıcı İsim Yapması

Söz konusu isim-fiil eki birçok fiilin üzerinde kalıplaşarak kalıcı isim yapmıştır.

Bieźmiań da tarazyvlary tiorianiń biliuvliudiur Tieńrigia; yaratmahy Anyn bar taşlary  l’ iavniń. “Törenin kantarları ve terazileri Tanrıya tanıdıkır; ölçünün bütün taşları onun yaratmasıdır.” (ŞM, 25/11) Trak.

Ki ed’liar  stiumia tioriamiak vachtta ullu syzlavlarymdan. “Doğum esnasında büyük sancılarım üzerimdeydiler.” (KK, 50/6) Trak.

Jalhanlychny da aldav sioźniu jyrach kietiargiń mieńdiań. “Yalan sözü ve hileyi benden uzak tut.” (ŞM, 47/8) Trak.

Buŕaj acyŕdy alarnyn astrawy. “Onların barınakları böyle açıldı.” (KA, 3.sayı, 8/64) Hal.

Bastynyz awruwlu ornun dzanyrnyn. “Canımın ağırlı yerine bastınız.” (KA, 6.sayı, 20/18) Hal.

Kajyrhyn  şitiuviujniu sarnamahyma ki sień  şitiasiń jalbarmahyn har avuznun. “Yalvarışıma işitmeni döndür ki sen her ağzın yalvarışını işitirsin.” (KK, 32/3) Trak.

Talavy tanuvčularnyn syndyryr alarny. “Dinsizlerin zorbalığı onları parçalar.” (ŞM, 32/7) Trak.

Kiokliar bijiklikkia da jer tierińlikkia; da  riaginia bijliarniń jochtur tiergiav. “Gökler büyüklük ve yer derinlik içindir; beylerin yüreğine hesap yoktur.” (ŞM, 39/3) Trak.

3.2. SIFAT-FİİL EKLERİ

Karay Türkçesindeki sıfat-fiil ekleri ifade ettikleri zamana göre “geniş zaman ifadeli sıfat-fiiller”, “geçmiş zaman ifadeli sıfat-fiiller” ve “gelecek zaman ifadeli sıfat-fiiller” olmak üzere üç grupta incelenebilir. Geniş zaman ifadeli sıfat-fiil ekleri *-r, -ar / -iar, -yr / -ir, -ur / -iur; -r, -ar / -er, -yr / -ir, -ur, -mas / -mias / -mes, -uvču / -iuvčiu / -vču / -včiu; -uwcu / -iwci / -wcu / -wci, -adohon / -iadohon / -jdohon, -adohan / -edohan / -jdohan* biçiminde tespit edilmiştir. Gelecek zaman ifadeli sıfat-fiil eki *-iasi; -esi* ‘dir. Geçmiş zaman ifadeli sıfat-fiil ekleri ise *-han / -gian, -chan; -kan / -gen, -han, -myš / -miš / -muš / -miuš; -mys / -mis / -mus* ve *-dyK, -duK* eklerinden oluşmaktadır.

3.2.1. Geniş Zaman İfadeli Sıfat-Fiil Ekleri

3.2.1.1. *-r, -ar / -iar, -yr / -ir, -ur / -iur; -r, -ar / -er, -yr / -ir, -ur*

Köktürkçe döneminden beri görülen bu sıfat-fiil eki, Orhun Yazıtları’nda *-(X)r* ve *-Ar* biçiminde tespit edilmiştir. “yapar, eder” anlamındaki bu sıfat-fiil seyrek olarak niteleyici göreviyle, genellikle yüklem görevinde kullanılmıştır (Tekin, 2003). Ekin Eski Türkçe döneminde iki işlevi vardır. İlk işlevi genellikle şimdiki zaman bazen gelecek zaman anlamı vermektir. İkinci işlevi ise Gabain’in belirttiği gibi fiilden sıfat yapan bir ek olmasıdır. Gabain fiilden sıfat yapan ek olarak kullanımına *sewer* “sevimli” kelimesini örnek göstermiştir. (Gabain, 2007). Karay Türkçesinde bu kelime aynı şekilde kullanılmaktadır ve “sevgili” anlamında kalıcı isim yapmaktadır. Bu örnek Eski Türkçedeki bu kelimenin Karay Türkçesinde muhafaza edildiğini göstermektedir. Söz konusu ek, diğer tarihî dönemlerde de hem sıfat-fiil eki hem de zaman eki göreviyle kullanılmıştır.

Eski Türkçe döneminden beri işlek kullanılan geniş zaman sıfat-fiil ekinin yapısını Bang, *-r, -ar / -er, -ur / -ür < -r* “direktif eki” *-a / -e, -u / -ü* “zarf-fiil eki” şeklinde izah etmiştir (Eraslan, 1980).

Jean Deny ise ekin kökenini, *er* “insan kişi” kelimesiyle ilişkilendirirken Kotwicz eki *-ar / -er < -a / -e* “devamlılık eki” *-r* “Çuvaşçada geçmiş zaman eki” şeklinde izaha çalışmıştır (Eraslan, 1980). Räsänen, *t ~ r* değişmesinin Çuvaşça’da mümkün olamayacağını, bu *r*’nin *er-, bar-, tur-, yor-* gibi yardımcı fiiller içinde saklanmış olabileceğini ileri sürmüştür (Eraslan, 1980). Kemal Eraslan, yukarıdaki görüşlere karşı çıkıp bunların ekin kökenini açıklamaktan uzak görüşler olduğunu söylemiştir (Eraslan, 1980).

Bu eklerden *-ur / -ür* ekinin Eski Türkçe'den sonra kullanılış sahası daralmıştır. Orta Türkçe döneminde nadir kullanılan ek, daha sonra hem Doğu Türkçesinde, hem de Batı Türkçesinde kullanılıştan düşmüş ve düşen ekin yerini *-r* almıştır (Eraslan, 1980).

Tahsin Banguoğlu, bu sıfat-fiil ekinin iyelik eklerini almadığını fiil kişi eklerini alarak geniş zaman ekini meydana getirdiğini söylemiştir (Banguoğlu, 2011). Zeynep Korkmaz eki, *-An* ekiyle karşılaştırarak daha çok süreklilik bildiren bir geniş zaman gösterdiğini ve eklendiği fiili bir şahsın, bir nesnenin vasfı durumuna sokan bu sıfat-fiilin zaman kapsamının şimdiki zamandan gelecek zamana uzanan bir genişlikte olduğunu belirtmiştir (Korkmaz, 2014). Bu sıfat-fiil eki, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinin çoğunda şekil ve zaman eki durumuna geçerek geniş zaman veya gelecek zaman çekimlerini karşılamıştır. *-r, -Ar / -Ir / -Ur* sıfat-fiil eki, Karay Türkçesinde de şekil ve zaman eki durumuna geçerek bu lehçenin gelecek zaman çekimini oluşturmuştur. Bu sıfat-fiil ekinin diğer sıfat-fiil eklerinden ayrılan yönü olumsuz şeklinin *-maz / -mez* ekiyle yapılmasıdır.

3.2.1.1.1. Ekin Kullanılışı

Karay Türkçesinde bu ekin sıfat-fiil eki olarak kullanım sıklığı oldukça azdır. Trakay ağzında ünlüyle biten fiillere *-r* şeklinde gelirken ünsüzle bitenlere *-ar / -iar, -yr / -ir, -ur / -iur* şeklinde gelmiştir. Haliç-Lutsk ağzında ise ünsüzle biten fiillere *-r* ünlüyle bitenlere *-ar / -er, -yr / -ir, -ur* biçiminde gelmiştir. Söz konusu ek geçici olarak kullanılan sıfat-fiiller ve adlaşmış sıfatlar oluşturmaz. *-r, -ar / -iar, -yr / -ir, -ur / -iur; -r, -ar / -er, -yr / -ir, -ur* sıfat-fiil eki bazı fiillerin üzerinde kalıplaşarak kalıcı isimler yapmıştır. Bu isimler üzerlerine çokluk, iyelik, hâl ve yapım eklerini alabilmektedir.

3.2.1.1.1.1. Çokluk Ekiyle Kullanılışı

Arttyr sanyn kiuñliariniñ / Juvuchlaryn, siuviarliarniñ. “Arttır sayısını günlerinin / yakınların, sevgililerin.” (KK, 18/2) *Trak.*

Ajyrmahyn mieni dostlarymdan siuviarliarimdiañ da tabajym širiñlik kiožliariñdia aharachlarnyn bar tirlik kiuñliarimdia. “Beni dostlarımdan ve sevdiklerimden ayırma ve bütün hayatımda yaşlıların gözlerinde güzellik bulayım.” (KK, 5/17) *Trak.*

3.2.1.1.1.2. İyelik Ekleriyle Kullanılışı

-r, -ar / -iar, -yr / -ir, -ur / -iur; -r, -ar / -er, -yr / -ir, -ur sıfat-fiil ekinin yaptığı kalıcı isimler iyelik ekleri alabilmektedir.

Dahy dostuna chorlamadyr jarly; da siuviarliari chodžanyň kioptiurliar. “Yoksul dostu tarafından horlanır; zenginın sevenleri çoktur.” (ŞM, 21/20) *Trak.*

3.2.1.1.1.3. Hâl Ekleriyle Kullanılışı

Kalıcı isim üzerine belirtme hâli ekini almıştır.

Tierś kiši ijadir kavhany; da talaščy ajyradyr siuviarni. “Aksi insan kavga çıkarır; kavgacı sevgiyi uzaklaştırır.” (ŞM, 25/28) *Trak.*

Aşağıda verdiğimiz örnekte kalıcı isim yönelme hâl eki ile birlikte kullanılmıştır.

Niečik saklajalyrbyz ušarha kioria. “Gerektiği gibi nasıl saklayabiliriz?” (KK, 52/19) *Trak.*

3.2.1.1.1.4. Yapım Ekleriyle Kullanılışı

-r, -ar / -iar, -yr / -ir, -ur / -iur; -r, -ar / -er, -yr / -ir, -ur sıfat-fiil eki ile yapılmış olan kalıcı isimler -llk isimden isim yapma ekini de üzerine alabilmektedir.

Uvlum, saja siuviarligim. “Oğlum, sevgim sanadır.” (ÇÜT, 44/13) *Trak.*

Biz utrułaybiz adamny / Kajsy elted’ siwerlikni. “Kim ki sevgiyi taşıyor / Biz karşılığınız o insanı.” (KA, 9.sayı, 11/25) *Hal.*

Siwerlik ulusuna ojatty. “Sevgili ulusunu uyandırdı.” (KA, 10.sayı 27/16) *Hal.*

3.2.1.1.2. Ekin Fonksiyonları

Söz konusu sıfat-fiil eki, Karay Türkçesinde kalıcı isimler yapmıştır. Gelecek zaman çekimini oluşturmuştur.

3.2.1.1.2.1. Kalıcı İsim Yapması

Daha önce belirtildiği gibi bu sıfat-fiil eki, Karay Türkçesinde sev- fiilinden kalıcı isim yapmıştır. Bunun dışında kayna- fiilinin üzerinde kalıplaşarak “kaynar, sıcak, samimi” anlamında kalıcı isim oluşturmuştur.

Kajdad siwer tuvhanlarym? “ Sevgili çocuklarım nerede?” (KA, 1.sayı, 2/39) Hal.

Kiel’ biogiovriajik siuviarlikliardiań ol tanha diejiń; šatyrlanajych siuviarlikliar byla. “Gel, sabaha kadar sevişmelerle açlığımızı giderelim; sevgilerle mutlu olalım .” (ŞM, 10/18) Trak.

Karay Türkçesinde *-r, -ar / -iar, -yr / -ir, -ur / -iur; -r, -ar / -er, -yr / -ir, -ur* sıfat-fiil ekinin üzerinde kalıplaşarak oluşturduğu kalıcı isimler, cümlede sıfat olarak görev yapabilir.

Kiorkiajad’liar hanuz / kajnar kybynlarba. “Daha çok güzelleştiriyorlar / sıcak kışınlarla.” (ČUT, 150/8) Trak.

Aşağıdaki örnekte sıfat-fiil ekli kelime ikinci bir isimle kaynaşarak birleşik isim oluşturmuştur.

Kajnarkanly ribbi Mordchaj ketirindi olturusundan. “Sıcakkanlı haham Mordchaj ayağa kalktı.” (AJ, 5/3) Hal.

3.2.1.1.2.2. Şekil ve Zaman Eki Durumuna Geçmesi

Söz konusu sıfat-fiil eki, Karay Türkçesinde gelecek zaman kipini oluşturmuştur. Bunun yanında geniş zaman anlamı da taşıyabilmektedir.

Mahat tojsam da tanarmyn da ajtyrmyn kim Tieńri da mahat jarlylansam da urlarmyn; da jalhan tutarmyn adyn Tieńrimiń. “Doysam yanılıırım ve Tanrı kim derim ve yoksullaşırsam diye hırsızlık yaparım ve Tanrı’mın adını yalan tutarım.” (ŞM, 47/9) Trak.

Arttyrmahyn sioźliari üştiunia; mahat ügiut’liasia sieni da aldavha kalırsyn. “Sözleri üzerine söz koyma; seni terbiye eder, yalancı çıkarırsın.” (ŞM, 47/6) Trak.

Anda tabarsen Karajny. “Karay’ı orada bulacaksın.” (H, 5/3) Hal.

Da ez ajaklaryba künnin jaryhynda k’elir beri. “Gün ışıdığıında kendi ayaklarıyla beri gelecek.” (KA, 1.sayı, 7/68) Hal.

Wale ajtyt uslu: sahyslarny / Kerek tutma kyska. / kyska tutarbiz atarny, / Da kajtayik ulu chydzga.“Ama bilge söyledi: düşüncelerini / Kısa tutmak gerek / Onları kısa tutacağız / Ve büyük bayrama dönelim .” (H, 11/27) Hal.

Anda anlarsyz rastlychny da tioriani. “Orada töreyi ve doğruluğu anlarsınız.” (ŞM, 3/9) Trak.

Kajsylary karyndaslarymdan karuw berirler bu menim sahysyma. “ Benim bu düşünceme kardeşlerimden hangileri cevap verirler.” (KA, 1.sayı, 15/80) Hal.

3.2.1.2. -mas / -mias / -mes

Söz konusu sıfat-fiil eki, Köktürk ve Uygur dönemlerinde *-mAz* şeklinde görülmüştür. Sıfat-fiil yapma işlevinin dışında bu dönemlerde şekil-zaman eki olarak da kullanılmıştır. Ek, Köktürkçede niteleyici ve yüklem olarak kullanılmıştır (Tekin, 2003). Eski Uygur Türkçesi döneminde kullanımı yaygınlaşmıştır. Karahanlı Türkçesi döneminden itibaren *-mAs* şekli de ortaya çıkmıştır (Hacıeminoğlu, 2003). Diğer tarihî dönemlerde *-mAz* ve *-mAs* şeklinde karışık olarak kullanılmıştır.

Kemal Eraslan, ekin Eski Türkçe döneminden beri bütün lehçe ve şivelere yaygın olarak kullanıldığını belirttikten sonra bu ekin yapısı hakkında çok değişik görüşler olduğunu söylemiştir (Eraslan, 1980). Bu görüşlerden ilki Bang' e aittir. Bang, *-maz / -mez < -ma / -me* “menfilik unsuru” -z “fiilden isim yapma eki” şeklinde bir açıklamayı benimsemiş, *-ma / -me* unsurundan bir edat veya benzeri birşeyi görmediğini, hatta bunu *m-* ile başlayan bir zaman kelimesinin bakiyesi olarak gördüğünü, hatta bunun belki de **ama-*, **eme-*, **uma-*, **üme-* şeklinde ve “bırakmak, yapmamak” anlamına gelen bir fiilden gelebileceğini kabul etmektedir (Eraslan, 1980).

Ramsted ise eki, *-maz /-mez < -m* “fiilden isim yapma eki” -e (Tunguzca: Ө) “menfi fiil” -r “geniş zaman eki” olarak açıklamıştır. A.von Gabain da ekin yapısını *-maz / -mez < -ma / -me* olumsuzluk ile -z fiilden isim yapma eki” olarak açıklamıştır. Muharrem Ergin ile Kemal Eraslan da bu görüşü doğru bulmaktadır. Eraslan, ekin bazı sıfat-fiil ekleri gibi daha Eski Türkçe devresinde şekil ve zaman eki durumuna geçtiğini ve sondaki -z unsuru ile geniş zaman eki olan -r'nin bir ilgisinin bulunmadığını belirtmiştir (Eraslan, 1980).

Zeynep Korkmaz, *-r, -Ar, -Ir / -Ur* sıfat-fiil ekinde olduğu gibi bu ekin de süreklilik gösteren bir sıfat-fiil eki olduğunu söylemiştir (Korkmaz, 2014).

3.2.1.2.1. Ekin Kullanılışı

Eski Türkçe döneminde *-maz / -mez* olarak kullanılan ek, Kıpçak Türkçesi döneminde fonetik değişime uğrayarak *-mas / -mes* şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Karay Türkçesinde de kalın ünlülerden sonra *-mas*, ince ünlülerden sonra *-mias / -mes* biçiminde kullanılmıştır. Ayrıca ek, Karay Türkçesinde şekil-zaman eki durumuna geçip gelecek ve bazen geniş zaman olumsuz çekimini oluşturmuştur.

3.2.1.2.1.1. İyelik Ekleriyle Kullanılışı

-mas / -mias / -mes sıfat-fiil ekinin birinci tekil iyelik ekiyle kullanılışı tespit edilmiştir.

Ajamahyn mieńdiań ö'lmiasimdiań burun. "Ölmeden önce benden uzaklaşma." (ŞM, 47/7) *Trak.*

3.2.1.2.1.2. Hâl Ekleriyle Kullanılışı

Karay Türkçesinde *-mas / -mias / -mes* sıfat-fiil ekinin yönelme ve ayrılma hâli ekleri ile birlikte kullanımı bulunmaktadır *-kA* yönelme hâli ekini aldığında Karay Türkçesindeki asıl isim-fiil eki olan *-mA* ekinin olumsuz yapısını oluşturur. Bu yapıyla ilgili örnekler *-mA* isim-fiil ekinin incelendiği isim-fiiller bölümünde yer almaktadır.

Borcumuz biznin bahynma kart din isne "janhy usba" da korkmaska andij janhytykardan. "Bizim görevimiz eski dine "yeni bir anlayışla" bakmak ve böyle yeniliklerden korkmamaktır." (KA, 4.sayı, 22/9) *Hal.*

3.2.1.2.1.3. Yapım Ekleriyle Kullanılışı

-mas / -mias / -mes ekinin üzerine *-llk* isimden isim yapma ekini alarak kullanılışı tespit edilmiştir. Edata bağlanarak cümlelerin zarfı olmuştur.

Tandym korchmaslyhym byla siendian. "Senden korkmazlığımla yanıldım." (KK, 62/2) *Trak.*

3.2.1.2.1.4. Edatlara Bağlanarak Kullanılışı

Ekin, burun ve bıla edatlarıyla kullanılışı tespit edilmiştir.

Jazychly boldum tynlamaslyhym byla toreja. "Töreyi dinlemezliğim ile günahkâr oldum." (KK, 62/1) *Trak.*

Ki alhasandylyar siuviakliarim čahyrmasyndan burun. “Çağırmadan önce kemiklerim titrediler.” (KDJJ II, 9/16) *Trak.*

Čahyrmastan burun; karuv biergiñ uvluna karavaşyjny. “Çağırmadan önce, hizmetkârın oğluna cevap ver.” (KDJJ II, 15/33) *Trak.*

3.2.1.2.2. Ekin Fonksiyonları

3.2.1.2.2.1. Şekil ve Zaman Eki Durumuna Geçmesi

Ek, Karay Türkçesinde gelecek ve geniş zaman olarak kullanılan *-r, -Ar, -Ur* ekinin olumsuz yapısını oluşturmuştur.

Korchmassyn korchuvdan kiepkieniatia; da čuvundan tanuvčularyn ki kiel'sia. “Ani korkudan, ki gelse dinsizlerin gürültüsünden korkmazsın.” (ŞM, 5/25) *Trak.*

Barhanyjda tar bolmas atlamyj. “Gittiğinde adımında sıkıntı olmayacak.” (ŞM, 6/12) *Trak.*

Jo, jetismessiz. “Hayır, yetişmeyeceksiniz.” (KA, 2.sayı, 8/42) *Hal.*

Tabulmastlar syjly orunda kitaplary Karaj Awazny. “Karay Sesinin kitapları saygılı yerde bulunmazlar.” (KA, 3.sayı, 24/30) *Hal.*

3.2.1.3. -uvču / -iuvčiu / -vču / -včiu; -uwcu / -iwci / -wcu / -wci

Türkçenin ilk dönemlerinden beri kullanılan bu sıfat-fiil eki, Köktürkçe döneminde *-gUçl* şeklinde görülmüştür. Eski Uygur Türkçesinde de aynı biçimde kullanılan ek, gelecek ve şimdiki zaman ifadelidir (Eraslan, 2012). Söz konusu sıfat-fiil eki Karahanlı ve Harezmi Türkçesi dönemlerinde de bu şekilde kullanılıp Kıpçak Türkçesinde G-, K- ünsüzleri düşmüş olarak *-lçı, -Uçl* biçimlerinde kullanılışı tespit edilmiştir (Güner, 2013). Çağatay Türkçesinde ise *-gUçl* şeklinde görülmüştür (Eckmann, 2005). Eski Anadolu Türkçesi döneminde ekin ünlüleri genellikle düz biçimdedir. Batı Türkçesinin özelliği olarak ekin başındaki *-g* düşmüştür.

Ekin kökeni konusunda farklı görüşler vardır. Kemal Eraslan ekin oluşumunu *-gu / -gü, -ku / -kü* isim-fiil ekinin üzerine *+çı / +çi* isimden isim yapma ekinin gelmesiyle *-guçı / -güçi, -kuçı / -küçi* şeklinde açıklamıştır (Eraslan, 1980). Eski Türkçeden beri çeşitli lehçe ve şivelerde geniş ölçüde kullanılmış ve kullanılmaktadır. Söz konusu ekin, Batı Türkçesine geçişte *ğ / g* seslerinin düşmesi ile *-uçı / -üçi* şekline geçmiş olup daha sonra düzlük-yuvarlıklık uyumuna bağlanarak *-ıcı / -ici, -ucu / -ücü* şekilleri

ortaya çıkmıştır. (Eraslan, 1980). Mecdut Mansuroğlu da “*Türkçede -GU Ekinin Fonksiyonları*” isimli makalesinde, ekin oluşumunu -GU ekinin üstüne -ÇI isimden isim yapma ekinin gelmesiyle açıklamıştır (Mansuroğlu, 1953).

Mustafa Öner, bu açıklamadan farklı olarak ekin, tarihî olarak bir fiilden isim yapma eki olan -ġ / -g ile isimden isim yapma eki -çı / -çi ekinin birleşmesinden geliştiğini söylemiştir (Öner, 2013).

Muharrem Ergin, ekin ilk şeklinin -i-ġçı, -i-gçi ve -ġuçı, -güçi olduğunu söyleyip bu şekillerin ise fiilden isim yapma ekleri -ġ, -g ve -ġu, -gü ile isimden isim yapma eki -çı, -çi’den meydana geldiğini söylemiştir (Ergin, 2013).

Zeynep Korkmaz, bu ekin, getirildiği fiile bir hareketi alışkanlık hâlinde yapma veya yapan vasfı yükleyen sıfat-fiiller türettiğini ifade etmiştir (Korkmaz, 2014).

3.2.1.3.1. Ekin Kullanılışı

Karay Türkçesinde sık kullanılan sıfat-fiil eklerinden biridir. Ek Türkiye Türkçesine çevrilirken -An sıfat-fiil ekine karşılık gelir. Tarihî lehçelerde -gUÇI şeklinde kullanılan ekteki -g ünsüzü Karay Türkçesinde -v, -w’ye dönüşmüştür. Bu sıfat-fiil eki, Trakay ağızında ünsüzle biten fiillerden sonra ünlü uyumuna göre -uvçu / -iuvčiu, ünlüyle biten fiillerden sonra -vçu / -včiu şeklinde kullanılır. Haliç-Lutsk ağızında ünsüzle biten fiillerden sonra ünlü uyumuna göre -uwcu / -iwcı, ünlüyle biten fiillerden sonra -wcu / -wci biçiminde kullanılır. Ekin Karay Türkçesindeki işlevi, tarihî lehçelerde olduğu gibi eylemi yapan kişiyi ifade etmektir.

Joch öksiuž giliafni anlavču. “Öksüz gülü anlayan yok.” (ÇUT, 148/4) *Trak.*

Nehe ol k’erekti sana? Sordu atlanuwcu. “Atlı “niçin sana o gerekti?” diye sordu.” (KA,1.sayı, 6/44) *Hal.*

3.2.1.3.1.1. Çokluk Ekiyle Kullanılışı

Söz konusu sıfat-fill, çokluk ekiyle birlikte işlek biçimde kullanılmıştır.

Kiemišivčuliar torany machtejdyrlar tanuvčunu; valie saklavčular torany talašadyrlar alar byla. “Yasayı kaybedenler günahkârı överler; ama yasayı koruyanlar onlar ile savaşır.” (ŠM, 44/4) *Trak.*

Bar kielivčiuliar anar kajtmaslar. “Bütün gelenler ona dönmezler.” (ŠM, 3/19) *Trak.*

Tabuľadřar andij artka bahınuwcular. “Arkaya bakanlar orada bulurlar.” (KA, 4.sayı, 26/9) *Hal.*

3.2.1.3.1.2. İyelik Ekleriyle Kullanılışı

Bu sıfat-fiil eki iyelik ekleriyle birlikte yaygın olarak kullanılmaktadır.

Sieħsiň Tieħrim jalhyzov tynč étiuvčium. “Tanrım beni rahatlatan yalnız sensin.” (KK, 16/2) *Trak.*

Kutchar mieni bar jamandan juluvčum. “Kurtarıcım beni bütün zorluklardan kurtar.” (KK, 16/8) *Trak.*

Bijim jaratuvcum, tujhanym icin ezimde kep ginechlerni, keľgenimde atynna ujatyıdydar izlerim da atyndyramen basymny. “Efendim yaratıcım, kendimdeki çok günahı hissettiğim için, huzuruna geldiğimde yüzüm utançlıdır ve başımı kaçıramam.” (KA, 6.sayı, 12/19) *Hal.*

Bijanir atej da anej; da kuvanyr tiorıavčıuj. “Annen ve baban sevinir; dünyaya getirenlerin sevinir.” (ŠM, 36/25) *Trak.*

Machtavlu bolhej biešliavčiumiuž, machtavlu bolhej tojduruvčumuz, machtavlu bolhej ičiriuvčiumiuž. “Övülmeye layıksın besleyenimiz, övülmeye layıksın doyuranımız, övülmeye layıksın içirenimiz.” (KK, 40/4) *Trak.*

Ki juluvčulary alarnyn kiučliudiur. “Ki onların kurtarıcıları güçlüdür.” (ŠM, 36/11) *Trak.*

Oşturuwculary Troknun kic etken edler. “Trakay’ın sakinleri göç etmişlerdi.” (KA, 4.sayı, 2/22) *Hal.*

3.2.1.3.1.3. Hâl Ekleriyle Kullanılışı

Söz konusu sıfat-fiil ekinin Karay Türkçesinin her iki ağzında hâl ekleriyle kullanılışı tespit edilmiştir. Belirtme hâli ile kullanılan sıfat-fiil cümlelerin nesnesi durumundadır.

Ham ol ölium kibik andyjdyr; da tanuvčularny adamda arttyradyr. “O ölüm gibi pusuya yatar; insanlarda günahkârları arttırır.” (ŠM, 37/28) *Trak.*

Sıfat-fiil yönelme hâlini alarak cümlelerin yer tamlayıcısı olur.

Barlary kolajlydyrlar anlavčuha; da tiuždiurliar tabuvčularha bil'miakni. “Anlayana hepsi yararlıdır ve bilgiyi bulanlara doğrudurlar.” (ŠM, 11/9) *Trak.*

Čahyrma ašuvčularha jol byla. “Yoldan geçenlere seslenmek için.” (ŠM, 13/15) *Trak.*

Bolusmassizmo, ufanlar, awlawcuha tapma any. “Çocuklar, avcıya onu bulması için yardım etmeyecek misiniz?” (KA, 1.sayı, 30/41) *Hal.*

Sıfat-fiil bulunma ve çıkma hâlini aldığında cümlelerin yer tamlayıcısı olur.

Tabuľadyr jazuwcuda bu sezleri. “Bu sözleri yazanda bulunuyor.” (KA, 3.sayı, 20/107) *Hal.*

Tiuž jollaryjdan azaštyrmahyn bižni, ančach kutcharhyn bižni azhyrtuvčudan. “Bizi doğru yollarından çıkarma ve bizi yoldan saptırandan kurtar.” (KK, 8/18) *Trak.*

Kerek sorma onhauwcudan. “İyileştiriciye sormak gerek.” (KA, 7.sayı, 11/50) *Hal.*

İlgi hâliyle kullanıldığında sıfat-fiil isim tamlamasının tamlayanı durumundadır.

Kujajym jalbarmachlar alnynda tochtavčunun. “Orada oturanın huzurunda yalvarışlar dökeyim(kılayım).” (KK, 14/15) *Trak.*

Tartyldy janyna ol jat adamnyn, kyľuwcunun bu tamasalykny. “Bu mucizeyi kılanın o yabancı adamın yanına taşındı” (KA, 1.sayı, 8/41) *Hal.*

3.2.1.3.1.4. Edatlara Bağlanarak Kullanılışı

Trakay ağzına ait metinlerde bıla ve kibik edatları ile Haliç-Lutsk ağzına ait metinlerde kibik edatı ile kullanılışı tespit edilmiştir.

Bolmahyn kiop čahyr ičiuvčiuliar byla; kiop ét' ašavčular byla öžliarinia. “Çok içki içenlerle kendileri için çok et yiyenlerle olma.” (ŠM, 36/20) *Trak.*

Jutarbyz alarnı gior kibik rastlarny; da tiugialliarni éniuvčuliarni kibik kujuha.
“Doğru insanları mezar gibi, mükemmelleri kuyuya inenler gibi yutarız.” (ŞM, 1/12) *Trak.*

Synahan tuchuwcu kibik, kajsty jumgan kezbe jergelejd jiplerin ez isinin.
“Dokumacı gibi izleyen, yumuk gözlerle kendi işinin iplerini kılıfına koyuyor.” (KA, 3.sayı, 7/20) *Hal.*

3.2.1.3.2. Ekin Fonksiyonları

3.2.1.3.2.1. Sıfat Olarak Kullanılan Sıfat-Fiiller Yapması

Ek ile ilgili görüşleri verdiğimiz bölümde ekin yapma veya yapma vasfı yüklemeye özelliği olduğu belirtilmiştir. Bu sebepten dolayı ekin sıfat olarak kullanılışı sınırlıdır.

Azuvču katyn byla éksik akyly; čejpavču džanyn ol kyladyr any. “Ahlaksız kadın ile eksik akıllı; onu canına cellat kılar” (ŞM, 9/32) *Trak.*

Machtaw beremen Tenrige, tutuwcu dzanymny. “Canımı koruyan Tanrıyı övüyorum.” (KA, 5.sayı, 10/12) *Hal.*

Din tutuwcu Karaj. “Dini koruyan Karay.” (KA, 3.sayı, 10/38) *Hal.*

3.2.1.3.2.2. Kalıcı İsim Yapması

Söz konusu sıfat-fiil eki, diğer sıfat-fiil eklerine göre daha fazla kalıcı isim yapmıştır. Bunun sebebinin “iş yapan” ifadesi taşıması olduğu düşünülebilir. Fiiller üzerinde kalıplaşmış oluşturduğu kalıcı isimler genellikle meslek isimleridir.

Hoy, siz jer išliavčuliar / čyhyjyz tiužgia. “Hey, siz çiftçiler / ovaya çıkın.” (ČUT, 164/3) *Trak.*

Kaplanhejlar alhyš byla bar üvriatiuvčuliarimiž. “Bütün öğretmenlerimiz dua ile kaplansın.” (KK, 37/11) *Trak.*

Da tynlamadym avazyna üvriatiuvčuliarimniñ; da čynychtyruvčularyma kajyrmadym kulahymny. “Öğretmenlerimin sesini dinlemedim; öğretmenlerime kulağımı çevirmedi.” (ŞM, 7/13) *Trak.*

Čejpavču džanyn ol kyladyr any. “Onu canına cellat kılar.” (ŞM, 9/32) *Trak.*

Kiopljar koladyrlar južliariñ érklianiuvčiuniuñ. “Çoğu kişi hükümdarın yüzünü görmek ister.” (ŞM, 47/26) *Trak.*

Anar ki bılmasedler tilin da adetlerin janhı erkleniwçilernin. “Onlar ki yeni beylerin (efendilerin) adetlerini ve dilini bilmezler.” (KA, 9.sayı, 15/18) *Hal.*

Da bar tiriuvčiuliari ol jernin da darjanyın da giorniuiñ. “Mezarın denizin ve yerin bütün canlıları.” (KK, 33/16) *Trak.*

Tioriavčiuliar da juvuchlar bižniñ byla kuvanhejlar. “Anne, babalar ve akrabalar bizim ile memnun olsunlar.” (KK, 38/7) *Trak.*

3.2.1.4. -adohon / -iadohon / -jdohon, -adohan / -edohan / -jdohan

Tarihî lehçelerden Çağatay Türkçesi döneminde *-AdUrGAn / -ydUrGAn* biçiminde ortaya çıkan bu sıfat-fiil ekinin Kazak, Özbek, Yeni Uygur Türkçesi gibi çağdaş lehçelerde çeşitli kullanımları mevcuttur. Mustafa Öner, ekin Kazak Türkçesinde *-atın / -etin, -tın / -tin* şeklinde kullanıldığını belirterek *-tur* yardımcı fiiline bağlanmış olan *-gan* sıfat-fiil ekinden oluştuğunu söylemiştir (Öner, 2013). Oğuz Doğan ve Kenan Koç da, ekin kökeninin *tur-ğan* şeklinde olduğunu ifade etmişlerdir (Doğan ve Koç, 2013). Ancak komisyon tarafından hazırlanan “*Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I*” adlı eserin Kazak Türkçesi ile ilgili bölümünde, söz konusu ekin ilk bakışta *-A turgan* kalıbından çıkmış gibi görüldüğünü fakat böyle bir kalıbın gelecek zaman ve şimdiki zaman ifade etmemesi gerektiği görüşü savunulmuştur (Türk Dil Kurumu [TDK], 2013). Ekin Kazak Türkçesinde geçmiş zaman ifade ettiği belirtilip onu geçmiş zaman ifadesinden kurtaracak başka unsurların bulunması gerektiğini ve bu unsurun *-A turgan turur* veya *-A turgan tura* olabileceği düşünülmektedir (TDK, 2013).

Kazak Türkçesinde *-atın / -etin, -tın / -tin* şeklinde kullanılan ek sadece bu lehçede geçmiş zaman çekimini oluşturmuştur (Öner, 2013). Aynı zamanda Kazak Türkçesinde gelecek zaman ve geniş zaman sıfat-fiili olarak kullanılmıştır. *Keletin qonaq* “gelen konuk”, *yazatın kitap* “yazılacak olan, yazılan kitap.” (Doğan ve Koç, 2013). Mustafa Öner ekin Kazak Türkçesindeki gelişimini *-a tur-gan / -a dur-gan / > -a tu(r)-gan > -a-tu-gın > atın* şeklinde açıklayıp hem bu devam eden hareketten (*-a tur*) ötürü geniş zaman ifadesi, hem de *-gan* eki dolayısıyla tamamlanmamış bir hareket, yani geçmiş zaman yükü taşıdığı için, geniş zamanın hikâyesi olarak anlayıp tercüme edebileceğimiz bir fiil çekimini teşkil ettiğini ifade etmiştir (Öner, 2013).

Özbek Türkçesinde *-(é)digén, -(y)digén, -(é)dirğan* biçiminde görülen ek çoğunlukla gelecek zaman ifade eden bir sıfat-fiil eki olarak kullanılmaktadır *kel-édigén béhár* “gelen bahar”, *bol-mé-ydigén gép* “olmayacak söz” (Coşkun, 2014).

Yeni Uygur Türkçesinde *-idiğan, -ydiğan* biçiminde tespit edilen ek gelecek ve geniş zaman ifadeli sıfat-fiiller yapar *kél-idiğan* “gelecek” (Öztürk, 2015).

3.2.1.4.1. Ekin Kullanılışı

-adohon / -iadohon / -jdohon, -adohan / -edohan / -jdohan eki Karay Türkçesinde diğer lehçelerden hem fonetik yönden hem de kullanılış yönünden ayrılır. İncelenen metinlerde ekin geniş zaman sıfat fiili yaptığı ve Türkiye Türkçesinde *-An* sıfat-fiili ile karşılandığı, aynı zamanda *-ArAk, -ken* anlamına gelip zarf-fiil olarak kullanıldığı görülmüştür. Ekin zarf-fiil olarak kullanılması ve oluşumu konusuna, zarf-fiiller bölümünde değinilecektir.

Söz konusu sıfat-fiil eki, Karay Türkçesinin Trakay ağzında ünsüzle biten fiillerden sonra kalınlık- incelik uyumuna göre *-adohon / -iadohon*, ünlüyle biten fiillerden sonra *-jdohon*, şeklinde kullanılırken Haliç-Lutsk ağzında ünsüzle biten fiillerden sonra kalınlık-incelik uyumuna göre *-adohan / -edohan*, ünlüyle biten fiillerden sonra *-jdohan* şeklinde kullanılışı tespit edilmiştir. Ekin Karay Türkçesindeki gelişiminin *-a turgan > -adurgan > -adugan > -adogan > -adogon > -adohon* şeklinde olduğu düşünülmektedir.

Ekin iyelik ekleriyle, isimden isim yapma ekleriyle ve edatlar ile birlikte kullanılışı yoktur. Hâl eklerini almadığında cümlede özne veya yüklem göreviyle kullanılır.

3.2.1.4.1.1. Çokluk Ekiyle Kullanılışı

-adohon / -iadohon / -jdohon, -adohan / -edohan / -jdohan sıfat-fiil ekinin çokluk ekiyle kullanılışı yaygındır.

*Da ol vachtta baryrbyz Cijjonha Kiučliu Tieńrimiźgia vachtynda kieriat'liarniń da zamanlarynda ol chydźlarnyn da ol ajrychsy kiuńliarniń **bijaniadohonlar da šatyrlanadohonlar** bijańmia bijanči byla aziź šaharymyznyn.* “Aziz şehrimizi sevmeye inancı ile biz sevilenler, mutlu olanlar o ayrı günlerin, o bayramların zamanlarında, gerçeklerin vaktinde güçlü Tanrımıza Siyon Dağına o vakitte gideceğiz.” (KDJJ II, 44/7) *Trak.*

Bitöv jaralar da ačych jaralar biezienmiaktir jamanha; vatmachlar éniadohonlar chudžuralaryna kursachnyn. “Kursağın hücrelerine inen vuruşlar; şişlikler ve açık yaralara benzer.” (ŞM, 79/30) *Trak.*

3.2.1.4.1.2. Hâl Ekleriyle Kullanılışı

Belirtme hâli ekiyle kullanıldığında cümlenin nesnesi olur.

Hieč ačytadohonnu ašamajyz. “Acı yemeği hiç yemeyiz” (KDJJ II, 40/14) *Trak.*

Kietiargiñ ol bulutnu ol kaplejdohonnu kyblalaryj. “Kiblelerini kaplayan o bulutu uzaklaştır.” (KK, 31/22) *Trak.*

Yönelme hâli ekini aldığı cümlenin yer tamlayıcısı olur.

Sondra ol ajtty nece sez turadohanha anyn janynda. “Sonra onun yanında durana nice söz söyledi.” (KA, 1.sayı, 6/71) *Hal.*

Bulunma hâli ekini aldığı cümlenin yer tamlayıcısı olur.

Mosze ajryclanyred’ bar talmidlerden ez bijik chaz cahyradohanda lawazyba. “Mosze daha yüksek sesle çağırdığında bütün öğrencilerden ayrıldı.” (KA, 3.sayı, 3/23) *Hal.*

3.2.1.4.2. Ekin Fonksiyonları

-adohon / -iadohon / -jdohon, -adohan / -edohan / -jdohan sıfat-fiil eki Karay Türkçesinde sıfat ve isim olarak kullanılan sıfat-fiiller yapar.

3.2.1.4.2.1. Sıfat Olarak Kullanılan Sıfat-Fiiler Yapması

Sıfat-fiil ekini almış olan kelime bir ismi niteleyerek sıfat tamlaması oluşturabilir.

Olturadohon kielinniñ başy üštiunia any kaplasyn. “Oturana gelinin başının üstüne onu örtün.” (KDJJ II, 60/15) *Trak.*

Kujuladlar ortaha altyn suwlary tuwadohan tannyn. “Doğan günün altın suları ortaya çıkıyor.” (KA, 6.sayı, 3/62) *Hal.*

Sondrahy kitabynnda **cyhadohon** ornatkandy artykul. “Sonraki çıkan kitabına makaleyi yerleştirdi.” (KA, 6.sayı, 1/1) Hal.

3.2.1.4.2.2. İsim Olarak Kullanılan Sıfat-Fiiller Yapması

Da édim katynnda öştiuriul’gian da édim **aşajyşlanadohon** har kiun; **şatyrlanadohon** alnynda har vacht. “Katında yetiştirilmiştim, her gün huzur bulandım; her zaman huzurunda mutlu olandım.” (şM, 12/30) Trak.

Bijianiadohon dunjasy byla jeriniş; **aşajyşltchlarym** adam ulanlary. “Yurdunun insanları ile sevinen, huzur bulanlarım, insanoğulları.” (şM, 12/31) Trak.

Umsunadohon ki ot vacht bilir. “Ümit eden ki o zamanı bilir.” (KA, 10.sayı, 9/25) Hal.

Aşağıda verdiğimiz Trakay ağızına ait iki örnekte ek, yeterlilik birleşik fiiliyle birlikte yüklem ismi yapmıştır.

řevahatlaryjynyn da **rachmietliarijnyn** **bijim** **jaratuvčum** **tioliajalmijdohondyr** **jachřylychlaryj** **sieniř**. “Efendim, yaratıcım senin řefaatlerin rahmetlerin ve güzelliğlerin ödenemez.” (KK, 18/17) Trak.

Da **kaytaralmyjdohondyr** **bar** **tiusliu** **biernialarij**. “Bunun gibi armağanların geri gönderilemez.” (KK, 18/18) Trak.

3.2.2. Gelecek Zaman İfadeli Sıfat-Fiil Ekleri

Karay Türkçesinde tespit ettiğimiz gelecek zaman ifadeli tek sıfat-fiil eki, **-iası**; **-esi** sıfat-fiil ekidir.

3.2.2.1. -iası; -esi

-iası; **-esi** sıfat-fiil ekinin Eski Türkçe döneminde kullanımına rastlanmamıştır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde ortaya çıkmış bir ek olup Kıpçak Türkçesinde de görölmüştür.

Ek konusunda yapılan önemli çalışmalardan birisi Zeynep Korkmaz’ın “-ası / -esi Gelecek Zaman İsim-Fiil (participium) Ekinin Yapısı Üzerine” adlı makalesidir. Zeynep Korkmaz, söz konusu ekin Türkçenin Oğuz-Türkmen ve Kıpçak kollarına ait bir ek olarak 11. yüzyıldan beri tanınan, bunların bugünkü kimi kollarında ve ayrıca -as / -es biçimiyle Çuvaşçada da kullanılagelen bir yapı olduğunu ifade etmiştir

(Korkmaz, 1968). *-iası; -esi*, sıfat-fiil ekinin yapısı hakkında çeşitler görüşler mevcuttur. Bu görüşler şöyledir:

1. Bang, esas fiilin sonuna sonuna gelmiş bir *a/-* yardımcı fiili ile *-sı / -si* fiilden isim yapma ekinin birleşmesinden oluşmuş bir ek,
2. Bang, *-a / -e* zarf-fiil (gerundium) eki ile *+sı / +si* üçüncü şahıs iyelik eki birleşmesinden oluşmuş bir ek,
3. C. Brockelmann, *-a / -e* zarf-fiil (gerundium) eki ile *-sıg, -sı* isimden isim yapma eki birleşmesinden oluşmuş bir ek,
4. J. Deny, fiilden isim yapma eki *-gu / -gü* ile karşılaştırma (comparativ) eki *+sı / +si* birleşmesinden oluşmuş bir ek,
5. Baskakov, fiilden isim yapan *-gı* ile şart eki *-sa* birleşmesinden oluşmuş bir ek,
6. Benzing, Çuvaşçada gelecek zaman imkân ismi yapan *as / es* ile üçüncü şahıs iyelik eki *+ı / +i* birleşmesinden oluşmuş bir ek,
7. Mecdut Mansuroğlu, *-ga / -ge > -a / -e* gelecek zaman isim-fiili veya fiilden isim yapma eki ile isimden isim yapma eki *+sı / +si* kaynaşmasından oluşmuş bir ektir (Korkmaz, 1968).

Zeynep Korkmaz bu görüşlere yer verdikten sonra kendisi ekin yapısını Eski Türkçede gereklilik, dilek ve gelecek zaman göreviyle kullanılan *-ga / -ge* ekinin zamanla uğradığı zayıflama ve aşınmayla dilin, aynı görevde başka bir ekle gidermeye çalıştığını belirtip 11. yüzyıldan sonraki dönemde yavaş yavaş düşen *-sıg / -sig* ekinin birleşmesiyle ortaya yeni ve canlı bir ekin ortaya çıktığını, ses düşmesi sonucu *-Ga > -A, -sıg > -sı* şekline dönüştüğünü, sonuç olarak *-Ası* şeklinin meydana geldiğini söylemiştir (Korkmaz, 1968).

Muharrem Ergin ekin yapısını, eskiden *-gası / -gesi* şeklinde olan bu ekin *-ga / -ge* gelecek zaman partisip eki ile *-sı / -si* iyelik ekinin birleşmesi olarak açıklamıştır (Ergin, 2013).

3.2.2.1.1. Ekin Kullanılışı

Söz konusu sıfat-fiil eki, Karay Türkçesinin Trakay ağzında *-iası* Haliç-Lutsk ağzında *-esi* biçimindedir. *-iası; -esi* sıfat-fiil ekinin sadece *gel-* fiiliyle kullanımı tespit

edilmiştir. *-iası; -esi* sıfat-fiil eki, bu fiil üzerinde kalıplaşarak “gelecek, istikbal” anlamına gelen kalıcı isim yapmıştır.

3.2.2.1.2. Ekin Fonksiyonları

3.2.2.1.2.1. Kalıcı İsim Yapması

Ekin *kel-* fiilinin üzerinde kalıplaşarak kalıcı isim yapma fonksiyonu ile kullanılışı hem Trakay hem Haliç-Lutsk ağzında tespit edilmiştir.

*Uzach ačuvlu da kiop ševahatly Tieñri Karaj ummietih alhyšlahej, **kieliasi** dorlarnyn inamyhyn ulhajtchej da kollarynyn işih yachšylychka tiuziat'kiej.* “Ağır gazaplı ve çok şefaatli Tanrı, Karay ümmetini takdis et, gelecek nesillerin inancını güçlendir ve kullarının işini iyilikle düzelt.” (KDJJ I, 6/23) *Trak.*

*Bil'dirgiñ maja jollaryjny da ulluluhujnu ol **kieliasiliardiañ.*** “O geleceklerin (olacaklardan) büyüklüğünü ve yollarını bana bildir.” (KK, 29/11) *Trak.*

*Syjly bolhejmyn tirlikliarinia **kieliasi** dunjanyn.* “Dünyanın gelecek nesillerine saygılı olayım.” (KK, 36/4) *Trak.*

***K'elesi** kitablarynda Karaj Awaznyn berirbiz.* “Karay Avazı'nın gelecek kitaplarında (sayılarında) vereceğiz.” (KA, 1.sayı, 23/56) *Hal.*

*Bolsun anın kañkanıba **k'elesi** zamanda.* “Gelecek zamanda onun kalkanı ile olsun.” (KA, 2.sayı, 11/70) *Hal.*

*Kim bolatad bilme **k'elesi** ucurlarnı.* “Gelecek olayları bilen kim olabilir?” (KA, 4.sayı, 11/95) *Hal.*

*Wale bizin **k'elesimiz** ez kolumuzdadyr.* “Fakat bizim geleceğimiz kendi elimizdedir.” (KA, 2.sayı, 24/63) *Hal.*

3.2.3. Geçmiş Zaman İfadeli Sıfat-Fiil Ekleri

Karay Türkçesinde tespit edilen geçmiş zaman ifadeli sıfat-fiil ekleri, *-han / -gian, -chan; -kan / -gen, -han, -myš / -miš, -muš / -miuš; -mys / -mis, -mus* ve *-dyK, -duK* ekleridir.

3.2.3.1. -han / -gian, -chan; -kan / -gen, -han

Geçmiş, şimdiki ve geniş zaman ifadeli bu sıfat-fiil eki Köktürkçe döneminden itibaren Türk dilinin bütün devirlerinde görülmüştür. Köktürkçe dönemde ek, geçmiş ve şimdiki zaman ifadeli bir sıfat-fiil eki olarak değerlendirilmiştir (Tekin, 2003). Eski Uygur Türkçesinin son dönemlerinde yaygınlaştığı düşünülen bu sıfat-fiil eki, geniş ve şimdiki zaman ifadesi taşıyan yapılar meydana getirmiştir (Eraslan, 2012). Ek, Karahanlı ve Harezmi Türkçesi dönemlerinde sık olarak kullanılmıştır. Kıpçak Türkçesinde *-An* şeklinde kullanılışı da tespit edilmiştir (Bayraktar, 2004). Çağatay Türkçesinde de ekin Oğuzcanın etkisiyle *-An* şeklinde örneklerine rastlanmıştır (Argunşah, 2013). Söz konusu sıfat-fiil eki, bu dönemde kullanım alanı genişleyerek şekil-zaman eki durumuna geçip geçmiş zaman ifade etmiştir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde hem *-An* hem de *-GAN* şeklinde kullanılmıştır (Bayraktar, 2004).

Ekin kökeni hakkında, Kemal Eraslan "*Eski Türkçede İsim-Fiiller*" adlı eserinde bazı araştırmacıların görüşlerine yer vermiştir. Bu görüşlere bakıldığında Bang, ekin *-ğan / -gen < -ığ / -ig* (fiilden isim yapma eki) *-an / -en* unsurlarından ibaret olduğunu, bu şeklin *-agan / -egen*'e benzediğini ve onun gibi zamanla kısaldığını ileri sürmektedir (Eraslan, 1980).

Ramsted, *-ga* (Mançu: *ka, xa*) *-n* "geçmiş zaman partisipi" (Çuvaşça: *n, na*) şeklinde ekin kökenini izah etmektedir. Kemal Eraslan "*Her iki izah şekli de ekin başlangıçta sıfat cinsinden kelimeler teşkil ettiği hâlde, sonradan isim-fiil fonksiyonunu nasıl kazandığını aydınlatmaktan uzaktır.*" şeklinde görüş bildirmiştir (Eraslan, 1980).

Brockelmann ise *-ğan / -gen*'in Oğuz diyalektlerinde *ğ / g* seslerinin düşmesi sonucu *-an / -en* şekline girdiğini, diğer diyalektlerde ise benzeşme sonucu ekin *-kan / -ken* şeklinin ortaya çıktığını, yan yana bulunan çift ünsüzden birinin düşmesi ile *-an / -en* şeklini aldığını belirttikten sonra, *-an / -en*'in ses değişmesi ile *-in / -in* hâline girdiğini ileri sürmekte, *-in / -in* ekinin "adın: başka, yağın: yağmur" gibi kelimelerde de bulunduğunu kabul etmektedir (Eraslan, 1980). Kemal Eraslan, Brockelmann'ın görüşüne "*Eski Türkçeden beri işlek bir olan -n fiilden isim yapma ekini -ğan / -gen isim-fiil eki içinde aramak veya ondan meydana gelmiş kabul etmek, öncelikle elimizdeki malzemeye ve Türk dili hakkındaki bilgilerimize uygun düşmemektedir*" şeklinde eleştiri getirmiştir (Eraslan, 1980).

Tahsin Banguoğlu, bu sıfat-fiil eki için oldukça sınırlanmış bir şimdiki zaman anlatımı ve salt kılıcı anlamı taşıyıp en geniş ölçüde kullanılan sıfat-fiil eki olduğunu

belirtmiştir (Banguoğlu, 2011). Muharrem Ergin, ekin geniş zaman sıfat-fiili olduğunu söylemiştir (Ergin, 2013).

Zeynep Korkmaz, ekin geçişli, geçişsiz her türlü fiil kök ve gövdesine gelebildiğini, oluşturduğu sıfat tamlamaları ile bir ad tamlamasının tamlayanı olabildiğini ve cümlede özne, nesne, yer tümleci ve zarf görevi yüklenildiğini söylemiştir (Korkmaz, 2014).

3.2.3.1.1. Ekin Kullanılışı

-han / -gian, -chan; -kan / -gen, -han sıfat-fiil ekinin, Karay Türkçesinde işlek olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Bu ekin, Karay Türkçesinde genellikle geçmiş zaman ifadeli sıfat-fiil eki olarak kullanılmakla beraber bazı örneklerde geniş zaman ifadesi taşıdığı da görülmektedir. Trakay ağzında kalın ünlülü fiillerden sonra *-han, -chan* ince ünlülü fiillerden sonra *-gian*, Haliç-Lutsk ağzında kalın ünlülü fiillerden sonra *-han, -kan*, ince ünlülü fiillerden sonra *-gen* şeklinde kullanılmaktadır.

3.2.3.1.1.1. Çokluk Ekiyle Kullanılışı

Karay Türkçesinde bu sıfat-fiil ekinin çokluk ekiyle birlikte kullanılışı yaygındır.

Da isanam ki kajtchanlar / kaçmastlar öz üvliariñdiañ. “İnanıyorum ki dönenler / kendi evlerinden kaçmazlar.” (ÇUT, 106/19). *Trak.*

Da jarytadlar julduzlar, / Bijik kioktia siebil'giañliar. “Ve yıldızlar parlıyorlar, / Büyük gökte serpiyenler.” (ÇUT, 214/8) *Trak.*

Kelgenler tujdlar ancak sondrahy suralaryn oñ jirnyn. “Gelenler o şarkının ancak sonraki dörtlüğünü duydular. (KA, 3.sayı, 9/75) *Hal.*

3.2.3.1.1.2. İyelik Ekleriyle Kullanılışı

-han / -gian, -chan; -kan / -gen, -han sıfat-fiil eki, iyelik ekleri ile yaygın olarak kullanılmaktadır.

Kieźgianimdia kiop jerliarni / tojdum uçsuz kioriumliardiañ. “Çok yerleri gezdiğimde / sonsuz güzelliklere doydum.” (ÇUT, 114/5) *Trak.*

Üriugianijdia kioñdiarir sieni jathanyjda saklar sieni. “Yürüdüğünde sana yol gösterecek yattığında seni koruyacak.” (ŞM, 9/22) *Trak*

Kojhanynda tieŋgizgia resimiñ da suvlar ašmyjdyrlar bujruhun; tudžurhanynda bunjatlarnyn jerniñ. “Denize emrini verdiğinde ve yerin temellerini bildirdiğinde sular o emri aşmazlar;” (ŠM, 12/29) *Trak*.

Biel’gilidir tioria üvliardia éri anyn; olturhanynda kartlary byla yernin. “Ülkenin yaşlıları ile oturduğunda onun kocası töre evlerinde bellidir.” (ŠM, 50/23) *Trak*.

Tapkanynda any benim kezim, kergenimde any arasynda jesit, kicli da saw ahaçlarnyn, chaif boldu mana any. “Benim gözüm onu bulduğunda, onu yeşil, güçlü ve sağlam ağaçların arasında gördüğümde ona acıdım.” (KA, 5.sayı, 2/17) *Hal*.

Jeted’ sahyndyrma atyn Pinskernin da Fürstnin ki k’ergizme rastyhyn ajtkanymyznyn. “Söylediklerimizin doğruluğunu göstermek için Pinskerin ve Fürstin adını hatırlatmak için gidelim.” (KA, 2.sayı, 30/44) *Hal*.

Kajtkanymyzda rast dzan byla kabul etkin bizni. “Doğru can ile döndüğümüzde bizi kabul et.” (KA, 5.sayı, 25/26) *Hal*.

3.2.3.1.1.3. Hâl Ekleriyle Kullanılışı

Karay Türkçesinde *-han / -gian, -chan; -kan / -gen, -han* sıfat-fiil ekinin hâl ekleriyle birlikte kullanılması yaygındır. Belirtme hâli eki ile birlikte kullanıldığında kelime cümlenin nesnesi olur.

Kiop adam čahyradyr kišigia ševahat kylhanyn. “Her insan, insana şefaathane kılını çağırır.” (ŠM, 20/6) *Trak*.

Kabul étkiñ bu tirkimni alnyja kiel’tiril’gianni. “Huzuruna getirilen bu hediyemi kabul et.” (KK, 60/2) *Trak*.

Kipliajdir Tieñri bar ol jyhyhlanlarny. “Tanrı bütün düşenleri güçlendirir.” (KK, 62/13) *Trak*.

-han / -gian, -chan; -kan / -gen sıfat-fiil eki *-da* bulunma hâli ekini üstüne aldığıda zarf-fiilî bir yapı oluşturur. Cümlede zarf olarak görev yapar.

Sieñdiañ jyrach bolhanymda / kiop siožliamia kliagim édi. / Tiek oltursejdyj katymda, / bary baştan kietiar édi. “Senden uzak olduğumda / çok konuşmak dileğim idi. / Ancak karşıma oturduğunda / hepsi aklımdan giderdi” (ČUT, 102/9) *Trak*.

*Jašyrmahyn kyblalaryjny miańdiań, tar **bolhanda** maja kajyrhyn éšitüvünü, čahyrhan kiuniumdia tiež karuv biergiń maja.* “Yüzünü benden gizleme, sıkıntılı olduğumda beni duy, seslendiğim günde bana hemen cevap ver.” (KK, 7/6) *Trak.*

***Bolhanda** bir onbes jytyk k'eteredi ez karyndaštary byla ormanga jemese tiž'ge.* “On beş yıllık olduğunda kendi kardeşleri ile ormana ya da ovaya gider idi.” (KA, 2.sayı, 22/58) *Hal.*

*Cyharabiz bunu bir sirasyndan anyn **jazhandan** akrostichbe.* “Bunu, onun akrostişle yazdığı bir ilahisinden çıkarıyoruz.” (KA, 5.sayı, 4/40) *Hal.*

3.2.3.1.1.4. Yapım Ekleriyle Kullanılışı

Haliç-Lutsk ağzında *-llk* ekiyle birlikte kullanımına rastlanmıştır.

*Sahyndyrybiz bunda bir unutkan **bolhanlykny.*** “Unutulmuş olan bir şeyi burada hatırlatacağız.” (KA, 3.sayı, 13/42) *Hal.*

3.2.3.1.1.5. Edatlara Bağlanarak Kullanılışı

Karay Türkçesinde, *-han / -gian, -chan; -kan / -gen, -han* sıfat-fiil eki *uçiun, byla, burun* edatlarıyla kullanılmaktadır. Bu edatlara bağlanan kelime cümlelerin zarfı olur.

*Kyluvču rastlychlarny Tieńri; da tiorialiar bar **zulumlanhanlar üçiun.*** “Bütün zulme uğrayanlar için töreyi ve adaleti kılan Tanrı'dır.” (KDJJ I, 29/24) *Trak.*

*Da sien Tieńrim rastsyn bar ol **kiel'gian üçiun üstiumia.*** “Sen Tanrım üzerime geldiğin için doğrusun.” (KK, 62/16) *Trak.*

***Jaratchanlary byla** kudratlaryjnyn kuvanamyn.* “Kudretlerinin yarattıkları ile seviniyorum.” (KDJJ II, 12/2) *Trak.*

*Sień é Tieńri karuv biergiń **siozliagianimdiań burun.*** “Sen ey Tanrı, konuşmamdan önce cevap ver.” (KK, 66/11) *Trak.*

3.2.3.1.2. Ekin Fonksiyonları

3.2.3.1.2.1. Sıfat Olarak Kullanılan Sıfat-Fiiller Yapması

-han / -gian, -chan; -kan / -gen, -han, sıfat-fiil ekinin geldiği kelimenin bir ismi niteleyerek sıfat tamlaması oluşturabilir.

Jachšyrach uslu düşman / tielirgieñ dosttan. “Akıllı düşman / delirmiş dosttan daha iyidir.” (ÇUT, 138/8) *Trak.*

Ki ol kutcharyr sieni tuzachtan tuzachlanhan; öliattian da kavşarlychtan. “Ki o seni kurulmuş tuzaklardan, felaketlerden ve salgın hastalıklardan kurtarır.” (KDJJ I, 25/22) *Trak.*

Sahynamyn kylhan işliariñ Tieñriniñ. “Tanrının yaptığı işleri düşünüyorum.” (KDJJ II, 32/2) *Trak.*

Işij bolsun kiertilik byla tiuziul'giañ da tarazuj rastlych byla ölçiañgiañ. “Doğruluk ile yapılan işin ve adalet ile ölçen terazin olsun.” (KK, 95/1) *Trak.*

Mun otraçta taşly saraj / Any saklejt kiel'gien Karaj. “Bu adada taşlı saray / Onu koruyor gelen Karay.” (ÇUT, 174/10) *Trak.*

Leszon kodesz budu enk kicli baw kajsty bajlajdy ajyrylhan buwunlaryn karaj ulusnun da ystyrady alarny bir uruwha. “Kutsal dil, dinden sonraki en güçlü bağ budur ki Karay ulusunun dağılmış üyelerini birleştirdi ve onları bir aile haline getirdi.” (KA, 5.sayı, 27/41) *Hal.*

Bajlanyrbiz anar jyrtylmahan bawlarba. “Kopmayan bağlar ile ona bağlanacağız.” (KA, 1.sayı, 2/79) *Hal.*

3.2.3.1.2.2. İsim Olarak Kullanılan Sıfat-Fiiller Yapması

Sıfat-fiil eki almış olan kelimelerin asıl fonksiyonları, sıfat tamlaması sistemi içinde sıfat görevinde kullanılarak bir ismi hareket yönüyle nitelemeleridir. Ancak, sıfat-fiillerle oluşturulmuş tamlamalarda tamlanan unsur düşünce bu unsurun görevleri de sıfat-fiil eki almış kelimeye yüklenir. Böylece sıfat-fiil, isimleşmiş olarak kullanılabilir. Karay Türkçesinde -GAN ekiyle oluşturulmuş sıfat-fiiller de diğer sıfat-fiiller gibi isim olarak kullanılabilir. İsimleşmiş olan bu sıfat-fiiller, yalın durumda kullanıldıklarında cümlenin öznesi olurlar.

Har suvsahan andan içiar édi. “Her susayan ondan içerdi.” (KDJJ II, 76/14). *Trak.*

Tilsiz sanalhan k'ertirdi awazyn. “Dilsiz sanılan, sesini duyurdu.” (KA, 1.sayı, 2/6) *Hal.*

3.2.3.1.2.3. Kalıcı İsim Yapması

. -han / -gian, -chan; -kan / -gen, -han sıfat-fiil eki, bazı fiillerin üzerinde kalıplaşarak kalıcı isimler yapmıştır.

*Niečik suvlar **aryhan** džanha; alej jachšy chabar jyrach jerdiaň.* “Hastalanmış cana sular nasılsa; uzak yerden iyi haber öyledir.” (ŠM, 40/25) *Trak.*

*Satyn alma usnu nie jachšyrachtyr altyndan; da satyn alma akylny **sajlanhanrachtyr** kiumiuštiaň.* “Bilgeliği satın almak altından daha iyidir; akli satın almak gümüşten daha kıymetlidir.” (ŠM, 25/16) *Trak.*

*Chan indedi **uchuhanlarny**.* “Han âlimleri çağırdı.” (KA, 5.sayı, 6/11) *Hal.*

Aščandan jomachlajym. “Geçmişten hikâye anlatayım.” (ČUT, 170/2) *Trak.*

*Kajdad siwer **tuwhanlarym?*** “Sevgili çocuklarım nerede?” (KA, 1.sayı, 2/39) *Hal.*

3.2.3.1.2.4. Şekil ve Zaman Eki Durumuna Geçmesi

-han / -gian, -chan; -kan / -gen, -han sıfat-fiil eki Karay Türkçesinde sonradan öğrenilen, duyulan geçmiş zaman çekimini oluşturmaktadır. İncelenen metinlerde bu zamanın sadece üçüncü şahıslar ile çekimlendiği tespit edilmiştir.

*Muft **jajylhandyr** ol av.* “O ağ boşuna yayılmıştır.” (ŠM, 1/17) *Trak.*

*Alnynda ol syjly bijniň ki niečik **ajtylhandyr.*** “O şerefli beyin huzurunda nasıl söylenmiştir.” (KK, 87/18) *Trak.*

*Dor nie biyiktirliar kiozliari; da kirpikliari **kiotiuriul'giañdirliar.*** “Neslin gözleri ne büyüktür; kirpikleri yükselmiştir.” (ŠM, 47/13) *Trak.*

*Akylba **tizigendi** jomahyn senin.* “Senin masalın akıl ile dizilmiş.” (KA, 5.sayı, 8/82) *Hal.*

Aşağıda verdiğimiz örneklerde şart ve hikâye birleşik çekimleri tespit edilmiştir.

*Alar **jazythandyar** wachtyklarda ki uwuňaryna Jisraetnin.* “Ki İsrail’in oğullarına dergilerde onlar yazılmışlardı.” (KA, 9.sayı, 5/36) *Hal.*

Tirliktia esia mien any kioriamiñ, / öl'giañ ésia die anda öliarmiñ. “Canlıysa ben onu göreceğim, / ölmüşse de orada öleceğim.” (ÇUT, 36/27) *Trak.*

3.2.3.2. -myš / -miš / -muš / -miuš; -mys / -mis / -mus

Söz konusu sıfat-fiil eki, tarihî ve çağdaş lehçelerde hem geçmiş zaman eki hem de geçmiş zaman ifadeli sıfat-fiil eki olarak kullanılmıştır. Karahanlı, Harezm, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde ek, *-miş / -miş* olarak düz ünlülü şekilde kullanılmıştır.

Bang, ekin yapısını *-m* “fiilden isim yapma eki” *-ş* “fiilden isim yapma eki” şeklinde, Ramstedt ise *-m* “fiilden isim yapma eki” *+iş* “iş, şey” şeklinde açıklamıştır (Eraslan, 1980). Brockelmann *-m* ve *-ş* eklerinin başlangıçta zamansız mücerret fiilden isim teşkil ettikleri hâlde, sonradan birlikte geçmiş zamana kaydıklarını ileri sürer (Eraslan, 1980). Kemal Eraslan yukarıdaki açıklamaların doğru olmadığını iki canlı ekin üst üste gelmeleri için inandırıcı bir sebep bulmak gerektiğini söylemiştir. Ek, Eski Türkçe döneminde *-miş / -miş* nadir olarak *-muş / -müş* şeklinde kullanılmıştır ve Batı Türkçesi döneminde düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlanmıştır (Eraslan, 1980).

Zeynep Korkmaz, ekin çekimli fiillerde olduğu gibi “duyulan” veya “sonradan fark edilen” bir işlev görmediğini, yalnızca geçmiş zaman bildirdiğini ifade etmiştir (Korkmaz, 2014).

3.2.3.2.1. Ekin Kullanılışı

Söz konusu sıfat-fiil eki Trakay ağzında *-myš / -miš / -muš / -miuš*; Haliç-Lutsk ağzında *-mys / -mis / -mus* şeklinde tespit edilmiştir. Karay Türkçesinde şekil-zaman eki durumuna geçmemiştir. Geçmiş zaman ifade eden bir sıfat-fiil olarak kullanılmıştır.

3.2.3.2.1.1. Çokluk Ekiyle Kullanılışı

-myš / -miš / -muš / -miuš; -mys / -mis / -mus sıfat-fiil eki, çokluk ekiyle birlikte Karay Türkçesinde sık olarak kullanılmamıştır.

Ezi askartadlar ez tuwmušlaryn Chozarlardan. “Hazarlardan doğduklarını kendileri gösterdiler.” (KA, 12.sayı, 3/20) *Hal.*

3.2.3.2.1.2. İyelik Ekleriyle Kullanılışı

-myš / -miš / -muš / -miuš; -mys / -mis / -mus sıfat-fiil eki iyelik ekleriyle beraber sıklıkla kullanılmıştır.

*Koltcha byla ol Tieńri ol ullu da korchunčlu muna mień **jaratylmyšyj** kudratlaryjny chor da biezil'giań kyjyndan kiel'dim.* “Ulu ve yüce Tanrı dua ile kudrelerinin yarattığı ben, önemsiz ve bezilen acıdan geldim.” (KK, 21/2) *Trak.*

*Da bil'mijdir ki džehinnemdahylar anda; tieriańlikliarińdia giorniúń **ińdial'mišliari** anyn.* “Bilmez ki cehennemdekiler orada mezarın derinliklerinde onun adlandırılmışlarıdır.” (ŞM, 14/18) *Trak.*

*Unuttu ese ulus ez **tuwmuşlaryn** bildired anar.* “Ulus kendi esaslarını unuttuysa onlara bildir.” (KA, 9.sayı, 24/6) *Hal.*

3.2.3.2.1.3. Hâl Ekleriyle Kullanılışı

Ekin, ilgi hâli çoğunlukta olmak üzere belirtme ve yönelme hâli ekleri ile kullanılışı tespit edilmiştir.

Belirtme hâli eki ile kullanıldığında cümlenin nesnesi olur.

*Ki adyj sieniń jaratty bar ol **jaratylmyşlarny.*** “Ki senin adın o bütün yaratılmışları yarattı.” (KK, 33/10) *Trak.*

Yönelme hâli ekini aldığı anda, sıfat-fiil cümlenin yer tamlayıcısı durumundadır.

*Da bierdij vacht da biel'gili zaman aşyna içkisinia işinia da jukusuna niečik kijiklergia alej adamlarha alej kuşlarha da alej bar **jaratylmişlarha.*** “Nasıl vahşi hayvanlara yemeleri, içmeleri, işleri ve uykuları için belirli bir zaman verdiysen aynı şekilde insanlara kuşlara ve bütün yaratılmışlara da vakit verdin.” (KK, 9/8) *Trak.*

Bu sıfat-fiil ekinin ilgi hâli ile birlikte sık kullanıldığı tespit edilmiştir.

*Jaratuvčum ki tapchejmın širińlik énajatlaryjda sieniń da kiozliarińdia bar **jaratylmyşlarnyn.*** “Yaratıcım bütün yaratılmışların ve senin gözlerinde iyilik buluyorum.” (KK, 7/15) *Trak.*

*Jarysyn jiuźliari **siurtiunmiušliarijniń.*** “Yüzünü ovalayanlarının (dua edenlerin) yüzleri parlansın.” (KDJJ II, 24/27) *Trak.*

Oldur tiri Tieñri; kiuçliuriak bar kiuçliularindiañ jaratylmyşlarynyn. “Bütün yaratılmışların güçlülerinden daha güçlü olan Tanrı’dır.” (KDJJ I, 56/10) *Trak.*

3.2.3.2.1.4. Edatlara Bağlanarak Kullanılışı

Ekin Haliç-Lutsk ağzında sadece için edatıyla kullanılışı tespit edilmiştir.

Sahys etiniz ot tiri jaratylmyslar için ki janadohan iwde tabuadlar. “O canlı yaratılmışlar için düşününüz.” (KA, 6.sayı, 21/28) *Hal.*

3.2.3.2.2. Ekin Fonksiyonları

3.2.3.2.2.1. Sıfat Olarak Kullanılan Sıfat-Fiiller Yapması

Söz konusu ekin geldiği kelime cümlede sıfat olarak kullanılabilir.

Tuvmuş orunlarny kiordium / Da jyrachtan mieñ tanydym. “Esas yerleri gördüm / Ve ben uzaktan tanıdım.” (ÇUT, 60/5) *Trak.*

Tuvmuş jergia tartat mieni. “Beni doğduğum yere taşı.” (ÇUT, 196/9) *Trak.*

Dievliatiñ kiutiul’miuş kojujnun bitişliañsiñliar. “Devleti, güdülmüş koyununu büyütsünler.” (KDJJ II, 13/23) *Trak.*

Kisenci anyn edi kajtma ez tuwmus jerine. “Kendi doğduğu yere dönmek onun isteğiydi.” (KA, 4.sayı, 2/33) *Hal.*

Kajttylar Krymga, tirilmis jerine atalarynyn ot Karajlarnyn awaldahy jiftardan, bes jiz jif artka. “Önceki yıllardan beş yüz yıl sonra Karayların atalarının yaşadığı yere, Kırım’ a döndüler.” (KA, 9.sayı, 3/1) *Hal.*

3.2.3.2.2.2. İsim Olarak Kullanılan Sıfat-Fiiller Yapması

Aşağıdaki örnekte sıfat-fiil ekinin geldiği kelime cümlenin yüklemi olmuştur.

Da bil’miydir ki džehinnemdahylar anda; tierieñlikliariñdia giornuñ iñdial’mişliari anyn. “Bilmez ki cehennemdekiler orada; mezarın derinliklerinde onun adlandırılmışlarıdır.” (ŞM, 14/18) *Trak.*

Bazlık sana, jaratylmysy joharhynyn. “Yukarıdakinin yaratılmışı, selam sana.” (KA, 1.sayı 6/79) *Hal.*

3.2.3.3. -dyh / -duch, -dyk / -duh

Geçmiş zaman ifadeli olup şekil ve zaman eki durumuna geçmeyen bu sıfat-fiil eki Köktürkçe döneminden itibaren çoğu Türk lehçesinde işlek olarak kullanılmıştır. Söz konusu sıfat-fiil eki Köktürkçe döneminde *-DOK* şeklinde tespit edilmiştir (Tekin, 2016). Eski Uygur Türkçesi döneminde *-DİK*, *-DUK* biçiminde tespit edilen ek hem geçici hem de kalıcı isim yapımında görev üstlenmiştir (Eraslan, 2012). Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesinde de *-DİK*, *-DUK* biçiminde görülen sıfat-fiil eki Çağatay Türkçesinde kullanılmamıştır. Çağdaş Orta Asya ve İdil-Ural Bölgesi Türk lehçelerinde bu sıfat-fiil ekini yerine *-GAN* sıfat-fiil eki kullanılmıştır (Ercilasun, 1992).

Ekin yapısı konusunda muhtelif görüşler bulunmaktadır. Ramsted ve Kotwicz ekin, Moğolca *-dag*, Tunguzca *-dig* fiilden isim yapma ekiyle aynı olduğu görüşünü savunurken, Brockelmann ekin *-t* “fiilden isim yapma eki” ile “*uk*” edatının kaynaşmasından meydana geldiğini söylemiştir (Eraslan, 1980).

Şinasi Tekin *-DİK*, *-DUK* sıfat-fiil ekinin *-ma* “Toharca olumsuzluk edati” *+ti* “Toharca pekiştirme edati ve *ok* “pekiştirme edati” $> -mati\ ok > -maduk$, oluştuktan sonra çok eski bir dönemde bu yeni ek *-ma-duk* şeklinde yanlış bölünerek *-duk* şeklinde yeni bir ek olarak ortaya çıktığını söylemiştir. (Tekin, 2014).

3.2.3.3.1. Ekin Kullanılışı

-dİK, *-dUK* sıfat-fiil eki Karay Türkçesinin Trakay ve Haliç-Lutsk ağızlarında “*kaldyk* ve *tuvduh*” kelimelerinde yaşamaktadır. *Kal-* ve *tuv-* fiillerinin üzerinde kalıplaşarak kalıcı isim yapmıştır. Tükenmiş olan Kırım ağızında ise daha işlek olarak kullanıldığı tespit edilmiştir (Çulha, 2010).

3.2.3.3.2. Ekin Fonksiyonları

3.2.3.3.2.1. Kalıcı İsim Yapması

Trakay ağızına ait incelediğimiz metinlerde *kadlyk* kelimesine rastlanmamıştır. *Tuvduch* kelimesi Karay Türkçesi ile ilgili yapılmış gramer ve sözlük çalışmalarında tespit edilmiştir.

Tuvduchlarym *olturadlar*. “Kız kardeşlerim oturuyorlar.” (Firkovičius, 1996).

Tuvduch (*silli*), *aharach karyndaş*, *karyndaş*. “Kız kardeş, ağabey, kardeş. (Kocaoğlu, 2006).

Tadeusz Kowalski'nin "Karaimische Texte Im Dialekt Von Troki" isimli eserinin sözlük bölümünde *tuvduch* biçiminde "kız kardeş" anlamına gelen kelime mevcuttur (Kowalski, 1929).

Haliç-Lutsk ağzında *-dyk*, *-duh* şeklinde görülen sıfat-fiil ekinin kullanılışı Trakay ağzına göre daha sıktır.

*Keldi juvuk da jiraklar; / Janhy-Sahardan da Łuckadan,/ keldi Poswol, keldler Troklar, / keldler **kaldyk** dzymatfardan.* "Yakın ve uzak akrabalar geldi, / yeni şehirden ve Lutsk'tan geldi, / Trakay ve Posvol'dakiler de geldi, / eski topluluklardan geldiler." (H, 10/8) Hal.

*Da ne ajtsynlar oł **kaldyk** ummalar.* "Eski topluluklar ne söylesinler?" (KA, 2.sayı, 27/24) Hal.

*Cepłetmedim **kaldyk** materjalny.* "Eski materyali toplatmadım." (KA, 3.sayı, 19/40) Hal.

***Tuwduhta** siwered' karyndasyn artyk tirlihinden.* "Kız kardeş de kardeşini canından çok seviyor." (KA, 3.sayı, 8/49) Hal.

*Kalyp nece jıldan anasyz, ułan bajfandy kartrak **tuwduhuna** chaz ez anasyňa.* "Oğlan, nice yıl annesiz kalıp kendi annesine nasıl bağlandıysa yaşlı kız kardeşine de bağlandı." (KA, 3.sayı, 8/46) Hal.

3.3. ZARF-FİİL EKLERİ

Fiillerin üzerine zarf-fiil eklerini getirmek, Türkçede zarf olarak kullanılan kelimeleri oluşturmada kullanılan en işlek yöntemlerden biridir. Karay Türkçesi hem Türkçenin eski zamanlarından beri kullanılagelen zarf-fiil eklerini muhafaza ederken hem de içerisinde kendine özgü zarf-fiil eklerini barındırmaktadır. Karay Türkçesinde şu zarf-fiil ekleri tespit edilmiştir; *-p*, *-yp* / *-ip*, *-up* / *-iup*, *-a* / *-e*, *-j*, *-handa* / *-giandia*, *-kanda* / *-kende* / *-chanda*; *-handa* / *-gende*, *-kanda* / *-kende*, *-adohon* / *-iadohon* / *-jdohon*; *-adohan* / *-edohan* / *-jdohan*, *-majyn* / *-miajin*, *-maska* / *-miaskia* / *-mascha*, *-meske*, *-mastan* / *-miastian*, *-maksyz* / *-meksiz*, *-machsyz*, *-hynča* / *-ginče* / *-kynča* / *-kinče*, *-chynča* / *-hunča* / *-chunča* / *-kunča* / *-kiunče*, *-adohoč* / *-iadohoč* / *-jdohoč*; *-adohac* / *-edohac* / *-jdohac*, *-hačoch* / *-gečoch*; *-kačoch* / *-kečoch*. Tespit edilen zarf-

fiil ekleri “Basit Zarf-Fiil Ekleri” ve “Birleşik Zarf-Fiil Ekleri” olmak üzere iki başlık altında incelenecektir.

3.3.1. Basit Zarf-Fiil Ekleri

Türkçede “basit”, “aslî” ya da “gerçek” zarf-fiiller gibi adlandırılmış olan bu ekler *-(y)A*, *-(y)AlI*, *(y)ArAk*, *-(y)Inca*, *-(y)Ip*, *-ken*, *-mAdAn*’dır. Söz konusu zarf-fiil eklerinin bu başlıklar altında incelenmesinin nedeni zarf-fiil olarak doğmuş olmasıdır. Bazı eklerin diğer eklerle veya edatlarla birleşmesiyle oluşmuş birleşik zarf-fiiller olarak adlandırılmış olan zarf-fiil ekleri ise geçici zarflar meydana getirir. Karay Türkçesinde *-p*, *-yp / -ip*, *-up / -iup*, *-a / -e*, *-j* olmak üzere iki tane basit zarf-fiil eki bulunmaktadır.

3.3.1.1. -p, -yp / -ip, -up / -iup

Eski Türkçe döneminden itibaren Türk dilinin hem tarihî hem çağdaş lehçelerinde sık olarak kullanılan bir zarf-fiil ekidir.

Söz konusu zarf-fiil eki, Eski Türkçe döneminde *-p* şeklinde olup Batı Türkçesine geçerken önündeki yardımcı vokal ekin bünyesine eklenmiş, böylece Batı Türkçesinde iki sesli olmuştur (Ergin, 2013). Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde de ek aynı şekilde kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde genellikle yuvarlak şekilli olarak *-(y)Up* biçiminde kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde *-(y)UbAn* ve *-(y)UbAnIn* şeklinde genişlemiş kullanımları da tespit edilmiştir (Gülsevin, 2011). Çağdaş Türk lehçelerinde *p > b* ötümlüleşmiş olarak kullanımları mevcuttur.

Bu zarf-fiil eki bağlı bulunduğu esas fiildeki hareketten biraz önce gerçekleşmiş olan hareketi karşılar (Korkmaz, 2014). Tahsin Banguoğlu ekin, birbiri ardınca veya aynı zamanda gerçekleştiğini gösterdiğini belirtmiştir (Banguoğlu, 2011). Eklendiği fiile *-Inca*, *-diğl zaman*, *-diğtAn sonra* gibi anlamlar katar. Bağlaç yerine geçerek “ve” bağlacı gibi kullanılacağı gibi *-ArAk* işleviyle kullanıldığında bağlandığı fiilin tarzını bildirir. Ek bu fonksiyonlarının dışında bazı lehçelerde şekil ve zaman eki durumuna geçmiştir.

3.3.1.1.1. Ekin Kullanılışı

Karay Türkçesinde söz konusu zarf-fiil eki, ünlüyle biten fiillere *-p*, ünsüzle biten fiillere düzlük-yuvarlaklık uyumuna göre *-yp / -ip*, *-up / -iup* şeklinde gelmektedir.

Anlatyp sioźliejdirliar katy sioź; ullulanadyrlar avanlych kyluvčular. “Günah işleyenler büyükleniyorlardır; sert söz anlatıp konuşuyorlardır.” (KDJJ I, 35/7) *Trak*.

Tieñri bolmasa édi bolušluch maja; azhyna tochtaha edi karyšyp canym. “Tanrı bana yardımcı olmasaydı; şaşırıp canımı az kalsın kaybediyordum.” (KDJJ I, 35/28) *Trak*.

Kyzlar ístyrylyp / kadril’ siekiriad’liar. “Kızlar toplanıp / kadril dansı oynuyorlar.” (ČUT, 84/17) *Trak*.

Kielip anar sor savluhun. “Ona gelip sağlığını sor.” (ČUT, 76/15) *Trak*.

Adam Mickiewicz, juz jył bundan artchary, k’ezip b’ut’uń Kyrymny jazdy. “Bundan yüz yıl önce Adam Mickiewicz, bütün Kırım’ı gezip yazdı.” (KA, 1.sayı, 10/2) *Hal*.

Berip nijet barma Aziz Saharha Jerusafaimge, din tutuwcu Karaj baslared’ ystyrynma bu jirak da awur jotha nece afta. “Dini koruyan Karay niyet edip varmak için aziz şehire İsrail’e, toplanmak için nice haftalar bu uzak ve zorlu yola çıkar.” (KA, 3.sayı, 10/37) *Hal*.

K’elip Istanbulha yolcu tochtared. “Yolcu İstanbul’a gelip bekledi.” (KA, 3.sayı, 12/76) *Hal*.

K’elip bu sahyska sorarbiz. “Bu düşünceye geldikten sonra soracağız.” (KA, 1.sayı, 15/56) *Hal*.

Kerip bunu ajtty jolcu. “Yolcu bunu görüp söyledi.” (H, 9/25) *Hal*.

-p, -yp / -ip, -up / -iup zarf-fiil eki, “-IncA, -dlǵl zaman” anlamıyla bağlandığı fiilin hareketinin, kendi hareketi ile aynı zamanda gerçekleştiğini (eş zamanlılık) ifade eder.

Da halieginia, Tieñrimiz, ešitip bu koltchamny chajyfsunhun üstiumia, chajyfsunchanlej ata ulanlar üstiunia. “Tanrımız, şimdi bu duamı işittiğin zaman merhamet edilmiş baba ve oğullar gibi bana merhamet et.” (KK, 8/7) *Trak*.

Esitip firjatyn kaldyk ulusnun / tas etti birge Chmielni da ufusun. “Eski ulusun feryadını işittiği zaman / Chemiel’i ve ulusu birlikte öldürdü.” (KA, 4.sayı, 21/12) *Hal*.

K'elip alynyn aharaknyn, basurdu. "Başkanın huzuruna gelince başını eğdi." (KA, 1.sayı, 20/63) Hal.

Kielip başururlar alnyjda Bijim; da syjlarlar adyjny. "Efendim huzuruna gelince başlarını eğerler; adına saygı gösterirler." (KDJJ I, 45/9) Trak.

Tanysyp Karajlarba, bajanyredler aŋar bizg'e bawlaryba tig'el dostluknun. "Karaylarla tanışınca onlar bize dostluğun bağlarıyla tamamen bağlandılar." (KA, 2.sayı, 30/22) Hal.

-p, -yp / -ip, -up / -iup zarf-fiil eki, "-dlktAn sonra" zaman anlamıyla bağlandığı fiilin hareketinden sonra olduğunu ifade eder.

Kijiz **bajlanyp** zieriat'kia él'tiñdi. "Keçe giydikten sonra mezara gitti." (ČUT, 34/12) Trak.

Kutlejmyñ any, / ki bierdi ijisiñ, **arynyp** suvuchtan. "Onu kutlarım / ki soğuktan arınıp iyisini verdi." (ČUT, 226/2) Trak.

Jolcular **silkip** ezinden joldahy toznu kirdiler jiwine. "Yolcular yoldaki tozu üzerinden silkdikten sonra evine girdiler." (KA, 2.sayı, 3/50) Hal.

-p, -yp / -ip, -up / -iup zarf-fiil eki, "-ArAk" anlamına gelerek fiile tarz yönünden bağlanır.

Čiogiup tizim üštiunia jalbaramyn. "Dizimin üstüne çökerek yalvarıyorum." (KK, 42/3) Trak.

Berip inam awaŋhy ajtmakka, bu kenesany kondardy. "Önceki söze inanarak bu kenesayı inşa etti." (KA, 3.sayı, 13/53) Hal.

Korkup tibrep jalbarsaŋar, / synyk dzanlary jubanyr. "Korkup, titreyerek yalvarsalar, / sıkılmış canları teselli bulur." (KA, 4.sayı, 19/64) Hal.

Kal- yardımcı fiili ile kullanılarak süreklilik anlamında birleşik fiil oluşturur.

Da barŋaryñ **kerip** kaldy, bahyndy. "Çoğunu görüp kaldı, bakındı." (KA, 6.sayı, 11/74) Hal.

Bağlaç yerine geçerek "ve" bağlacının yerine kullanılabilir.

Son **sil'kinip** kiotiurdiu. "Sonra silkindi ve götürdü." (ÇUT, 144/5) *Trak*.

Kerip kezlerimde inam eksiklikni, ajtty. "Gözlerimdeki inanç eksikliğini gördü ve söyledi." (KA, 5.sayı, 22/12) *Hal*.

3.3.1.2. -a / -e, -j

-a / -e, -y zarf-fiil eki Türk dilinin bütün dönemlerinde karşımıza çıkan bir zarf-fiil ekidir. Jean Deny, -a / -e zarf-fiil ekinin -kay / -gay'dan geldiği görüşünü bildirmiştir Kononov ekin etimolojisini -(y)a < (y)ar < -gar < -garu / -gerü şeklinde yapmıştır (Yüce, 1999). Nuri Yüce bu iki görüşe karşı çıkıp belirtilen eklerin -a / -e zarf-fiil eki ile semantik açıdan bir ilgisinin bulunmadığını ve -a / -e zarf-fiil ekinin daha eski olduğu görüşünü savunmuştur (Yüce 1999). Baskakov ise bu ekin, gelecek zaman sıfat-fiilinin istek-emir şekli olan -Gay / -Gey ve -Ay / -Ey ile birlikte gelecek zaman sıfat-fiil eki olan -(A)r ile bağlantılı olabileceğini belirtmiştir (Hünerli, 2012).

Söz konusu zarf-fiil eki, Köktürk Türkçesi döneminde -a / -e, -u / -ü şeklinde zarf-fiil fonksiyonunda kullanılmıştır. Eski Uygur Türkçesinde zarf-fiil işlevi dışında *turur* yüklemiyle birleşerek şimdiki zaman ekini oluşturur. Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde de zarf-fiil fonksiyonu dışında şimdiki zaman çekimini oluşturmuştur (Coşkun, 2011). Kıpçak Türkçesinde -a / -e şeklinde kullanımı tespit edilmiştir (Bayraktar, 2004). Kıpçak Türkçesinde -A dur / -E dir şeklinde şimdiki zaman çekimini oluşturmuştur. Çağatay Türkçesinde -a / -e, -y şeklinde zarf-fiil olarak kullanılan ekler, bu dönemde tek başlarına zaman kavramı taşımaya başlamışlardır (Coşkun, 2011). Eski Anadolu Türkçesi döneminde ise günümüzdeki kullanımıyla aynı fonksiyonda kullanılmıştır (Gülsevin, 2011).

Bu zarf-fiil eki çağdaş Türk lehçelerinde de zaman eki olarak kullanılmaktadır. Tatar ve Başkurt lehçelerinde zarf-fiil anlamı muhafaza edilip bunun dışında gelecek zaman, şimdiki zaman ve geniş zaman görevi de yapar ve bu lehçelerde *turur* yüklemi tamamen kaybolmuştur. Özbek Türkçesinde zarf-fiil olarak kullanılırken gelecek zaman çekimini oluşturur (Coşkun, 2011). Yeni Uygur Türkçesinde de zarf-fiil olarak kullanımı dışında gelecek zaman çekimini oluşturmuştur (Öztürk, 2015). Kazak Türkçesinde zarf-fiil kullanımına ek olarak şimdiki zaman çekimini oluşturmuştur. (Doğan ve Koç, 2013).

3.3.1.2.1. Ekin Kullanılışı

Ekin Karay Türkçesindeki kullanımı, yukarıda belirttiğimiz lehçelere nazaran daha azdır. Bunun sebebi *-ArAk* anlamını veren *-Adohon / -jdohon* ekinin Karay Türkçesinde daha sık kullanılmasıdır. Trakay ağızında ünsüzle biten fiillere *-a / -e* ünlü ile biten fiillere ise *-j* şeklinde gelir. *-a / -e, -j* zarf-fiil eki Karay Türkçesinde yeterlilik, tezlik ve yaklaşma birleşik çekimlerini oluşturmuştur. Şimdiki zaman çekimi de bu ekle yapılır.

-a / -e, -j zarf-fiil eki, Karay Türkçesinde *-ArAk* anlamında kullanılmıştır.

Kača kiel'diliar alnyna. "Huzuruna kaçarak geldiler." (ÇUT, 68/13) *Trak.*

Jolha bara čahyramyn. "Yola giderek çağırıyorum." (KK, 42/2) *Trak.*

Firjat étiam kistunmachba, kola kyblejny machtavba. "Övgüyle kıbleni isteyerek, âh ile feryat edeyim." (KK, 56/4) *Trak.*

Aliaj üriagim küsienčliaj görüldiajt. "Yüreğim böyle arzularak haykırıyor." (Firkovičius, 1996).

3.3.1.2.1.1. Yeterlik Fiilinin Kuruluşunu Oluşturması

Yeterlilik birleşik çekiminde Köktürkçedeki *u-* fiili kullanılmamış olup yine Eski Türkçe döneminden beri görülen ve günümüzde Oğuz lehçelerinin karakteristiği olan *bil-* fiili de Karay Türkçesinde görülmez (Gülsevin, 2016). Kıpçak ve Karluk lehçelerinde yaygın olan *a/-* fiili ile yeterlilik oluşturulur. Karay Türkçesinde yeterlilik birleşik çekimi, *-a* zarf-fiil eki ile sözlük anlamını kaybeden *a/-* yardımcı fiilinin birleşimiyle teşkil edilir (Musayev, 2002).

Bijiktirliar tieligia uslar; tioria üvdia ačalmyjdyr avzun. "Deli için akıllar büyüktür; töre evinde ağızını açamaz." (ŞM, 37/7) *Trak.*

Anda čahyrsalar maja da karuv biermiammiñ; izliasialiar mieni da tabalmaslar mieni. "Orada bana seslenseler cevap vermeyeceğim; beni arasalar da bulamayacaklar." (ŞM, 2/28) *Trak.*

Ajtty muftij kajta-alyt ez devletin. "Kendi devletini ortadan kaldırıp boş yere söyledi." (KA, 5.sayı, 11/65) *Hal.*

3.3.1.2.1.2. Yaklaşma Fiilinin Kuruluşunu Oluşturması

Tarihî lehçelerde *-(y)A/U yaz-* biçiminde görülen yapı Kazak Türkçesinde *-A/y jazda-*, Nogay Türkçesinde *-A/y yaz-*, Özbek Türkçesinde *-A/y yoz-*, Kırgız Türkçesinde *-A/y cazda-* şeklindedir (Gülsevin, 2016). Karay Türkçesinde bu lehçelerden farklı olarak yaklaşma fiili *-(y)A ez-* biçimindedir. Bu yapının Eski Türkçe döneminden beri izlenebilen, *yaz-* yardımcı fiili ile ilgili olması muhtemeldir. Kelime başındaki *y-* ünsüzü, fiilin ünlüsünü incelttikten sonra düşmüş olduğu düşünülmektedir (Gülsevin, 2016). Karay Türkçesinde yaklaşma fiili sık olarak kullanılmamaktadır.

Azhyna bola-ézdım bar jamanda; ortasynda jyjynyn da džymatnyn. “Cemaatin ve halkın ortasında bütün kötülüklerle küçücük olayazdım. (ŞM, 7/14) *Trak.*

Čiol'miaktia kajneydohon ašny üstiumia bošata ézđim. “Çömlekte kaynayan yemeği üstüme dökeyazdım.”

Mieñ jalhyz tolu araba bičian jukliadım ki džanym čyha ézđi. “Ben yalnız bir dolu araba saman yükledim ki canım çıkayazdı.”

Batymyz ullu tolhunlar sartyn ajlana ézđi. “Kayığımız yüksek dalgalardan dolayı devrileyazdı.” (Firkovičius, 1996).

3.3.1.2.1.3. Tezlik Fiilinin Kuruluşunu Oluşturması

Taranan metinlerde bir örnekte *-(y)A ber-* şeklinde tezlik fiili tespit edilmiştir.

Da čyhara bierdi buzha tuvarlaryn. “Hayvanları buza çıkarıverdi.” (KDJJ II, 38/21) *Trak.*

3.3.1.2.2. Ekin Fonksiyonları

3.3.1.2.2.1. Şekil ve Zaman Eki Durumuna Geçmesi

Söz konusu zarf-fiil eki, Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi ve Eski Anadolu Türkçelerinde (*turur/durur*), *tur-* fiilinin *-ur* geniş zaman ekli biçimi olan *-turur/-durur* yüklemi ile birlikte kullanılarak şimdiki zaman çekimini oluşturmuştur. Kıpçak Türkçesinde *+durur* veya *-dur/dür* ile kullanılan zarf-fiil eki Çağatay Türkçesi döneminde *turur/durur* veya *dur/dür* yapısının erimesiyle tek başına şimdiki zaman çekimini oluşturmuştur. (Coşkun, 2001).

-A, -j zarf-fiil eki Karay Türkçesinde de şimdiki zaman çekimini oluşturmuştur. Birinci ve ikinci şahıs çekimlerinde zamir kökenli şahıs ekleri görülürken üçüncü şahıs çekimlerinde -dyr morfemi kullanılmıştır.

Saja **anlatamyn** da **sioźliejmiñ**. “Sana anlatıyorum ve senle konuşuyorum.” (KK, 21/16) *Trak*.

Sahynamen ot zamanlarny. “O zamanları düşünüyorum.” (KA, 5.sayı, 19/3) *Hal*.

Nie sieñ **turasyn**, / kimni **tioziasiñ**? “Niçin sen duruyorsun, / kimi bekliyorsun?” (ÇUT, 34/9) *Trak*.

Turasen aňnynda aziz tawnyn. “Ulu dağın önünde duruyorsun.” (KA, 7.sayı, 6/18) *Hal*.

Džany zachmiet’ étivčiuniuñ **zachmiet’lianiadir** anyn üçün. “Zahmet edenin canı onun için zahmetleniyor.” (ŞM, 25/26) *Trak*.

Kaladyr atardan meresşik. “Onlardan miras kalıyor.” (KA, 3.sayı, 19/19) *Hal*.

Saja **tajanabyz**. “Sana sığınıyoruz.” (KK, 19/16) *Trak*.

Bu tiziw isne **bahynabiz**. “Bu ürün işine bakıyoruz.” (KA, 3.sayı, 23/41) *Hal*.

Sorasiz, siwer dostum, nedi sibbasy bunun. “Sevgili dostum “bunun kaderi neydi?” diye soruyorsunuz. “ (KA, 7.sayı, 1/1) *Hal*.

Taş bolhanlarynda **artadyrlar** rastlar. “Mahvolduklarında doğrular artar.” (ŞM, 45/28) *Trak*.

Toprahyn anyn sirin **keredirler**. “Onun toprağını güzel görüyorlar.” (KA, 3.sayı, 13/32) *Hal*.

3.3.2. Birleşik Zarf-Fiil Ekleri

3.3.2.1. -handa / -giandia, -kanda / -kende / -chanda; -handa / -gende, -kanda / -kende

Söz konusu zarf-fiil eki, -GAn sıfat-fiil ekinin üzerine -dA bulunma hâli ekinin gelmesiyle oluşmuştur. Ek, Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesi döneminde

görülmemiştir. Harezmi Türkçesinde kullanılmaya başlandıktan sonra, Kıpçak, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde işlek bir zarf-fiil eki olarak tespit edilmiştir. Türkiye Türkçesinde bu şekilde bir zarf-fiil eki bulunmamakla birlikte diğer çağdaş lehçelerde kullanılmaktadır.

3.3.2.1.1. Ekin Kullanılışı

Söz konusu zarf-fiil eki, Trakay ağzında kalın ünlülü fiillerden sonra ünsüz uyumuna göre *-chanda*, *-handa*, *-kanda*, ince ünlülü fiillerden sonra *-giande*, *-kende* biçiminde tespit edilmiştir. Haliç-Lutsk ağzında ise kalın ünlülü fiillerden *-handa*, *-kanda* ince ünlülü fiillerden sonra *-gende*, *-kende* şeklinde kullanılmıştır. Bu kullanımın dışında, *-GAn* ekiyle *-dA* bulunma hâli ekinin arasına *-GAn + iyelik ekleri + -dA* şeklinde, iyelik ekli yapılar tespit edilmiştir.

Kiezgianimdia kiop jerlerni / tojdum učsuž kioriumliardian. “Çok yerler gezdiğimde / gördüğüm sonsuz şeylerden doydum.” (ČUT, 114/5) *Trak.*

Jazychly boldum da kynhyrlych kyldym olturhanymda. “Günahkâr oldum ve oturduğumda hata yaptım.” (KK, 52/2) *Trak.*

Dahy mien zavaljyzda kiuliarmin; élik étiarmin kiel’giande korchuvujuz. “Ben de felaketinize güleceğim, korkunuz geldiğinde alay edeceğim.” (ŠM, 2/26) *Trak.*

Čahyrhanymda karuv biergiñ maja rast Tieñrim, tar bolhanda avlach ét’kiñ maja. “Adaletli Tanrım, çağırdığımda bana cevap ver; darlık olduğunda bana o darlığı genişlet.” (KDJJ I, 31/13) *Trak.*

Söz konusu zarf-fiil eki, *-IncA* işleviyle kullanılır. Bu işlevle zarf-fiil cümlede zaman zarfı görevindedir.

Kielir vachtlar, ki siž kardašlarym, / baryn anlahanda ajtyrsyz ačvsuz. “Zaman gelecek ki siz kardeşlerim / hepiniz anlayınca öfkesiz söyleyeceksiniz. (ČUT, 112/12) *Trak.*

Čozhanda kolun kyzha / kyz fordan turadyr. “İsteğini kıza söyleyince / kız aniden durdu.” (ČUT, 204/13) *Trak.*

Bolhanda bir onbes jytyk keteredi ez karyndaslary byla ormanga. “Bir on beş yıllık olunca öz kardeşleri ile ormana götürecekti.” (KA, 2.sayı, 22/58) *Hal.*

Söz konusu zarf-fiil eki, *-dIGIndA* işleviyle kullanılır. En sık kullanımı bu işlevlidir. Zarf-fiil bu işlevde cümlelerin zaman zarfı olur.

Har kiečiadia juklahanda / sieni kioriam baz tiušiumdia. “Her gece uyuduğumda / huzurlu rüyamda seni görüyorum.” (ÇUT, 218/5) *Trak*.

Uvutçhun mieni jarlyhaşyj byla; jalbarhanymda alnyjda sienin. “Senin huzurunda yalvardığımda; beni merhametin ile avut.” (KDJJ II, 18/11) *Trak*.

Bijaňgiandia rastlar ullu kiork; da turhanda tanuvçular tiñtiliadir adam. “Doğru insanlar sevindiğinde çok güzeldir; günahkârlar durduğunda insanlar gelişecektir.” (ŞM, 28/12) *Trak*.

Artchanda rastlar bijaniadir ol ulus; da êrkliãgiañdia tanuvçu kiustunadyr ulus. “Doğru insanlar arttığında o ulus sevinir; günahkâr yönettiğinde ulus acı çeker.” (ŞM, 45/2) *Trak*.

Da ol kajtkanynda, keltirdi. “O döndüğünde getirdi.” (KA, 3.sayı, 17/84) *Hal*.

Cykkanynda atalarymyznyn Krymdan, alarha tanys edler. “Atalarımız Kırım'dan çıktıklarında onlarla tanıştılar.” (KA, 8.sayı, 19/39) *Hal*.

3.3.2.2. **-adohon / -iadohon / -jdohon; -adohan / -edohan / -jdohan**

Bir ekin, hem sıfat-fiil hem de zarf-fiil eki olarak kullanılması Türk dili için ilgi çekici bir durumdur. Sıfat-fiiller bölümünde incelediğimiz *-adohon / -iadohon / -jdohon; -adohan / -edohan / -jdohan* eki, *-An* sıfat-fiil ekine karşılık gelen bir ektir. Diğer sıfat-fiillerle aynı özellikleri gösteren bu ekin; hâl ve çokluk ekleriyle kullanımı tespit edilmiştir.

Zarf-fiil olarak kullanılışı *-(V)rken* ve *-(y)ArAk* ekine karşılık gelmekte olup cümlede durum zarfı olarak görev yaptığı söylenebilir. Mustafa Öner, “*-matı / -meti Gerundiyumu Hakkında*” isimli bildirisinde sıfat-fiil kaynaklı çekim eki taşıyan yardımcı cümlelerin zarf-fiilleştiğinden bahsetmiştir (Öner, 1999). *erken* ve *erkli* zarf-fiillerinin yapısını “Aslında partisip kaynaklı çekim eki taşıyan yardımcı cümlelerin gerundiyumlaştığı örnekler” olarak açıklamıştır. Mustafa Öner, adı geçen çalışmasında bu örnekleri “birleşik cümle sentaksı içinde, yardımcı fiillerden veya yardımcı cümleden doğan gerundiyumlar” olarak adlandırmış ve bunlara Azeri Türkçesinde görülen *-mamış / -memiş* ekini de dâhil etmiştir (Öner, 1999). Bu

örneklerde görülen *-ken* ve *-kli* ekleri esas itibariyle sıfat-fiil olmakla beraber bu ekler *er-* fiilinin üzerinde kalıplaşarak zarf-fiil görevinde kullanılmışlardır. Bu tür zarf-fiilleşmeler Türk dilinde yaygın değildir. K.M. Musayev, bu eki hem sıfat-fiil hem de zarf-fiiller bölümünde incelemiş olup ekin, esas olarak sıfat-fiil olduğunu ve daha sonra zarf-fiil olarak kullanıldığını belirtmiştir (Musayev, 1964). Zarf-fiil olarak kullanımının açıklandığı bölümde *-Adohoč / -jdohoč* zarf-fiilinden de bahsetmiş ve bu ekin *-Adohon / -jdohon* ekine, zarf yapımında kullanılan *-ça* ekinin getirilmesiyle *-adohonča* şeklinde oluştuğunu, modern dilde bu ekin kısaltılarak *-Adohoč / -jdohoč* şeklinde kullanıldığını belirtmiştir (Musayev, 1964). Trakay ağzında *-adohon / -iadohon / -jdohon*, Haliç-Lutsk ağzında son hecesi düz şekilde *-adohan / -edohan / -jdohan* olarak görülen zarf-fiil ekinin kökeni, O. Pritsak (1959), M. Firkovičius (1996) ve E. A. Csató'nun (2012) Karay Türkçesiyle ilgili yaptığı çalışmalarda bulunan *-Adohonč / -jdohonč* ekine dayanmaktadır. Bu ek, *-adohonča* ekindeki son ünlünün düşmesiyle oluşmuştur. Zaman içerisinde, sıfat-fiil eki olan *-Adohon / -jdohon* ekiyle karıştığı düşünülen bu zarf-fiil eki, Karay Türkçesinde eş sesli olarak kullanılmaktadır (Durgut, 2017).

3.3.2.2.1. Ekin Kullanılışı

Karay Türkçesinde *-a / -e, -j* zarf-fiil ekinin sık kullanılmadığı göz önüne alındığında *-adohon / -edohon / -jdohon; -adohan / -edohan / -jdohan* ekinin *-a / -e, -j* ekinin işleviyle bu eke göre daha sık kullanıldığı tespit edilmiştir. Türkiye Türkçesindeki *-(V)rken -(y)ArAk* ekinin işleviyle kullanılır.

Biogiovriadiadohon canny, / sahyndyrasyn Karajny. “Can susuzluğunu giderirken / hatırlayasın Karay’ı.” (ÇUT, 96/11) *Trak*.

Siuviadohon dinimizni / ištylydych bunun üçiun. “Severek dinimizi / toplandık bunun için.” (ÇUT, 120/17) *Trak*.

Har kiunniun Karaj koltchalaryn uşpu ullu tiuviul kitabyma čiopliejdohon, bar koltchalaryn syjly da abajly Ullu Hazzannyn Ş. Firkoviçnin 1935 jylynda bastyrhan jazyš bitigiñdian “Koltchalar” bunjat ornuna alyp, ornattym. “Her günün Karay dualarını işte bu büyük kitabıma toplayarak Ulu Hazan Ş. Firkoviç’in 1935 yılında bastırıldığı “dualar” bölümünden şerefli ve saygılı bütün dualarını esas yere alıp yerleştirdim.” (KK, 4/11) *Trak*.

*Bu vachtta igit'liar biriar-bitrach akyrtyn, javaš-javaš **atlejdohan**, içkiartin jarty kieniesaha juvusunlar.* "Bu vakitte gençler birer birer temkinli bir şekilde yavaş yavaş atlayarak içerden parlak kenesyaya yaklaşırlar." (KDJJ II, 65/1) *Trak.*

*Kucad alarny tengiz kibik **tolhunlanadohan**.* "Deniz gibi dalgalanarak onları kucaklıyor." (KA, 4.sayı, 9/13) *Hal.*

*Birden **jatadohan** anyn ortasynda turdu.* "Onun ortasında birden yatarak durdu." (KA, 6.sayı, 4/74) *Hal.*

*Katyn kibik **kisenedohan** siverlikni.* "Kadın gibi aşkı özleyerek." (KA, 4.sayı, 10/12) *Hal.*

3.3.2.3. -majyn / -miajin

-majyn / -miajin zarf-fiil eki, *-p;* *-a /-e,* *-arak / -erek* ekleri ile türetilen hâl zarflarının olumsuz şekli için kullanılan bir ektir (Korkmaz, 1995). Ekin yapısı konusunda çeşitli görüşler vardır.

İlk olarak 1898' de V. Thomsen ve W. Bang, bunlardan *-matın / -metin'in -tın / -tin* ile yapılmış bir zarf-fiil olduğu görüşünü ortaya atmıştır. Daha sonra V. Thomsen, Radloff, W. Bang ve A.N. Samoyloviç bu eki *< ma - t + ın* şeklinde, olumsuz fiil tabanına *-t* getirilerek yapılmış ve *-n* vasıta hâli ekiyle genişletilmiş bir şekil olduğunu belirtmişlerdir. W. Bang, bu ekteki *-matı* ve *-matın* gibi ikili yönü de, bunlardan birincisinin *-ma-t* ismine *-i* iyelik eki, ikincisinin de iyelik eki üzerine bir vasıta hâli eki alıp kaynaşmış olmaları ile açıklamak istemiştir (Korkmaz, 1995). J. Deny aynı eki *-ma - tı- n* şeklinde ayırıp *-ma* mastar, *-tı* mastar ekine olumsuzluk anlamı veren bir ek ve *-n* vasıta eki olarak açıklamıştır (Gabain, 2007). Zeynep Korkmaz yukarıdaki görüşleri reddederek bu ekin *-ma / -me* olumsuzluk ekiyle *-i / -ü, -in / -ün* zarf-fiil ekleri ile *t, d, y* koruyucu ünsüzlerin birleşmesiyle oluştuğu sonucuna varmıştır (Korkmaz, 1995).

Kononov ekin yapısını, Türkçe runik abidelerin gramerini incelerken, *-matı* eki için *-ma "olumsuzluk" + -tı "zarf-fiil" < Tunguzca enstrümental* birleşmesi olarak açıklamıştır.

N.A. Baskakov, Hakaşça *-bin / -pin / -min* zarf-fiilinin *-ba / -pe / -me* olumsuzluk eki üzerine Eski Türkçe *-yın* zarf-fiilinin kalıplaşmasıyla geliştiğini tespit etmiş ve Tuvaca *-bayn / -beyn* olumsuz zarf-fiili ile mukayese etmiştir.

Marhabat Tomanov, Kazakça *-mayınşa* / *-meyinşe* ekinin eski şekli olarak *-ma-yın* "olumsuzluk + zarf-fiil" ekini zikretmiştir.

A.M. Şçerbak, V. Thomsen ve Bang'dan beri genellikle kabul edilmiş olan *-matın* > *-mayın* gelişmesine karşı çıkmış ve *-matın* şeklindeki *t* sesinin, ancak yine *t* veya *d* sesine denk olabileceğini belirtmiştir.

V. İ. Rassadin ise, Tofalarca (Karagasça) *-beyn* / *-beynşa* ekini, Tuva, Hakas, Şor ve Altay gibi Sibiry şivelerinin olumsuz zarf-fiili ile mukayese ettiği tablosuna ilaveten, ekin *-beyn* < *-ba* "olumsuzluk" *-yın* "zarf-fiil" etimolojisini vermiş, fakat *-yın* zarf-fiilinin de *-yı* gerundiyumu üzerine *-n* enstrümental hâli eklenerek şekillendiğini belirtmiştir.

E.R. Tenişev başkanlığında yazılan Türk şivelerinin mukayeseli gramerinde ise, *-matın* / *-metin* zarf-fiilinin etimolojisini "*-matı* / *-meti* zarf-fiiline + *-n* vasıta eki" şeklinde yapılmıştır (Öner, 1999).

Mustafa Öner bu görüşlere yer verdikten sonra Eski Türkçe *-matı* / *-meti* zarf-fiilinin, iç içe birleşik cümle sentaksından kaynaklanmış olabileceğini, geçmiş zaman çekimli bazı cümlelerin kalıplaşıp isim hâline gelmesi gibi, fiillerin çekimsiz bir isim şekli olan bir zarf-fiil (*-matı* / *-meti*) de, olumsuz çekimli ve teklik 3. şahıstaki bir cümlenin isimleşmiş şekli olduğunu belirtmiştir (Öner, 1999). *-mAYIn* zarf-fiil ekinin ayrı bir ek olduğunu ve bunun *-ma+y+u* biçiminde kalıplaşarak üzerine bir de *+n* vasıta eki aldığını ve böylece *-mayın* şeklinde kalıplaştığını söylemiştir (Öner, 1999).

Söz konusu zarf-fiil eki, Eski Türkçe döneminde *-MayIn* şeklinde görülmüştür (Gabain, 2007). Ek, Karahanlı Türkçesi döneminde *-mayın* / *-meyin* şeklinde tespit edilmiştir (Hacıeminoğlu, 2003). Harezmi Türkçesi döneminde de aynı şekilde kullanılmıştır. Kıpçak Türkçesi döneminde *-mayın* / *-meyin*, *-mıyın* / *-miyin* biçiminde (Güner, 2013), Çağatay Türkçesi döneminde *-mayın* / *-meyin* şeklinde kullanılmıştır (Argunşah, 2013).

3.3.2.3.1. Ekin Kullanılışı

Musayev ekin Karay Türkçesindeki gelişimini, *-matı* > *-matın* > *-madın* > *-mayın* şeklinde açıklamıştır (Musayev, 1964). Bu zarf-fiil eki, kalın ünlülü fiillerden sonra *-majyn* ince ünlülü fiillerden sonra *-miajin* şeklinde kullanılıp *-p*, *-lp*, *-Up* zarf-fiil ekinin olumsuzluğunu ifade eder. Zarf-fiil eki Türkiye Türkçesinde *-madan* / *-meden* ekine karşılık gelmektedir.

Abranmajyn ajtjy sioziuh avzujnun. “Ağzının sözünü saklamadan söyledin.” (KK, 85/1) *Trak*.

Dahy tuvmuš tilimiž kiuñdiagi tirligimizdiañ bachmajyn kačadyr. “Ana dilimiz günlük hayatımızda korunmadan kayboluyor.” (KDJJ I, 5/17) *Trak*.

Cachtlamajyn başlady salma üstten. “Acele etmeden üst taraftan atmaya başladı.” (KA, 2.sayı, 39/73) *Hal*.

Kerebiz ki bakmajyn biznin azlyhymyz. “Bizim eksikliğimize bakmadan görüyoruz.” (KA, 11.sayı, 22/44) *Hal*.

3.3.2.4. -maska / -miaskia / -meske, -mascha

Bu zarf-fiil ekinin tarihî lehçelerde kullanımı yoktur. Çağdaş lehçelerden Karay Türkçesi dışında Yeni Uygur Türkçesinde *-maşka / -meske* biçiminde “-mamaya -mamak için” anlamında kullanılır (Öztürk, 2015). Karay Türkçesinde *-maska / -miaskia / -meske, -mascha* şeklinde tespit edilen zarf-fiil ekinin oluşumu, *-mAs* sıfat-fiil ekinin üzerine *-ka* yönelme hâli ekinin gelmesiyle açıklanabilir.

3.3.2.4.1. Ekin Kullanılışı

Trakay ağzına ait metinlerde zarf-fiil fonksiyonuyla kullanımına rastlamadığımız bu ekin olumsuz mastar olarak kullanımı tespit edilmiştir. Bu kullanıma dair örnekler isim-fiiller bölümünde *-mA* mastar ekinin olumsuz yapısı açıklanırken gösterilmiştir.

-maska / -miaskia / -meske, -mascha ekinin Haliç-Lutsk ağzında zarf-fiil olarak kullanımı tespit edilmiştir.

Ki olturmaska issiz, Szelumiel başlady jiwrenme litwa tilni. “Szelumiel işsiz oturmamak için Litvan dilini öğrenmeye başladı.” (KA, 4.sayı, 2/55) *Hal*.

Ajrylmaska chaverlerinden tuttu any Luckada. “Yoldaşlarından ayrılmamak için onu Lutskta tuttu.” (KA, 5.sayı, 16/16) *Hal*.

Kabuł etlim kep bitikler alaj dzymatarymyzdan da tirlı organizeyalardan, necik ajryc erenlerden koltka byla kemismeske başlahan isni. “Başlayan işi bırakmamak için dua ile topluluklarımızdan ve çeşitli kuruluşlardan özellikle erenlerden çok metinler kabul ettim.” (KA, 11.sayı, 1/10) *Hal*.

3.3.2.5. -mastan / -miastian

Bu zarf-fiil eki, -mAs sıfat-fiil eki ile -dAn ayrılma hâli ekinin birleşiminden oluşmuştur. Ek ilk olarak Harezmi Türkçesi döneminde -masdan / -mesden, -mazdan / -mezden biçiminde kullanılmıştır (Bayraktar, 2004). Kıpçak Türkçesi döneminde -mAzdIn, -mAsdIn, -mAzdAn, -mAsdAn şeklinde *burun* edatıyla birlikte kullanılmıştır (Güner, 2013). Çağatay Türkçesi döneminde de -mAstIn *burun* biçiminde kullanılışı tespit edilmiştir (Argunşah, 2013). Eski Anadolu Türkçesi döneminde -mAzdAn şeklinde *öndin* edatıyla birlikte kullanılmıştır (Gülsevin, 2011).

3.3.2.5.1. Ekin Kullanılışı

-mastan / -miastian zarf-fiil eki, Karay Türkçesinde kalın ünlü fillerden sonra -mastan, ince ünlü fillerden sonra -miastian şeklinde *burun* edatıyla birlikte kullanılır. Söz konusu zarf-fiil eki, -madan / -meden işleviyle cümlede zaman zarfı yapar.

Čahyrmastan burun; *karuv biergiń uvluna karavaşyjnyn.* “Çağırmadan önce, hizmetçinin oğluna cevap ver.” (KDJJ II, 15/33) *Trak.*

Kyjasa ijadir suvlarny başlavču kavhany; da kunuśmastan burun ol talaşny taşlahyn. “Kavgaya başlayan sanki sularını bırakır; toplanmadan önce o kavgayı uzaklaştır.” (ŞM, 27/14) *Trak.*

Söz konusu zarf-fiil eki, -mAs + iyelik ekleri + -dAn biçiminde de görülebilir.

Ki alhasandylyar siuviakliarim čahyrmasyndan burun; da Sień karuv biergiń tan saruvu vachtynda”. “Çağırmadan önce kemiklerim titrediler ve sen sabah buyrukları vaktinde cevap ver.(KDJJ II, 9/16) *Trak.*

Ajamahyn mieńdiań öl'miasimdiań burun. “Ölmeden önce benden uzaklaşma.” (ŞM, 47/7) *Trak.*

Tavlar bunjat étil'miaşliarindiań burun; *kajalardan burun tolhatyldym.* “Dağlar temellendirilmeden önce; kayalardan önce dünyaya getirildim.” (ŞM, 12/25) *Trak.*

3.3.2.6. -maksyz / -meksiz, -machsyz

-mak / -mek isim fiil eki ile -sız / -siz olumsuzluk ekinin birleşmesiyle oluşan bir zarf-fiil yapısıdır. Eski Uygur Türkçesi döneminden itibaren Kıpçak ve Eski Anadolu

Türkçesi dönemlerinde görülmüştür. Bu dönemlerde olumsuz sıfat teşkil etme göreviyle kullanılmıştır (Eraslan, 2012).

Söz konusu ek, Türkiye Türkçesinde *-ln* ekiyle genişleyerek *-mAkıslın* şeklini almış olup zarf-fiil olarak kullanılmaktadır.

3.3.2.6.1. Ekin Kullanılışı

Bu zarf-fiil eki kalın ünlü fiillerden sonra *-maksyz*, *-machsyz*, ince ünlü fiillerden sonra *-meksiz* şeklinde kullanılır. Trakay ağzına ait metinlerde kullanımına rastlanmazken Haliç-Lutsk ağzına ait metinlerde tespit edilmiştir.

-maksyz / -meksiz, *-machsyz* zarf-fiil eki, *-maksızın / -meksizin* veya *-madan / -meden* işleviyle kullanılır. Cümlede durum zarfı olur.

*Muftcha czebiar bar klaklarim / bu dunjaha **anlamachsyz***. “Bütün güzel dileklerim boşuna / bu dünyayı anlamaksızın.” (KA, 4.sayı, 5/23) Hal.

*Chuppa kylynynr jivinde kelinnin bas **yapmaksyz** da **uchumaksyz***. “Gelinin evinde okumadan ve başını yapmadan takdis edilir.” (KA, 12.sayı, 7/26) Hal.

***Kozhalmaksyz** da bir kemde, juklajdy neszer keklerde*. “Bir kez dahi sallamadan, kartal göklerde uyuyordu.” (KA, 11.sayı, 18/10) Hal.

*Alaj bolalmajym men **iwrenmeksiz**, / Tartad meni usnu chodzalatma*. “Ben öğrenmeden öyle olamam, / Beni zenginleştirmek için akli bana çek” (KA, 11.sayı, 6/39) Hal.

*Bar bunu kabul ettik jachsyz klegimiz byla da birikmeğimiz byla hec kic **etmeksiz***. “Bunun tümünü güzel dileklerimizle ve uyumumuzla, hiç sınırlama olmadan kabul ettik.” (KA, 12.sayı, 8/34) Hal.

3.3.2.7. **-hynča / -ginče / -kynča / -kinče, -chynča / -hunča / -chunča / -kunča / -kiunče**

Eski Türkçe döneminden beri sık kullanılan zarf-fiil eklerindedir. Ekin yapısı konusunda çeşitli görüşler vardır. Gabain, “*Eski Türkçenin Grameri*” isimli eserinde ekin *-gInça* ve *-kInça* olmak üzere iki şekilde görüldüğünü, dudak uyumuna tabi olmadığını, “-ınca, -dığı müddetçe, incaya kadar” anlamı veren cümle belirleyicisi vazifesi gördüğünü belirtip ekin *-(X)g* fiilden isim yapım eki ile *teklik III. şahıs iyelik eki*

+*(s)l(n)* ve eşitlik hâli eki +*çA*'nın birleşmesinden teşekkül ettiği görüşünü belirtmiştir (Gabain, 2007).

Jean Deny, ekin -*gXn* ve -*kXn* ile +*cA* ekinin birleşmesinden oluştuğunu, ekin -*kAncA* ile akraba olmasına bakarak, aslının daha eski * -*Kan+cAn* veya * -*Kan+cAn* şekillerine gidebileceğini belirtmiştir (Uçar, 2012).

Kononov ve Muharrem Ergin, ekin -*gın* / -*gin* fiilden isim yapma ekiyle -*çA* eşitlik ekinin birleşmesinden meydana geldiğini ifade etmiştir (Yüce, 1999).

Mustafa Öner ekin, daha Eski Türkçe döneminde fiilden isim yapma eki -*gın* / -*gin* ile -*ça* / -*çe* eşitlik ekinin birleşmesinde meydana geldiğini savunmuştur (Öner, 2013).

Erdem Uçar, “Eski Türkçe -*gInçA* Zarf- Fiil Ekinin Kökeni Üzerine” isimli makalesinde ekin kökeni hakkında yukarıda bahsettiğimiz görüşlere katılmayarak ekin sıfat-fiil kaynaklı olduğunu, -*gU* sıfat-fiil ekinin üzerine iyelik eki +*(s)l(n+)* ve +*çA* eşitlik ekinin geldiğini, iyelik ekinin tesiriyle oluşan gerileyici benzeşme neticesinde -*gInçA* ekinin meydana geldiğini ifade etmiştir (Uçar, 2012).

Bu zarf-fiil eki Eski Türkçe döneminde -*gınça* / -*ginçe*, -*kınça* / -*kinçe* (Gabain, 2007), Karahanlı Türkçesi döneminde -*gınça* / -*ginçe*, Harezmi Türkçesi döneminde -*gınça* / -*ginçe*; -*gunça* / -*günçe* ve -*ınca* / -*ince* biçiminde kullanıldığı tespit edilmiştir (Bayraktar, 2004). Kıpçak Türkçesi döneminde ek, -*GInçA*, -*GUnçA*, -*KInçA*, -*KUnçA* ve -*IncA* şeklinde kullanılmıştır (Güner, 2013). Çağatay Türkçesi döneminde -*GInçA*, -*GUnçA*, -*KUnçA* şeklinde tespit edilmiştir (Argunşah, 2013). Eski Anadolu Türkçesi döneminde -*IncA* biçiminde kullanılmıştır (Gülsevin, 2011).

3.3.2.7.1. Ekin Kullanılışı

Söz konusu zarf-fiil eki, Karay Türkçesinde kalın ünlülü fiillerden sonra, -*hynča* / -*chynča* / -*kynča*, -*hunča* / -*chunča* / -*kunča* ince ünlülü fiillerden sonra -*kinče* / -*ginče*, -*kiunče* şeklinde kullanılır.

Ana cümlelerin yüklemine “-*IncA*, -*IncAyA kadar* ve -*dlğl zaman*” anlamında zaman zarfı olarak bağlanır.

*Jazychly boldum da kynhyrlych kyldym olturhanymda murdarlyhynyda jyhyzlyhymnyn **tolhunča** arynmach kiuňliarim.* “Temizlenme günlerim doluncaya kadar kirlilik içinde oturduğumda günahkâr oldum hata ettim.” (KK, 52/3) *Trak.*

*Baradyr da jaryjdyr **tiuziul’giuńče** ol kün.* “O gün ortaya çıkıncaya kadar parlıyor ve gidiyor.” (ŞM, 6/18) *Trak.*

***Ačhynča** kiožliarijni anar da yoch bolur ki kylma kylar öziunia kanatlar; karakuš kibik uçar ol kiokliargia.* “Ona gözlerini açınca yok olur ki kendisine kanatlar yapar kartal gibi göklere uçar.” (ŞM, 35/5) *Trak.*

*Ber mana icme **toyhunca** bal erinlerinden siwer dostumnun.* “Bana, doyunca sevgili dostumun bal dudaklarından içki ver.” (KA, 5.sayı, 21/86) *Hal.*

3.3.2.8. -adohoč / -iadohoč / -jdohoč; -adohac / -edohac / -jdohac

Tarihî ve çağdaş lehçelerde kullanımına rastlamadığımız bu ek, Karay Türkçesine özgü bir zarf-fiil ekidir. Musayev, bu zarf-fiil ekinin oluşumunu *-(y)Adohon / -(y)Adohan* ekinin üzerine *-çA* ekinin gelmesiyle açıklamıştır. Modern Karay Türkçesinde *-adohoč / -iadohoč / -jdohoč; -adohac / -edohac / -jdohac*, biçiminde kullanıldığını ifade etmiştir (Musayev, 1964).

E. A. Csató, Karay Türkçesinde şimdiki zaman sıfat-fiilinin *-Adohon / -jdohon* ekiyle yapıldığını, bu ekin zarf-fiil işlevinde de kullanıldığını, zarf biçiminin şimdiki zaman sıfat-fiilli *-Adohon / -jdohon* ekine *-ç* eklenerek oluşturulduğunu ifade etmiştir (Csató, 2012). Ekin yapısına bakıldığında birleşik bir zarf-fiil olduğu açıktır. Bize göre ek ünsüz türemesiyle değil ünlü düşmesiyle muhtemelen *-adohon+ča > -adohoč* şeklinde oluşmuştur.

3.3.2.8.1. Ekin Kullanılışı

Söz konusu zarf-fiil eki, Karay Türkçesinin Trakay ağzında ünsüzle biten fiillerden sonra ünlü uyumuna göre *-adohoč, -iadohoč* ve ünlü ile biten fiillerden sonra *-jdohoč* şeklindedir. Haliç-Lutsk ağzında ise ünsüzle biten fiillerden sonra ünlü uyumuna göre *-adohac, -edohac* ve ünlü ile biten fiillerden sonra *-jdohac* şeklinde düz ünlüdür. Söz konusu zarf-fiil, *-ArAk* anlamına gelmekte olup cümlede durum zarfı görevindedir.

Jadadym čahyrhanymda, karardy tamahym, tundular kiožliarim tiel'miariadohoč Tieńrime. “Çağırduğımda yorulduım, damağım karardı, umut ederek Tanrımdan gözlerim dondular.” (KK, 70/3) *Trak.*

Da alhyşlady alarny Tieńri ajtadohoč; jajylyjyz da artyjyz da tolturujuz ol suvlarny tieńgizliardia. “Tanrı onları, o suları denizlerde doldurun, arttırın ve dağıtın diyerek takdis etti.” (KDJJ I, 33/26) *Trak.*

Saja; šiukiur étiadohoč bijikligijni kotaramyn samavym byla. “İlahim ile sana şükür ederek büyüklüğünü bildiriyorum.” (KDJJ II, 18/2) *Trak.*

Bij yochtur čiegirt'kiagia; da čyhadyr kieziadohoč barysy. “Çekirgeye bey yoktur; hepsi gezerek gider.” (ŞM, 48/27) *Trak.*

Joluwcular klejdohac syndyrma anyn tuvusluhun, basladlar sezleme Chan Arab icin. “Yolcular mola isteyerek onun (Han Arab hakkında) kahramanlığını konuşmaya başladılar.” (KA, 1.sayı, 5/57) *Hal.*

Keltirem sana Chan-Arab “selam” ulusundan Kyrymnyn da bunun için baradohac Aziz Saharga. “Bunun için Aziz şehire giderek Kırımın ulusundan Han Arap sana “selam” getireyim.” (KA, 1.sayı, 7/17) *Hal.*

Ne bu edi? Tanlanadohac soraredler biri birinden Karajlar. “Karaylar “bu neydi” diye şaşırarak birbirlerine sordular.” (KA, 3.sayı, 10/26) *Hal.*

Birisi alardan k'erisedohac ajtty nece sez tora tilinde. “Onlardan birisi görüşerek Tevrat dilinde çok söz söyledi.” (KA, 2.sayı, 3/64) *Hal.*

Tabu etedohac syjly dzımatyna Halicnin, A. Mardkowicz ajtty nece sez. “A. Mardkowicz Haliç'in saygıdeğer topluluğuna teşekkür ederek nice söz söyledi.” (KA, 11.sayı, 26/1) *Hal.*

Anlajdohac bitin kicilihin isimnin, barca kemismedim any. “İşimin bütün zorluğunu anlayarak onu tamamen bitirmedim.” (KA, 2/12, 10.sayı) *Hal.*

Nurlary aj jaryhynyn kimis ipler kibik tartytyredler bijik keklerden cyrymlajdohan jerge da bahynadohac terezelerine karaj iwternin sanaredler ojolwarny. “Ay parlaklığının gümüş ipler gibi ışıkları büyük göklerden uyuklayan yere çekilirlerdi ve

Karay evlerinin pencerelerine bakarak uyanık olanlar hakkında düşünürlerdi .” (AJ, 3/4) Hal.

Ajtty kart ribbi ketiredohac kezliklarni. “Yaşlı haham gözlüklerini getirerek söyledi.” (AJ, 5/23) Hal.

3.3.2.9. -hačoch / -gečoch; -kačoch / -kečoch

Karay Türkçesine özgü zarf-fiil eklerinden olan bu ekin yapısını Musayev, *ka(ç) + çah* şeklinde açıklamıştır. Birleşik zarf-fiil eki olduğunu düşündüğümüz bu ekin yapısını, -GAç zarf-fiil ekinin üzerinde Eski Türkçe *ok* pekiştirme edatının kalıplaşmasıyla izah edebiliriz.

3.3.2.9.1. Ekin Kullanılışı

Söz konusu zarf-fiil ekinin kullanılışı çok seyrek. Ek, kalın ünlülü fiillerden sonra ünsüz uyumuna göre *-hačoch*, *-kačoch* ince ünlülü fiillerden sonra ünsüz uyumuna göre *-gečoch*, *-kečoch* olarak kullanılır. -GAç ekinin *-Inca*, *-dlǵl zaman* gibi anlamları vardır. “Ok” pekiştirme edatıyla birlikte kullanılınca “tam o zaman, -Ar, -Ir... -mAz “ anlamına gelir.

Ki bulej ajtty Kiučliu Tieñri maja, émiñ bolyrmyn da baharmyn ornumda; issiñgiačoch kujaš jamhurdan sortun, bulutlu kibik čychnyn issisi vachtynda orachnyn. “Ki güçlü Tanrı bana böyle söyledi, bulutlu hasat zamanında çiyin ısı gibi yağmurdan sonra güneş ısıttığı zaman, yerimde emin olacağım ve bakacağım.” (KDJJ I, 87/26) *Trak*.

Ulusuj džomartlychlar jesiliari čieriv kiuniujdia aziz hiormiat’li orunda, kursachtan tuvhačoch boldu bu balkuv saja; saja symarlady čyhy óšmiagijniñ. “Ulusun cömertlikler beyleri savaş gününde aziz ve hürmetli yerde, sana bu parlaklık içinden doğar doğmaz sana büyümeyi emanet etti.” (KDJJ I, 88/15) *Trak*.

Mykolas Firkovičius “*Mieñ Karajče Ürianiam*” (Ben Karayca Öğreniyorum) adlı eserinde bu zarf-fiil ekinin geldiği birkaç kelime örneği vermiştir *Čychkačoch*, *kelgečoch*, *ešetkečoch*, *tujhačoch*.

Čychkačoch ol, biz azbarha bardych. “O, çıkar çıkmaz biz avluya gittik.” (Firkovičius, 1996).

Timur Kocaođlu “*Karay The Trakai Dialect*” adlı eserinde ekin işlevini *-dlđIndA* olarak belirtip řu örnekleri vermiştir. *Kélgečoch, tuyhačoch..*

4. SONUÇ

Nüfusları giderek azalan bir Türk topluluğu olan Karaylar ve onların dili Karay Türkçesinin fiilimsileri ile ilgili yapılan bu çalışmada, bu topluluğa olan ilgiyi arttırmak ve fiilimsiler başlığı altında incelenen isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil gramer birliklerinin Karay Türkçesindeki kullanılışlarını ve fonksiyonlarını tanıtmak amaçlanmıştır.

Giriş kısmının ilk bölümünde Karay Türklerinin kökeni, günümüze kadar yapılan çalışmalardan yararlanılarak yeniden açıklanmaya çalışıldıktan sonra bu topluluğun yaşadığı yerler ve nüfusları güncel verilere dayandırılarak incelenmiştir. İkinci bölümde ise Karay Türkçesinin Türk dili içerisindeki yeri, Karay Türklerinin kullandığı alfabeler ve Karay Türkçesinin ağızları tanıtıldıktan sonra ağızlar arasındaki fonetik ve söz varlığı açısından farklar belirtilmiştir.

Çalışmanın asıl bölümünü oluşturan inceleme kısmının ilk bölümünde fiilimsilerin tanımları ve literatürdeki adlandırılışları hakkında bilgiler verilmiştir. “Karay Türkçesinde Fiilimsiler” bölümünde ise “İsim-Fiiller, Sıfat-Fiiller ve Zarf-Fiiller” başlıkları altında Karay Türkçesinin hem Trakay hem Haliç-Lutsk ağızına ait manzum ve mensur eserler tarandıktan sonra fiilimsilerin bulunduğu cümleler tespit edilip kullanılış ve fonksiyonlarına göre örneklendirilmiştir.

Çizelge 4 İsim-Fiil Ekleri

TRAKAY	HALIÇ-LUTSK
-ma / -mia / -me	-ma / -me
-mah / -miak, -mach	-mak / -mek / -miak, -mah
-š, -yš / -iš, -uš / -iuš	-s, -ys / -is, -us
-v, -yv / -iv, -uv / -iuv	-w, -yw / -iw, -uw

Çizelgede belirttiğimiz isim-fiil ekleri Trakay ve Haliç-Lutsk ağızında işlev yönünden büyük oranda aynıdır. -š, -yš / -iš, -uš / -iuš; -s, -ys / -is, -us ve -v, -yv / -iv, -uv / -iuv; -w, -yw / -iw, -uw isim-fiil ekleri her iki ağızda diğer isim-fiil eklerine göre daha az kullanılmıştır.

Çizelge 5 Sıfat-Fiil Ekleri

TRAKAY	HALIÇ-LUTSK
-r, -ar / -iar, -yr / -ir, -ur / -iur	-r, -ar / -er, -yr / -ir, -ur
-mas / -mias	-mas / -mes
-uvču / -iuvčiu / -vču / -včiu	-uwcu / -iwci, -wcu / -wci
-adohon / -edohon / -jdohon	-adohan / -edohan / -jdohan
-iasi	-esi
-han / -gian, -chan	-kan / -gen, -han
-myš / -miš, -muš / -miuš	-mys / -mis, -mus
-dyh / -duch	-dyk / -duh

Trakay ağzında *-han / -gian, -chan* Haliç-Lutsk ağzında ise *-kan / -gian, -han* şeklinde görülen ek, sıfat-fiil işlevinin dışında geçmiş zaman çekimini oluşturmuştur. *-r, -Ar, -Ur* geniş zaman sıfat-fiili iki ağızda da hem geniş hem de gelecek zaman çekimini oluşturmaktadır. *-mas / -mias / -mes* sıfat-fiil eki *-r, -Ar, -Ur* sıfat-fiil ekinin olumsuzunu yaparak geniş ve gelecek zaman olumsuz çekimini de oluşturmuştur. Trakay ağzında *-adohon / -iadohon / -jdohon* olarak görülen sıfat fiil eki Haliç-Lutsk

ağzında son hecesinin düz olarak *-adohan / -edohan / -jdohan* şeklinde tespit edilmiştir. Karay Türkçesinde işlek olarak kullanımına rastlanılmayan *-dIK, -dUK* geçmiş zaman sıfat-fiili kalıcı isim fonksiyonuyla birkaç kelimedede kalıplaşmış olarak yaşamaktadır.

Çizelge 6 Zarf-Fiil Ekleri

TRAKAY	HALIÇ-LUTSK
-p, -yp / -ip, -up / -iup	-p, -yp / -ip, -up
-a / -e, -j	-a / -e, -j
-handa / -giandia, -kanda / -kende / -chanda	-handa / -gende, -kanda / -kende
-adohon / -iadohon / -jdohon	-adohan / -edohan / -jdohan
-majyn / -miajin	-majyn / -mejin
-maska / -miaskia, -mascha	-maska / -meske
-mastan / -miastian / -masdan / -miasdian	—
—	-maksyz / -meksiz, -machsyz,
-hynča / -ginče / -kynča / -kinče, -chynča / -hunča / -chunča / -kunča / -kiunče	-hynca / -gince / -kynca / -kince / -hunca / -kunca
-adohoč / -iadohoč / -jdohoč	-adohac / -edohac / -jdohac
-hačoch / -gečoch, -kačoch / -kečoch	—

-a / -e, -j zarf-fiil eki bu fonksiyonunun dışında her iki ağızda da şimdiki zaman çekimini meydana getirmiştir.

Kökeni -*Adohonç* / -*jdohonç* ekine dayanan -*adohon* / -*iadohon* / -*jdohon* zarf-fiil eki, Trakay ağızında son hecesi yuvarlak ünlülü şeklinde kullanılırken Haliç-Lutsk ağızında -*adohan* / -*edohan* / -*jdohan* şeklinde son hecesi düz ünlülü biçimde tespit edilmiştir.

Karay Türkçesine özgü zarf-fiil eklerinden -*adohoč* / -*iadohoč* / -*jdohoč* Trakay ağızında yuvarlak ünlülü olarak Haliç-Lutsk ağızında -*adohac* / -*edohac* / -*jdohac* şeklinde son hecesi düz olarak kullanılmaktadır.

-*hačoch* / -*gečoch*, -*kačoch* / -*kečoch* zarf-fiil eki Karay Türkçesinde nadir kullanılan zarf-fiil eklerindedir. -GAÇ zarf-fiil eki, tarihî ve çağdaş lehçelerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Karay Türkçesinde ise *ok* edatının bu zarf-fiil ekinin üzerinde kalıplaşmasıyla kullanılır. Karay Türkçesine özgü eklerindedir.

Karay Türkçesinde söz diziminin hem Hint-Avrupa dillerinin hem de Karay Türklerinin ibadet dili İbranice'nin etkisiyle ortak Türkçeden farklı özellikler gösterdiğini giriş kısmında belirtmiştik. Bu durum incelediğimiz fiilimsi grubu için de geçerlidir. İsim-fiil grubunda Türkiye Türkçesinde isim-fiil ekini alan kelime grubun sonunda bulunurken Karay Türkçesinde bu sıralama değişebilir.

Bil'mia usnu da tyjuvnu; anlama ajtmachlaryn akylnyn. "Akli ve hükmü bilmek için; aklın sözlerini anlamak için." (ŞM, 1/2) *Trak.*

Korchuvu tanuvčunun ol kielia dir anar. "Ona günahkârların korkusu gelir." (ŞM, 15/24) *Trak.*

Sıfat-fiil grubunda, sıfat-fiil eki almış olan kelime grubun sonunda yer alıp sıklıkla yeri değişmektedir.

Kabul étkiń bu tirkimni alnya kiel'tiril'gianni. "Huzuruna getirilen bu hediyemi kabul et." (KK, 60/2) *Trak.*

Machtav beremen Tenrige, tutuwcu canymny. "Canımı koruyan Tanrıyı övüyorum." (KA, 5.sayı, 10/12) *Hal.*

Sondrahı kitabında cyhadohan ornatkandy artykul. "Sonraki çıkan kitabına makaleyi yerleştirdi." (KA, 6.sayı, 1/1) Hal.

Zarf-fiil grubunda Türkiye Türkçesinde zarf-fiil eki almış kelime genellikle grubun sonunda bulunurken Karaycada bu sıralama sıklıkla değişir.

Kutlejmyň any, / ki bierdi ijisin, / arynyp suvuchtan. "Onu kutlarım / ki soęuktan arınıp / iyisini verdi." (UT, 226/2) Trak.

Dahy tuvmuř tilimiř kiundiagi tirligimizdiaň bachmajyn kaadyr. "Ana dilimiz günlük hayatımızda korunmadıęından kayboluyor." (KDJJ I, 5/17) Trak.

Sonuç olarak günümüzde Karay Türkçesinin Haliç-Łutsk ve Kırım ağzı tükenmiş olup sadece az da olsa Trakay ağzı kullanılmaktadır. Trakay ağzı da her geçen gün kaybolmakta olan lehçeler kategorisine yaklaşmaktadır. Tükenmekte olan bu lehçe için yeniden canlandırma programları uygulanmalıdır. Örneęin Eva A. Csato'nun Litvanya'da düzenlediği Karayca yaz okulu Karay kökenli geç nesillerin ata dillerini öğrenmelerini amaçlamaktadır. Bu uygulama Karay Türkçesinin konuşurunu arttırmak açısından önemlidir. Buna ek olarak Karay Türkçesi iki dilli program kapsamında okul çağındaki çocuklara uygulanabilir. Karay Türklerinin ibadetlerini Karayca olarak yapması da bu lehçenin kullanımdan düşmesi tehlikesini geciktiren bir diğer etkindir. Son olarak belgeleme, yani konuşuru çok az olan dil ile ilgili derleme, ses kaydı ve bilimsel çalışmalar yapmak o dilin canlılığını artıracak ve yok olmasını geciktirecek bir yöntemdir. Bu bilinçle, alışma Karay Türkçesi ile ilgili seçilerek yok olmakta olan bu lehçeyi daha fazla tanıtmak ve farkındalık oluşturmak amaçlanmıştır.

Türkçenin cümle yapısına işleklik ve anlatım zenginliği kazandırdığına inandığımız fiilimsilerin, Karay Türkçesindeki kullanılışı ve fonksiyonlarını tespit edilmiştir. Bu alışmanın Karay Türkçesi ile ilgili yapılacak olan diğer çalışmalara kaynaklık edebileceği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Arat, Reşid Rahmeti, Temir, Ahmet. (1992). *Türk Şivelerinin Tasnifi. Türk Dünyası El Kitabı, 2.Cilt "Dil-Kültür-Sanat"* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Argunşah, Mustafa. (2013). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Artamanov, M.İ. (2008). *Hazar Tarihi*. (Çev. D. Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Aydoğdu, Özkan. (2009). *-(x)g / -(x)ğ Ekinin Tarihi Gelişimi Ve Kuzey (Kıpçak) Grubu Türk Lehçelerindeki Durumu. Zeitschrift für die Welt der Türken, cilt:1, 91-118.*
- Banguoğlu, Tahsin. (2011). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Baskakow, N.A., Szapszal, S.M., Zajaczkowski, A. (1974). *Słownik Karaimsko-Rosyjsko-Polski*. Moskwa: Wydawnictwo.
- Bayraktar, Nesrin. (2004). *Türkçede Fiilimsiler*. Ankara: TDK Yayınları.
- Benzing, Johannes ve Karl Heinrich Menges. (1979). *Türk Dillerinin Sınıflandırılması. Tarihî Türk Şiveleri*. Mehmet Akalın (editör), Ankara: Sevinç Matbaası.
- Coşkun, Volkan. (2014). *Özbek Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Coşkun, Volkan. (2001). *Tarihi ve Çağdaş Türk Lehçelerinde -a/e, -i/i, -o/ö -u/ü, -y Zarf-Fiil Ekleri. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, sayı: 11 Bahar, 76-93.*
- Çağatay, Saadet. (1947). *Eski Osmanlıcada Fiil Müştakları. DTFC Dergisi, cilt:5, 353-368.*
- Çağatay, Saadet. (1972). *Türk Lehçeleri Örnekleri II*. Ankara: DTCF Yayınları.
- Csató, E. A. (2012). *Lithuanian Karaim / Litvanya Karaycası. Tehlikedeki Diller Dergisi / Journal of Endangered Languages. 1 (1), 33-45.*
- Çulha, Tülay. (2002). *Karaylar ve Karayca*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Çulha, Tülay. (2006). *Karaycanın Kısa Sözcükleri*. İstanbul: Kebikeç Yayınları.
- Çulha, Tülay. (2010). *Karaycanın Karşılaştırmalı Grameri Fonetik-Morfoloji (Kırım Ağzı Esasında)*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 47.
- Demircan, Ömer. (1977). *Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Birleşmeleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Dubinski, Aleksander. (1994). *Caraimica*. Warswaza: Wydawnictwo Akademickie Dialog.

- Durgut, Hüseyin. (2016). *Karaylar ve karayca üzerine Türkiye’de yapılan çalışmalara genel bir bakış: geçmiş-bugün-gelecek*. Türkiyat Araştırmalarının Güncel Sorunları Sempozyumu St. Petersburg.
- Durgut, Hüseyin. (4-6 Temmuz 2017). *Karay Türkçesindeki -Adoğon / -ydoğon Eki Üzerine*. 2. Uluslararası Doğunun Batısı, Batının Doğusu Konferansında Sunuldu, Prag.
- Doğan, İsmail. (2002). *Karaim Türkleri. Türkler Ansiklopedisi. Cilt: 20* Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Doğan, Oğuz ve Koç, Kenan. (2013). *Kazak Türkçesi Grameri*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Eckmann, Janos. (2005). *Çağatayca El Kitabı*. (Çev. Günay Karaağaç). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eraslan, Kemal. (1980). *Eski Türkçede İsim-Fiiller*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Eraslan, Kemal. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican. (1997). *Türk Dilinde Ek-Ses İlişkisi. TDAY- Belleten*, 41-47.
- Ercilasun Ahmet B., Karahan Leyla ve Kirişçioğlu M. Fatih. (Editörler). (2013). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican. (2011). *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eren, Hasan. (1983). *Türk Dili. Türk Ansiklopedisi, Cilt:32, 72-79*.
- Ergin, Muharrem. (2013). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım.
- Firkavičiūte, Karina. (1997). *Čypčychley Učma Trochka, Lietuva Karaylarnyn Jyrları I Trakus Paukšči Plasnosiu, Lietuvos Karaimu Poezija*. Vilnius.
- Firkavičiūte, Karina (2014). *Turcology and Linguistics*. Demir, N., Karakoç, B., Menz, A. (Editörler). *Endangered Karaim In Fight For Life*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Firkovičius, Mykolas. (1993). *Karay Koltchalary*. Vilnius.
- Firkovičius, Mykolas. (1996). *Mien Karajçe Ürieniam*. Vilnius.
- Firkovičius, Mykolas. (1998). *Karaj Dinliliarnin Jalbarmach Jergialiari*, 1 Bitik, Lithuania.
- Firkovičius, Mykolas. (1999). *Karaj Dinliliarnin Jalbarmach Jergialiari*, 2 Bitik, Lithuania.
- Firkovičius, Mykolas. (2000). *Şelomonun Maşallary* (Süleyman’ın Meselleri). Ankara: TDK Yayınları.
- Gabain, Annemarie Von. (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: TDK Yayınları.

- Golden, Peter. (2002). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. (Çev. Osman Karatay). Ankara: Karam Araştırma ve Yayıncılık.
- Golden, Peter. (2006). *Karay Çalışmaları*. (Çev. Egemen Çağrı Mızrak). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Gökçe, Faruk. (2000). *Karay Türkçesinin Fonetigi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Gülsevin, Gürer. (2011). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler* (3.baskı). Ankara: TDK Yayınları.
- Gülsevin, Selma. (2016). *Karay Türklerinin Dili*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gülsevin, Selma. (2016). *Polonya'daki Türk Halklarından Karayların Dilinde "Yaklaşma Yardımcı Fiili" Üzerine*. *The Journal of Academic Social Science Studies*, sayı: 49, 279-285.
- Güner, Galip. (2013). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Hacıeminoğlu, Necmettin. (2003). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hatiboğlu, Vecihe (1972). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hengirmen, Mehmet. (1998). *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Hengirmen, Mehmet. (1999). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Hünerli, Bülent. (2012). *{-(G)X(n)CA} Zarf-Fiilinin Farklı Bir İşlevi Üzerine (Sistemik Olarak "Karşıtlık-Kıyaslama" Bildirme)*. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 1/2, 1-14.
- Kafesoğlu, İbrahim. (1998). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Karatay, Osman. (05-08 Nisan 2010). *Hazar'ın Musevileşme Tarihi*. Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu. Bilecik: Ertem Basım.
- Kizilov, Mikhail. (2009). *The Karaites of Galicia*. Leiden-Boston: Koninklijke Brill NV.
- Kocaoğlu, Timur. (2006). *Karay, The Trakai Dialect*. Münih: Lincom GmbH.
- Koç, Nurettin. (1992). *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Ofset.
- Korkmaz, Zeynep. (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep. (1968). *-ası/-esi Gelecek Zaman İsim-fiil Ekinin Yapısı Üzerine*. *TDAY-Belleten*, 31-38.
- Korkmaz, Zeynep. (1995). *Türkiye Türkçesindeki -madan / -meden < -madın / -medin Zarf-Fiil (Gerindium) Ekinin Yapısı Üzerine*. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*. 151-159.

- Kowalski, Tadeusz. (1996). *Karaim Lehçesi Sözlüğü*. (Çev. Kemal Aytaç), Ankara: Engin Yayınevi.
- Kurat, Akdes Nimet. (1972). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kuzgun, Şaban. (1985). *Hazar ve Karay Türkleri Türklerde Yahudilik ve Doğu Avrupa Yahudilerinin Menşei Meselesi*. Ankara: Üçbilek Matbaası.
- Kuzgun, Şaban. (1997). *Hazarlar ve Karaylar. Yeni Türkiye (Türk Dünyası Özel sayısı)*. Cilt: 2 Sayı: 16, 1713-1719.
- Kowalski, Tadeusz. (1929). *Karaimische Texte Im Dialekt Von Troki*. Krakow.
- Lietuvos Respublikos 2011 Metu Gyventoju Ir Büstu Suraşimo Rezultatai <http://statistics.bookdesign.lt/>
- Mansuroğlu, Mecdut. (1953). *Türkçede -GU Ekinin Fonksiyonları. Türkiyat Mecmuası, Cilt: 10, 341-348.*
- Mardkowicz, Aleksander. (1931). *Karaj Awazy*. Sayı: 1
- Mardkowicz, Aleksander. (1931). *Karaj Awazy*. Sayı: 2
- Mardkowicz, Aleksander. (1932). *Karaj Awazy*. Sayı: 3
- Mardkowicz, Aleksander. (1932). *Karaj Awazy*. Sayı: 4
- Mardkowicz, Aleksander. (1932). *Karaj Awazy*. Sayı: 5
- Mardkowicz, Aleksander. (1933). *Karaj Awazy*. Sayı: 6
- Mardkowicz, Aleksander. (1934). *Karaj Awazy*. Sayı: 7
- Mardkowicz, Aleksander. (1935). *Karaj Awazy*. Sayı: 8
- Mardkowicz, Aleksander. (1936). *Karaj Awazy*. Sayı: 9
- Mardkowicz, Aleksander. (1936). *Karaj Awazy*. Sayı: 10
- Mardkowicz, Aleksander. (1937). *Karaj Awazy*. Sayı: 11
- Mardkowicz, Aleksander. (1938). *Karaj Awazy*. Sayı: 12
- Mardkowicz, Aleksander. (1937). *Halic*. Lutsk: Drukarnia Richtera.
- Mardkowicz, Aleksander. (1935). *Karaj Sez-Bitigi*. Lutsk: Drukarnia Richtera.
- Mardkowicz, Aleksander. (1933). *Aj Jaryhynda*. Lutsk: Biblijoteczka Karaimska.
- Musayev, K. M. (1964). *Grammatika Karaimskogo Yazıka, Fonetika i Morfologiya*. Moskova: Akademiya Nauk.
- Musayev, K. M. (2002). *Karaim Türkçesi* (Çev. Mevlüt Gültekin). *TÜBAR* Cilt: XI, Bahar, 197-230.

- Németh, Michal. (2014). *A Historical Phonology Of Western Karaim. The Process of Its Diversification into Dialects*. Committee on Oriental Studies of the Polish Academy of Sciences presented, Krakow.
- Öner, Mustafa. (1999). *-matı / -meti Gerundiyumu Hakkında*. 3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı. Ankara: TDK Yayınları.
- Öner, Mustafa. (2013). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özönder B., Sema F. (2011). *Muḥakemetü'l-Luġateyn*. Ankara: TDK Yayınları.
- Öztürk, Rıdvan. (2015). *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Pritsak, Omeljan. (1959). *Das Karaimische*. J. Deny, K. Grønbech, H. Scheel, Z. V. Togan (Editörler) *Philologiae Turcicae Fundamenta I* Wiesbaden: Franz Steiner Verla, 318-340.
- Shapira, Dan. (2007). *Khazars and Karaites Again*. *Karadeniz Araştırmaları Sayı: 13* 43-64.
- Starikov, Simeon. (1999). *Kırımli Karaimler Hakkında*. *Kalgay*. Sayı: 14, 16-17.
- Süleymanov, Seyyar. (2010). *Günümüz Dünyasında Karailerin Dağılımı*. Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu. Bilecik: Ertem Basım.
- Şapşaloğlu, Sereya. (1928). *Kırım Karai Türkleri*. *Türk Yılı*, Ankara Cilt:1, 608- 610.
- Şişman, Simon. (1971). *İstanbul Karayları*. *Türk Kültürü*, sayı: 110, 90-98.
- Tekin, Şinasi. (2014). *İştikakçının Köşesi*. Ankara: Dergâh Yayınları.
- Tekin, Talat. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Togan, Zeki V. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Topaloğlu, Ahmet. (1989). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Toparlı R., Vural H., Karaatlı R. (2014). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. (3.baskı). Ankara: TDK Yayınları.
- Uçar, Erdem. (2012). *Eski Türkçe -gInçA Zarf-Fiil Ekinin Kökeni Üzerine*. *Gazi Türkiyat*, sayı: 11, 47-52.
- Vardar, Berke. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil yayınları.
- Yılmaz, Özlem D. (2009). *Türkiye Türkçesinde Eylemsi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Yüce, Nuri. (1999). *Gerundien im Türkischen*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Zajaczkowski, Ananiasz. (1961). *Karaims in Poland: History, Language, Folklore, Science*. Varşova: Panstwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Zajaczkowski, Ananiasz. (2002). *Hazar Kültürü ve Bu Kültürün Mirasçıları*. (Çev.. Salih Yılmaz). *Türk Kültürü*. Sayı: 467 175-182.

Zajaczkowski, Wlodzimierz (1979-1983). *Karaylar ve Onların Folkloru. Türk Kùltürü Araştırmaları Dergisi*. sayı: 1-2, 313-361.

SÖZLÜK

abra-	: saklamak, gizlemek.
adam	: insan, adam, Adem.
aharak	: büyük, baş, başkan.
aja-	: dindirmek, tedbrili olmak, uzaklaşmak.
ajrychsy ét-	: dini törenle takdis etmek.
ajt-	: söylemek, demek.
akyl	: akıl.
alda-	: aldatmak, yalan söylemek.
aldav	: hile, yalan.
alhasan-	: korkuya kapılmak, endişelenmek.
alhyš	: dua, hayır, takdis.
ałyndyr-	: kaçıramamak.
alyš-beriš	: alış-veriş.
andan	: ondan. Üçüncü tekil kişi zamirinin ayrılma durumu.
andij	: böyle, öyle.
andy	: oturmak, pusuya yatmak, izlemek.
anı	: üçüncü tekil kişi zamirinin belirtme durumu.
aruv	: temiz, pak.
aryhan	: zayıf, hastalanmış.

aryn-	: arınmak, temizlenmek.
aç-	: aşmak, geçmek.
aşa-	: yemek yemek.
aşajyşlan-	: rahatlamak, (Tanrı katında) huzur bulmak.
aşchan	: geçmiş.
askart-	: açığa çıkarmak, göstermek.
astrav	: kiler, barınak.
astyk	: buğday.
atlam	: adım.
atlanuwcu	: atlı, süvari.
avruv	: ağrı.
avuz	: ağız.
awla-	: ağlamak.
awlach et-	: genişletmek.
aytmach	: söz, ifade.
azaşmach	: günah, hata.
azat	: hür, özgür.
azhyna	: azıcık, hemen, derhal.
azhyr-	: yoldan çıkarmak, yanıltmak.
bach-	: bakmak.
bajla-	: bağlamak, düğümlemek.

balkuv	: ışık, parlaklık.
bar	: bütün, hepsi, çoğunluk.
bas-	: 1. ayak basmak, gitmek, girmek. 2. sıkıştırmak, sıkmak, basmak.
bat-	: batmak.
batyś	: batı.
bazlık	: barış, huzur, selam.
biel'gili	: işaretli, belli, belirlenmiş.
bier-	: vermek.
biernia	: hediye.
bieślia-	: beslemek, yedirmek.
bieźmiań	: kantar.
bijan-	: sevinmek, hoşnut etmek.
biogiovria-	: susuzluğunu gidermek, zevk almak.
birge	: birlikte.
bitis	: kazanç.
bitiśli	: verimli, bereketli.
biurk-	: saçmak, serpmek.
biurtiuk	: tane, tohum, çekirdek.
boluś	: yardım.
bolus-	: yardım etmek.
bunjat	: temel, esas.

buvun	: 1. organ. 2. üye.
byla	: ile, birlikte.
cachtla-	: acele etmek.
ceple-	: toplamak.
čejpavču	: katil, cellat.
čeriv	: ordu, asker.
čiegirt'kia	: çekirge.
čoz-	: söylemek, mırıldanmak.
čuv	: patlama, gümbürtü, gürültü.
čyhar-	: çıkarmak.
čyhyš	: çıkış, köken, kaynak.
čynychtyruvču	: öğretmen.
czebiar	: şirin, sevimli, kibar, zarif.
da	: ve, da, dahi, sonra, fakat; öyle, şöyle.
dor	: nesil, cins.
dzymat	: topluluk, cemaat.
džyns	: cins, kabile, uyruk, boy.
eki	: iki.
élik	: şaka, alay.
elt-	: iletmek, taşımak, getirmek.
én-	: inmek.

énajat	: Tanrının gözü.
enis	: vadi.
enkej-	: bükülmek, eğilmek.
ériń	: dudak.
érklianivčiu	: bey, efendi, idareci, hükümdar.
ešitüv	: işitme, duyma.
eszit’-	: işitmek, duymak.
ez	: kendi.
gereb	: gemi.
giliaf	: gül.
gior	: mezar.
hadirliań-	: hazırlanmak.
halieginia	: şimdi, bugün.
hammese	: her zaman, daima.
har	: her.
chajiflik	: merhamet.
chajyfsun-	: acımak, merhamet etmek.
chaver	: yoldaş.
chodža	: zengin, varlıklı.
chodzalat-	: zenginleştirmek.
chozar	: Hazar.

chudzura	: oda, hücre.
chuppa	: takdis etme.
chydž	: bayram.
ič-	: içmek.
inan-	: inanmak.
inckele-	: çözmek.
inde-	: çağırarak, davet etmek.
isan-	: inanmak, umut etmek.
ištyr-	: toplamak, biriktirmek.
iz	: yüz, çehre.
k'er-	: görmek.
k'ergiz-	: göstermek.
kač-	: kaçmak.
kajnar	: sıcak, samimi.
kajsa	: hangisi, hangi.
kajta-al-	: götürmek, ortadan kaldırmak.
kajyr-	: döndürmek, çevirmek.
kaldyk	: eski, kalan, arta kalan.
karavaš	: hizmetçi.
kart	: kart, yaşlı.
karuv bier-	: cevap vermek.

karyndas	: kardeş.
karyş-	: şaşırmaq.
katyn	: kadın.
kavšarlych	: ölüm, yok olma.
kemis-	: terketmek, kaybetmek.
kermen	: kale.
kez	: göz.
kibik	: gibi.
kičli	: güçlü.
kiečîn-	: geçinmek, eğlenmek, sabretmek.
kiel'tir-	: getirmek.
kiemiš-	: kaybetmek, yitirmek.
kieniesa	: Karay Türklerinin ibadet yeri.
kiepkieniatia	: anı, ansızın.
kieriat'	: kere, defa.
kiertilik	: gerçeklik, doğruluk.
kietiar-	: gidermek.
kiež-	: gezmek, dolaşmak.
kijik	: vahşi hayvan.
kijiž	: keçe.
kioč-	: göçmek, gitmek.

kiop	: çok, hep, pek.
kiorium	: görünüm.
kiorkiajt-	: güzelleştirmek.
kiotiur-	: götürmek, yükseltmek.
kiplia-	: güçlendirmek.
kiriš	: giriş.
kisen-	: arzulamak, özlemek.
kisenc	: istek, arzu.
kistun-	: iç geçirmek, ah çekmek.
kiuń	: gün.
kiut-	: gütmek.
kol	: el, kol.
kolajly	: rahat, yararlı.
koltcha	: ibadet, rica, dilek, yalvarış, dua.
kondarmach	: yapı, bina.
korchuv	: korku.
kovuš	: fincan.
koy-	: koymak.
kozha-	: sallamak, ırgalamak.
kujušturmach	: ısrar, öğüt.
kulah	: kulak.

kunuš-	: toplamak, yükselmek, artmak.
kutlamak	: kutlama, tören.
kutuł-	: kurtulmak.
kuvan-	: sevinmek, memnun olmak, hoşnut olmak.
kybla	: yön, ibadet edilen yer, Tanrı yüzü.
kyl-	: kılmak, yapmak, görevi yerine getirmek.
kynhyrlych	: eğrilik, kuralsızlık, hata, kusur.
kyska	: kısa.
machtav bier-	: övmek.
mahat	: yeter ki, elverir ki, sakın ola, diye
mahat	: ... diye, için.
manč-	: daldırmak.
meresíik	: miras.
mij	: beyin.
muft	: boşuna, boş yere.
mujajt-	: üzölmek.
nehe	: neden, niçin.
neszer	: kartal.
niečik	: ne, nasıl, gibi, olarak, oldukça, ne zaman.
nijiet	: niyet, istek, kasıt.
oltur-	: oturmak.

onarmach	: başarı, ilerleme.
ornat-	: oturtmak, bindirtmek, yerleştirmek.
orun	: yer, mekan.
otrač	: oda.
öl'ç-	: ölçmek.
öliat	: yara, ülser, salgın hastalık.
öštiur-	: büyütme, yetiştirme.
öt'miak	: ekmek.
rachmiet'lia-	: acıma, merhamet etme.
rast	: doğru, uygun, adaletli, haklı.
resim	: emir, buyruk.
ribbi	: haham, öğretmen.
rusvajly	: rezil, aşağılık.
sahyn-	: düşünme, hatırlama.
sahyš	: düşünce.
sajla-	: seçme, öncelik verme.
sajlanhan	: değerli, kıymetli.
sakla-	: saklamak, korumak, muhafaza etme.
sana-	: düşünme, sayma, inanma, hakkında düşünme.
sarnav	: şarkı, türkü, ilahi.
šatyrlan-	: mutlu olmak, sevinme.

savluh	: sağlık.
sekir-	: sekmek, hoplamak, dans etmek.
sezle-	: konuşmak.
sibba	: kader.
siebil'-	: dağılmak, serpilmek, gömülmek.
sien	: sen, ikinci tekil kişi zamiri.
siurt-	: ovmak, ovuşturmak.
siuviak	: kemik.
siwerlik	: sevgili.
son	: sonra.
sormach	: sorma, soru.
söz	: söz, kelime.
sura	: dörtlük.
suv	: su.
suvsa-	: susamak.
suvuch	: soğuk.
syjly	: saygılı, saygın, sayın.
syna-	: izlemek, öğrenmek, keşfetmek.
syzla-	: sızlamak, ağrımak, ağlamak.
syzlav	ağrı.
tadş	: taç.

tajan-	: dayanmak, yaslanmak, sığınmak.
talaš	: kavga, münakaşa.
talaš	: kavga.
talav	: yağma, zorbalık.
tan-	: aldatmak, yalan söylemek.
tanys	: tanıdık.
tap-	: bulmak, keşfetmek.
tarazyv	: terazi.
tarlyh	: sıkıntı, yokluk, darlık, bela.
tart-	: çekmek, tartmak.
tart-	: çekmek, taşımak, sürmek.
taš	: taş.
tašla-	: dışarı atmak, uzaklaştırmak, dışlamak.
taspol-	: mahvolmak, yok olmak, ölmek.
tibre-	: titremek.
tiejž	: tez, çabuk, hemen, hızlı.
tielir-	: delirmek.
tieŋgiž	: deniz.
tieŋri	: tanrı, ilah, Allah.
tiergiav	: hesap.
til	: dil.

tińt-	: kontrol etmek.
tiolia-	: ödemek, ödüllendirmek.
tioria-	: doğurmak, türemek.
tioriaučiu	: anne-baba.
tioz-	: beklemek, sabretmek.
tiriuvčiu	: canlı.
tirki	: hediye, armağan.
tiugialla-	: mükemmelleştirmek, yetkinleştirmek.
tiugiel	: henüz, daha, bütün, tamamen.
tiuź	: ova.
tiuziat’-	: düzeltmek, düzeltmek.
tiuziu-	: 1. yazmak, telif etmek. 2. yapmak, kurmak, donatmak. 3. kurmak, inşa etmek. 4. araştırmak, tahlil etmek. 5. kökleştirmek. 6. yerleştirmek, koymak.
tiz’	: ova.
tochta-	: durmak, dinlenmek, oturmak.
toj-	: doymak.
tojlan-	: kutlamak, tören yapmak.
tok	: tok.
tolhatyl-	: doğmak, dünyaya getirilmek.
tolhunlan-	: dalgalanmak, köpürmek.
toria	: töre, hukuk.

tozdur-	serpiştirmek.
tuch-	: dokumak.
tucur-	: bildirmek.
turus	: 1. duruş, durum, hal. 2. yükselme, sadakat. 3. bağlılık.
tuv-	: doğmak.
tuvduh	: kız kardeş.
tuvuş	: doğu.
tuvuşlu	: becerikli, kudretli.
tuwhan	: çocuk.
tuzach	: tuzak.
tymbyl	: mayasız ekmek.
tynč bol-	: sakinleşmek, durdurmak.
tynč ét-	: rahatlatmak, güvence vermek.
tynčal-	: dinlenmek.
uchuhan	: âlim.
ucra-	: karşılaşmak.
učsuz	: uçsuz, sonsuz, nihayetsiz.
ucur	: vaka, olay, hadise.
ujatlı	: utançlı, arlı.
ulhaj-	: büyüme, artmak.
ullulan-	: büyüklenmek.

umma	: ümmet, topluluk.
umsun-	: ummak, beklemek.
unut-	: unutmak, hatırandan çıkarmak.
urla-	: çalmak, koparmak.
uruš	: savaş.
urus-	: vuruşmak, savaşmak, mücadele etmek.
uša-	: 1. benzer olmak. 2. yakışmak, yaramak.
ušar	: gereken.
ušpu	: öteki, işbu.
utrula-	: dayanmak, karşılamak.
uv	: zehir.
ügiut'lia-	: öğütlemek, tavsiye vermek, akıl vermek.
ürían-	: öğrenmek.
üríu-	: yürümek.
üv	: ev.
üvriat-	: öğretmek, okutmak.
üvriatiuvčiu	: öğretmen.
vacht	: vakit, zaman.
valie	: fakat, ama, lakin.
vatmach	: vurma, dövme, dayak.
wachtlyk	: dergi.

weren	: zayıf, ezilmiş.
jachšy	: iyi, iyilik, güzel.
jada-	: yorulmak, usanmak.
jaj-	: yaymak, yerleştirmek, koymak.
jalbar-	: yalvarmak.
jalhyzov	: yalnız, sadece.
jaman	: kötü, yaman, fena.
janhytyk	: yanlışlık, hata.
jarat-	: yaratmak.
jarly	: fakir, yoksul.
jarlyhaš	: affetme, bağışlama, merhamet.
jary-	: parlamak, ışıldamak.
jaryk	: ışık, parlaklık.
jašyr-	: gizlemek, saklamak.
jazla-	: yazmak.
jel	: yel, rüzgar.
jemiš	: meyve.
jergele-	: kılıfına koymak.
jer išliavčiu	: çiftçi.
jet-	: ulaşmak, varmak, yetişmek.
jirej	: şair.

jiw	: ev.
jomah	: hikâye, masal.
juku	: uyku.
julduz	: yıldız.
julu-	: kurtarmak, çözmek.
jut-	: yutmak.
juvu-	: yaklaşmak, yakınlaşmak.
juvuch	: yakın, akraba.
jhyl-	: düşmek, yıkılmak.
jylma	: kaypak, kaygan.
jyrach	: uzak.
zachmiet	: emek, iş, çalışma, zahmet.
zulumla-	: zulmetmek.

EKLER

Bu bölümde Karay Türkçesindeki fiilimsileri tespit etmek amacıyla incelenen metinlerden örnekler verilmiştir.

TRAKAY AĞZINA AİT ÖRNEKLER

SYRY TROCHNUN

Bola jyrach šaharlarda

Blžniñ karyndašlar

Tuvmuš jerni har bir forda

Éškia aladyrlar.

Kartlar, kyzlar, igit' éliañ

Bary nie iñdialiat',

Kiopsu jyrach taraflardan

Har jaz Trochka kieliat'

Šatyr vachty igit'likniñ

Niečia forlar bolmast.

Da jaštahy kiuñliarimiž

Bil' anlychny, - kajtmast.

Égiar alej, - kieriak, dostlar

Éštia tutma bunu:

Boladohon jat jerliardia,

Unutmascha Trochnu.

Ulanlarha-de ačyjyz

Bu bahaly syrny:

Buñdi kiči šaharčychka,

Nie bu tartat sizni?

Tiuviul' koldun da kybynlar

Tartat ara sizni.

Igit'liarni tartat kyzlar,

Adiet' – barymyz. (ČUT, s. 81-82)

Türkiye Türkçesine Çeviri

TRAKAYIN SIRRI

Uzak şehirlerde

Bizim kardeşlerimiz var.

Doğdukları yeri, her zaman

Hatırlarlar.

Yaşlılar, genç insanlar

Hepsine ne diye

Çoğu uzak taraflardan

Her yaz Trakay'a gelir.

Orada hepsi sevinir

Yaz gecelerinde,

Eski zamanları hatırlar

Şarkılarla kalede.

Gençliğin mutlu vakitleri

Her zaman olmaz.

Ve gençlikteki günlerimiz

Bunu bil ki, geri dönmez.

Eğer böyleyse, dostlar

Bunu hatırlamak ve

Yabancı yerlerde iken

Trakay'ı unutmamak gerek.

Çocuklara da anlatın

Bu değerli sırrı:

Böyle küçük şehirciğe,

Nedir sizi çeken?

Mantı ve kıbınlar değil

Sizi oraya çeken.

Gençleri kızlar çekiyor,

Töre hepimizi.

KOLTCHA ORUČ KIUNIUŃDIA

Karuv biergiń Atam karuv biergiń maja bu kyjynly oruč tutchan kiuniumdia ki ullu tarlychtadyr mień bar jazychlarym üçiuń nie ki jazychly boldum da tandym alnyjda tuvhan kiuniumdiań ol jer üstiunia da uşpu kiuńgia diejiń. Anyn üçiuń mień biugiuń imianiamiń da ujalamyn da ajtynamyn bar jazychly işliarimni da rusvajlymyn bar giuniachliarimdiań (KK, s. 65).

Türkiye Türkçesine Çeviri

ORUČ GÜNÜNDE DUA

Babam, bu ıstıraplı oruç tuttuğum günde bana cevap ver ki bütün günahlarım için çok sıkıntıda yım, yeryüzüne doğduğum günden işte bu güne kadar huzurunda yanıldım, günahkâr oldum. Onun için ben bugün sıkılıyorum ve utanıyorum ve bütün günahlı işlerimi söylüyorum ve bütün günahlarımdan daha rezilim.

JARATYLMACHNYN JERGIALIARI

Başıchtan jaratty Tieńri; ol kiokliarni da ol jerni. Da ol jer edi hieč da boš, da karanlyhylych juźliari üštiunia tieriań suvnun; da jeli Tieńriniń tiobrianir edi juźliari üštiunia ol suvlarnyn. Da ajtty Tieńri bolsun jarych; da boldu jarych. Da kiordiu Tieńri ol jarychny ki jachšy; da ajrddy Tieńri, arasyna ol jarichnyn da arasyna ol karanhynyn. Da atady Tieńri jarychka kiuń; da karanhyha atady kiečia; da boldu tan burunhu kiuń.

Da ajtty Tieńri, bolsun avlachlych ortasynda ol suvlarnyn; da bolsun ajyryčlych, arasyna suvlarnyn suvlar byla. Da jaratty Tieńri ol avlachlychny, da ajrddy arasyna ol suvlarnyn ki ašahartyn avlachlychka; da boldu alej. Da atady Tieńri avlach orunha kiokliar; da boldu ińgir da boldu tan ikinci kiuń. (KDJJ I, s. 32)

Türkiye Türkçesine Çeviri

Tanrı ilk önce o gökleri ve o yeri yarattı. O yerde hiçbir şey yoktu, suyun derin karanlık taraflarının üstünde Tanrı'nın rüzgârı eserdi. Tanrı ışık olsun dedi ve ışık oldu. Tanrı o ışığı gördü ki güzel; o karanlığın ve ışığın arasını ayırdı. Tanrı ışığa gün, karanlığa gece dedi. İlk gün sabah oldu sonra akşam oldu.

Tanrı o suların ortasında genişlik olsun; sular ile suların arasına ayrıklık olsun dedi. Tanrı o genişliği yarattı ve o suların arasını ayırdı ki o suların altındaki ve üstündeki genişliği de öyle oldu. Ve geniş yeri gökler olarak isimlendirdi; ikinci gün sabah ve akşam oldu.

ALHIŠ ŠARAP ÜŠTIUNIA

Diń jesisi éki kovuš šarap üštiunia kyscha alhyš ochusun, éksi-die kovušuna kiči kiumiuš kašučochnun (tiuvmialiarbia) učun mančadohon:

Machtavlusyn Sień, Kiučliu Tieńerimiz biźniń, Biji biutiuń dunjanyń, Ol bieriuvčiu biźgia bijanč da kuvanč alhyš da onarmach; da jaratavču jemišin ol borlalychnyn, da ajtajych: Amien! (KDJJ II, s.53).

Türkiye Türkçesine Çeviri

ŞARAP ÜSTÜNE DUA

Din adamı iki fincan şarap üstüne işte bu kısa duayı okusun, ikisi de fincanına küçük gümüş kaşığı (düğmelerle) daldırarak:

Sen bizim güçlü Tanrımız, bütün dünyanın efendisi, bize inanç ve kıvanç, dua ve başarı veren, o üzüm suyunun meyvesini yaratan övülmeye lâyıksın ve söyleyelim: Âmin!

ŞELEMONUN MAŞALLARY

- (1) Maşallary Şelomonun uvlunun David'nin; bijiniñ Jisrael'niñ.
- (2) Bil'mia usnu da tyjuvnu anlama; ajtmachlaryn akyllyn.
- (3) Kabul etmie tyjuvnu anlama; rastlychny tioriani da tüzlükliarni.
- (4) Bermia tieñtiakliargia ustatychny; jaş ulanha bil'miakni da jachşy sahyşny.
- (5) Éşi'tsä uslu da arttyryr kabul ét'miakni; da akylly kujuşturmachlarny kabul étiar.
- (6) Anlama maşalny da čebiar söznü; sözliarin da tabuşturmachlaryn.
- (7) Korchmach Tienridian başlyhy bilmiaknin; usnu da tyjuvnu tieliliar chor étiadirliar.
- (8) Tynlahyn uvlum tyjuvun atejnyn; da taşlamahyn üvriatiüviün anejnyn.
- (9) Ki širiñ vieniec kibik alar başyja; da mundžachlar bojunlaryja.
- (10) Uvlum égier jel'diasialiar sieni jazychlylar; kliamiagiñ.
- (11) Eger ajtsalar barhyn birgiamizgia andyjych kanny; astrajych av könügia muft.
- (12) Yutarbyz alarny gior kibik rastlarny; da tügialliarni enüvčüliarni kibik kjuha.
- (13) Bar abayly malny tabarbyz; toltururbyz üvliarimizni oldžadan.
- (14) Goralyjny tiuşiurgiun ortamyzda; bir jančych bolsun barymyzha.
- (15) Uvlum barmahyn yol byla birgialiarinia; ajahyn ajahyjny jyzlaryndan.

- (16) Ki ajachlary jamanha juvuradyrlar; da džachtliajdyrlar tiokmia kanny.
- (17) Ki muft jajylhandyr ol av; kiozliarindia bar kanat jesisiniń.
- (18) Da alar kanlaryn andyjdylar; astrejdyrlar avlar džanlaryna.
- (19) Alejdyr jyzlary bar iřtyryvčunun kynhyrlych fajdany; džanyń jesisinin aladyr. (ŠM, s.1)

Türkiye Türkçesine Çeviri

SÜLEYMANIN MESELLERİ

- (1) İsrail' in efendisinin Davut' un oğlu Süleyman' in meselleri.
- (2) Akly ve hükmü bilmek için, aklın sözlerini anlamak için.
- (3) Doğruluğu, kanunu ve adaleti anlamak hükmü kabul etmek için.
- (4) Ahmaklara akly, gençlere bilgiyi ve iyi düşünceyi vermek için.
- (5) Akıllı iştirse kabul etmeyi arttıracak, akıllı ısrarları kabul edecektir.
- (6) Sezgilerini ve sözlerini, tatlı sözü, masalı anlamak için.
- (7) Bilginin esası, Tanrıdan korkmaktır, ahmaklar akly ve sözü hor görür.
- (8) Oğlum babanın sözünü dinle, annenin öğrettiklerini dışlama.
- (9) Ki onlar başına şirin taç gibi ve boynuna boncuklar gibidir.
- (10) Oğlum eğer günahkârlar seni kandırırlarsa, isteme.
- (11) Eğer bizimle birlikte gel kanı gözetleyelim derlerse, günahsız boşuna av olarak gizleyelim.
- (12) Doğru insanları mezar gibi, mükemmelleri, kuyuya inenler gibi yutarız.
- (13) Bütün değerli malı bulacağız, evlerimizi ganimetlerle dolduracağız.
- (14) Kismetini hepimize bir kesecik olsun aramızda paylaştır.

(15) Oğlum yanındakilerin ayak izlerinin yoluyla gitme.

(16) Çünkü ayakları kötüye koşmaktadır ve kanı dökmek için acele etmektedirler.

(17) Çünkü o ağ bütün kanat sahibinin gözlerinde boşuna yayılmıştır.

(18) Onlar kanları gözetlerler, avların canları için gizlerler.

(19) Bütün kötü kârı toplayanın yolları böyledir, sahibinin canını alır.

HALİÇ-LUTSK AĞZINA AİT ÖRNEKLER

KARAJ AWAZY

BIRER BITAM BARY ICIN

Burunhu cykmahny bitiğinin A. Mardkowicznin “Synowie Zakonu” bitinibe tabuğdu koğlarında uchuwuğarnyn. Terk zamanda kerinir ekinci cykmahy ol bitiknin jana kergen da kenertken tiziwcibe. Bu janhy cykmakta tabarđar orun artykuğar karaj dzymatđar icin Halicte, Trokta da Wilnada.

Bu jazny basđanyr Łuckada bastyrmahy uđu sez bitiknin karaj seznin, kajsyn ystyrdy da jarykka cyharad A. Mardkowicz. Ol sez bitihi syjyndyryr ez sifleri isne artyk 12.000 sezden. Anlatuwu karaj sezlernin kergizgen bolur łech da rus tilinde. Bitik cyhar ađly defterlerbe, satuw bahasy kajsylarnyn bolmast bijik.

Terk zamanda tabuğurlar satmakta acyk sifcekler (cartes postales) tirsinlerbe tirlitihinden Karajđarnyn. Burunhu serija sanar ağty sifcek.

Trokta basđady “Przyjacieli Karaimow” cykma jarykka wachtlyk. Tuttuk kolumuzda burunhu defterin anyn, kajsy syjyndyrad jazyslar jazgan Karajđarba łech da karaj tilinde. Ijebiz janhy karaj wachtlykka enk jachsı kłekler. (KA, 3.sayı, s.23).

Türkiye Türkçesine Çeviri

HEPSİ İÇİN BİRAZ

A.Mardkowicz’in ilk yayını “Synowie Zakonu” okuyucuların ellerine ulağtı. O yayının ikinci baskısı yazar tarafından genişletilmiş olarak kısa zamanda çıkacak. Bu yeni yayında Haliç, Trakay ve Vilnius’daki karay toplumu için makaleler bulacaklar.

Karay kelimelerinin büyük sözlüğünün basımına bu ay Lutsk'ta başlanacak, A. Mardkowicz kelimeleri topladı ve keşfetti. O sözlüğe 12.000 den fazla kelime sığdırdı. Karayca kelimelerin anlamları Lehçe ve Rusça olarak düzenlenecek. Sözlük ayrı nüshalar halinde çıkacak, satış ücreti çok pahalı olmayacak.

Karayların hayatlarından resimlerle posta kartları yakın zamanda çıkacak. İlk seride altı resim olacak.

Trakay'da "Przyjacieli Karaimow" (Karay Arkadaşı) dergisi çıkmaya başladı. Karayca ve Lehçe olarak yazılan yazıların toplandığı önceki nüshayı elimizde tuttuk. Yeni Karay dergisine iyi dilekler gönderiyoruz.

AJ JARYHYNDA

Ekinci keret cahyradohonlar ojattlar jukulu tynclyhyn karaj-oramnyn, askartadohaç ez cahyrmahyba juwumahyn jarty keçenin. Nurlary aj jaryhynyn kimis ipler kibik tartyredler bijik keklerden cyrymlajdohan jerge da bahynadohaç terezelerine karaj iwlernin sanaredler ojowlarny. Barca jartyn jaryk sengen edi, bary juklaredi.

Atalar, talyp bitinkinli isten da kajhydan tync alyredler awur da teren jukuba, chaz tarlaw tync aladohan tiz wachtta awur bittirmekten son. Ulanlar, bu kajhysyz isciler, jukusundada arttyredler ez ceyalyklaryn: urusedler, kuwarder kişi dostun, nes kycykyredler jukusu saryn. (AJ, s.3)

Türkiye Türkçesine Çeviri

AY IŞIĞINDA

Horozlar, karay caddesinin uykulu canlılığını, parlak gecenin uykusunu kendi sesleriyle ikinci kere uyandırdılar. Ay parlaklığının gümüş ipler gibi ışıkları büyük göklerden uyuklayan yere çekiliyorlardı ve Karay evlerinin pencerelerine bakarak uyanıklar hakkında düşünüyorlardı. Her yerde ışık sönüyordu, herkes uyuyordu.

Tez vakitte ağır gerekliliklerden sonra tarla nasıl canlanırsa babalar da bütün işlerden ve kaygıdan uzaklaşıp ağır ve derin uykuyla canlanırlar. Çocuklar bu kaygisız işçiler, uykusunda da kendi yarmazlıklarını yaparlar, dövüşürler, dostlarını mutlu ederler, uyku boyunca bağırlarlar.

HALIC

Bilesenmo ol saharly
Kyryjynda uflu Dniestrin?
Anda tabarsen Karajny,
Saklawcusun aziz dinnin.

Anda tujars oramlarda
Ceber dzanha karaj sezni.
Karaj saban sired' anda,
Teri birked tuwhan jerni.

Anda, kici ol saharda,
Edi ornu uflularnyn.
Anda Maszbir ez arada
Acty syryn adettlerin.

Dzomartly kolba ol eren
Ajamad tozdurma usnu.
Edi ol chaz bijik kermen,
Ne kalkanlajdy ulusnu.

Anda jazdy jigit jirey
Ez athemli tiziwlerin.
Da mun keldi elim acy,
Jirtty jirynda kinlerin.

Jirtty... tek halide anda
Ceber jirny biled' suwlar,
Da alarha tarlawlarda
Dzuwat beredler aslyklar. (H, s.5).

Türkiye Türkçesine Çeviri

HALIÇ

Biliyor musun o şehri?
Kıyısında büyük Dinyester'in
Orada bulacaksın Karay'ı
Koruyucusu aziz dinin.

Orada duyarsın caddelerde
Güzel Karay kelimelerini.
Karay saban sürer orada
Teri birikir doğduğu yere.

Orada, o küçük şehirde
Büyüklerin yerydi.
Orada Maşbir kendi
Açtı sırrını adetlerinin.

Cömert eliyle o kişi
Biriktirir serpiştirmek için aklı.
O büyük kaleydi.
Savunuyordu ulusu.

Orada yazdı yiğit şair
Kendi ilhamlı dizelerini.
Ve sıkıntı geldi ölüm acı,
Şiirini yırttı bir gün.

Yırttı yalnızca orada
Güzel şiiri bilir sular,
Ve onlara sıkıntılarda
Şarkı söylüyor çavdarlar.

ZEMERLER

Bardyr bir bolusuwcu, iwreted' biźni sira tiziwci, da bir jubatuwcu – rahmetli
Tenri!

Cahyr anar tarlygynda,

Ol jubatyr bar kajgyda:

Da turady ol jilawcu hem kałkanlawcu bar umma için aziz hechał ałynna da
ijedi bijik Tenrigie kajnar koltkałar –

Oł mişkin, synyk dzymat için,

Oł teziwci gałut ucun.

Bu ałhemliłer edler tigiel iwretiwciłeri da rast dostlary Karaj ummasynyn. Kiep
kyłdyłar ałar jahsyny anar da telewni tezmediłler. Da nendij jal usahyjd ałarha bu
tirlikte? Alar edler chodza ez joharhy sahystaryba kiçli da tok ez kajnar inanmahy była
Tenrigie. (Z, s.IV).

Türkiye Türkçesine Çeviri

İLAHİLER

Bize bu ilahileri yazdıran bir yardımcı ve avutucu vardır - o merhametli
Tanrıdır.

Onu sıkıntıya düştüğünde çağır,

Bütün kaygılardan seni avutur.

O ağlayan ve koruyan herkes için aziz sunağın önünde büyük Tanrıya samimi dualar sundu.

O miskin ve aşağılanmış topluluk için,

O bekleyen sürgün için.

Bu akıllılar Karay halkının doğru dostları ve kusursuz öğreticileriydi. Onlar iyilik yaptılar ve karşılık beklemediler. Bu hayatta onlara uygun olan ödül neydi? Tanrıya kendi güçlü, samimi inançları ile kendi zengin düşünceleriyle hocalardı.

